

Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

VARIA XXXII

Zborník príspevkov
z 32. kolokvia mladých jazykovedcov

Editoriky

Soňa Rešovská
Stanislava Spáčilová
Miroslava Kysel'ová

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

VARIA XXXII

Zborník príspevkov
z 32. kolokvia mladých jazykovedcov

Editorky

Soňa Rešovská
Stanislava Spáčilová
Miroslava Kysel'ová

Prešov
2024

VARIA XXXII

Zborník príspevkov
z 32. kolokvia mladých jazykovedcov

Editorky:

Mgr. et Mgr. Soňa Rešovská, PhD.
Mgr. Stanislava Spáčilová, PhD.
Mgr. Miroslava Kysel'ová, PhD.

Recenzentky:

prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD.
doc. Mgr. Olha Madyar, CSc.
Mgr. Anna Gálisová, PhD.

Vydavateľ:

Prešovská univerzita v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity, 2024

Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU:
<http://www.publib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Resovska1>

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadna jeho časť sa nesmie reprodukovat', ukladať do informačných systémov ani inak rozširovať bez predchádzajúceho súhlasu majiteľov autorských práv s výnimkou citovania podľa STN ISO 690.

© Soňa Rešovská, Stanislava Spáčilová, Miroslava Kysel'ová, autori, 2024

© Prešovská univerzita v Prešove, 2024

ISBN 978-80-555-3409-1

OBSAH

ÚVOD	5
CONTRASTING CLITIC CLIMBING IN CZECH AND SLOVAK.....	6
Martin Alldrick	
INSIGHTS INTO THE PRINCIPLES OF FORMING BLENDS IN COMPARISON WITH OTHER WORD-FORMATION PROCESSES	13
Adam Bajza	
LINGVODIDAKTICKÝ TEXT VO VYUČOVANÍ SLOVENČINY AKO CUDZIEHO JAZYKA NA PRÍKLADE ROMÁNU ŠEPTUCHY ALENY SABUCHOVEJ.....	21
Mateusz Bednarczyk	
KONDENZÁCIA V ŠTYLISTICKY DIFERENCOVANÝCH TEXTOCH	30
Sofia Bednarčíková	
VÝRAZY SPÄTÉ S REMESELNOU ČINNOSŤOU AKO KOMPONENTY RUSKÝCH FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTIEK	39
Martina Berezná	
SUBSTANTÍVNA DEKLINÁCIA V SPIŠSKÝCH A V PODTATRANSKÝCH NÁREČIACH Z POHLADU PÁDOVÉHO SYNKRETIZMU	46
Jozef Bilský	
ЛЕКСИЧНА БАЗА ПРИЗВИЩ МЕШКАНЦІВ СЕЛА ГОРОДОК КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	53
Аліна Володимирівна Борисюк	
ANALÝZA PREDVOLEBNÝCH DISKUSÍ PARLAMENTNÝCH VOLIEB 2023 S KONCENTRÁCIU NA TEMATIKU SEXUALITY AKO PREDMET VOLEBNÝCH DEBÁT	58
Matúš Ján Capko	
JAZYKOVÉ IDEOLÓGIE POUŽÍVATEĽOV SLOVENČINY V OTÁZKACH ADRESOVANÝCH RÔZNYM TYPOM JAZYKOVÉHO PORADENSTVA	64
Daša Cimermanová	
ČESKÁ A SLOVENSKÁ MÍSTNÍ JMÉNA MOTIVOVANÁ JMÉNY DNŮ V ŠIRŠÍM KONTEXTU..	73
Anastasija Iljinična Franta	
„POLIŠTĚNÍ“ A „ODLIŠTĚNÍ“ PUŠPERKU. PŘÍKLAD Z LOKÁLNÍ TOPONOMASTIKY JIHOZÁPADNÍCH ČECH	78
David Franta	
PO MALÉ STRANĚ NA FIBICH – TOPONYMA NA KATASTRU OBCE JISTEBNÍK (OKRES NOVÝ JIČÍN)	86
Hana Halatová	
ZUM GEBRAUCH FESTER WORTVERBINDUNGEN IM DAF-UNTERRICHT	91
Iveta Káčerová	

ZAKOTVENÍ NEZAKOTVENÍ: HAŠEK A KAFKA VE SVĚTLE PROPRIÁLNÍ NASYCENOSTI TEXTU	103
Michal Místecký – Denisa Místecká	
PRIESTOROVÉ A ČASOVÉ VÝZNAMY KONŠTRUKCIÍ S PREDLOŽKOU V.....	109
Stella Ondrejčíková	
O SLOVOTVORNE MOTIVOVANÝCH ABSTRAKTÁCH V DATABÁZE SLOVNÍKA SLOVENSKÝCH NEOLOGIZMOV	123
Soňa Rešovská	
K OTÁZCE KLASIFIKACE BOHEMISMŮ V MLUVENÝCH PROJEVECH RUSKOJAZYČNÉHO OBYVATELSTVA PLZNĚ A PLZEŇSKÉHO KRAJE	137
Anastasija Šestakova	
JEDEN, DVA, TRI ALEBO AKÉ ČÍSLOVKY UKRÝVA SLOVNÍK?	142
Ivana Šrámeková	
ŽURNALISTICKÉ TEXTY CEZ PRIZMU VÝRAZOVEJ KONCEPCIE FRANTIŠKA MIKA	153
(IDENTIFIKÁCIA A POROVNÁVANIE ŠTÝLOVÝCH A ŠTYLISTICKÝCH KVALÍT TEXTOV ČASOPISU ŽIVENA)	
Nikola Vansáčová – Diana Demčáková	

ÚVOD

Po šiestich rokoch pripadla úloha usporiadať konferenčné stretnutie mladých, začínajúcich lingvistov opäť prešovskej pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity sa teda 30. novembra a 1. decembra 2023 stretlo 36 účastníkov a účastníčok zo Slovenska, Českej republiky, Ukrajiny, Veľkej Británie a Číny na 32. kolokviu mladých jazykovedcov.

V predkladanom zborníku je možné nájsť 19 z ich odprezentovaných príspevkov s témami z niekoľkých lingvistických disciplín – onomastiky, lexikológie, lexikografie, dialektológie, lingvodidaktiky, štylistiky či sociolingvistiky. Široké spektrum pertraktovaných tém či prezentovaný výskumný materiál, ktorým je okrem slovenčiny i čeština, ukrajinčina, ruština, nemčina či angličtina, aj tentoraz potvrdzuje záujem nastupujúcej lingvistickej generácie o komplexné skúmanie jazyka a jeho špecifik.

Rady by sme poďakovali recenzentkám zborníka, doc. Mgr. Olhe Madyar, CSc., Mgr. Anne Gálisovej, PhD., a prof. Mgr. Martine Ivanovej, PhD., za odborné posúdenie príspevkov a množstvo podnetov, ktoré autorom a autorkám poskytli priestor na ďalšie uvažovanie.

Naše poďakovanie tiež patrí prof. Mgr. Martine Ivanovej, PhD., a prof. Mgr. Martinovi Ološtiakovi, PhD., za neoceniteľnú pomoc pri príprave samotného kolokvia a zborníka príspevkov.

Rovnako ďakujeme aj všetkým účastníkom a účastníčkam, za ich záujem o naše (spoločné) kolokvium, ich prezentácie a príspevky, ako aj zaujímavé odborné diskusie počas rokovania i v kuloároch. Texty zaradené do tohto zborníka sú o tom bezpochyby najlepším dôkazom. Veríme preto, že aj predložený zborník úspešne doplní kolokviálnu históriu.

Editorky

CONTRASTING CLITIC CLIMBING IN CZECH AND SLOVAK¹

Martin Alldrick

This study examines differences in clitic climbing between Czech and Slovak within a Lexical Functional Grammar framework and categorises Czech and Slovak clitics as non-projecting heads. It proposes that an additional constraint exists in Slovak whereby a non-projecting thematic argument in the matrix clause cannot functionally control a thematic argument in the embedded clause. Such a theory provides a single and unified account of the differences in clitic climbing between the two languages.

1 Research justification

Both Czech and Slovak are West Slavonic languages within the Czech-Slovak branch. Although being acknowledged as “near neighbours” (Franks & Holloway King, 2000, p. 90) and mutually intelligible, it is also accepted that they have distinct codified variants and that mutual intelligibility between the two languages is passive (Kyjánek & Havinger, 2019). As far as clitics are concerned, Franks and Holloway King (2000, p. 90) go on to treat the languages almost identically stating that the languages are “highly similar”, and as such, Czech can be used as a point of departure for both. Nevertheless, they acknowledge a few scenarios where clitic climbing differs in the two languages (Franks & Holloway King, 2000, p. 139). Their description, however, is not comprehensive, nor does it provide an explanation for this divergence. This study takes as a starting point the description of the differences in clitic climbing between Czech and Slovak as set out by Franks and Holloway King (2000, p. 138) who state that “a lower reflexive clitic cannot climb into a clause with another reflexive clitic” – ie. ‘Jan se snažil elegantně obléct.’ is grammatical in Czech but ‘Ján sa snažil elegantne oblieť.’ is ungrammatical in Slovak (cf. ‘Ján sa snaží elegantne sa oblieť.’). The present paper investigates three possible areas of divergence in clitic climbing between Czech and Slovak. It takes scenarios where clitic climbing is (im)possible in both languages (cf. Franks and Holloway King, 2000) as a given and instead focuses on potential points of divergence. As such, this study is novel in that it provides both a comprehensive description of the microvariation between the two languages as far as clitic climbing is concerned, and a Lexical Function Grammar (LFG) analysis of syntactic factors that cause this variation. Special focus will be placed on the role of functional control in clitic climbing and the categorisation of Czech and Slovak clitics as non-projecting heads.

The following research question is therefore adopted:

What syntactic constraints cause clitic climbing to differ between Czech and Slovak?

2 Theoretical background

2.1 Introduction to clitics and clitic climbing

The notion of what a clitic is has been difficult to determine given that there is both a prosodic and morphosyntactic element to determining clitic-hood. From a prosodic perspective, clitics are considered deficient and as such cannot appear on their own (Holloway

---

¹ This paper was written under the guidance of Dr Diego Krivochen who taught me everything I know about syntax. I want to thank him for his time and effort in reading and suggesting revisions to this paper.

King, 2005, p. 3). Junghanns (2002, p. 119) states that “clitics are usually characterised as accent less expressions that follow an accent bearing word”. They can be attached to words belonging to a variety of syntactic categories and move around in the phrasal structure from their immediate licensing head (including through clitic climbing), as will be discussed later.

Zwicky (1977) proposes that there are two types of clitics, simple and special. Simple clitics behave like normal words syntactically, the only difference between the two is phonological. The position of special clitics is, on the one hand, determined by constraints distinct from those constraints affecting non-defective prosodic words (Hana, 2008).

Clitic climbing is a cross-linguistic phenomenon “where clitics are located outside the immediate domain of their licensing heads” (Franks & Holloway King, 2000, p. 241). For example, in the sentence ‘Včera mu to chcel dať.’; ‘mu’ and ‘to’ are both arguments of the verb ‘dať’ but are disjointed from it by the modal verb ‘chciet’. In simpler terms, this can be described as a construction in which “the clitic is associated with a verb complex in a subordinate clause but is actually pronounced in construction with a higher predicate (for instance, the matrix verb which selects that subordinate clause), even though it may have no obvious semantic or syntactic connection to that verb” (Spencer & Luis, 2012, p. 162). As such, climbed clitics are unusual in that they are not thematically selected by the predicate that hosts them phonologically.

2.2 Clitics and clitic climbing in Czech and Slovak

Clitics in both Czech and Slovak can be divided into three categories: pronominal, verbal auxiliary, and other (Franks & Holloway King, 2000). Given the relevance of pronominal clitics to the phenomenon of clitic climbing, the focus throughout the present study shall be on this category.

The placing of pronominal clitics (and indeed all other special clitics) is subject to formal constraints. The remainder of this section outlines the main constraints governing their placement and remains similar for both languages. In both Czech and Slovak, clitics fall in the Wackernagel position – “second position within a clause following the entirety of the first constituent” (Franks and Holloway King, 2000, p132). The placing of clitic clusters is subject to ordering constraints. In Czech this is: ‘li’ > COND/AUX > NON-ARG DAT/REFL > DAT > ACC/GEN (Franks and Holloway King, 2000, p. 105). In Slovak this is: ‘by’ > AUX > REFL > DAT > ACC > GEN (Franks and Holloway King, 2000, p. 129). In both languages, clitics can only climb out of complements of modal verbs. They cannot climb out of finite complements or object control verbs.

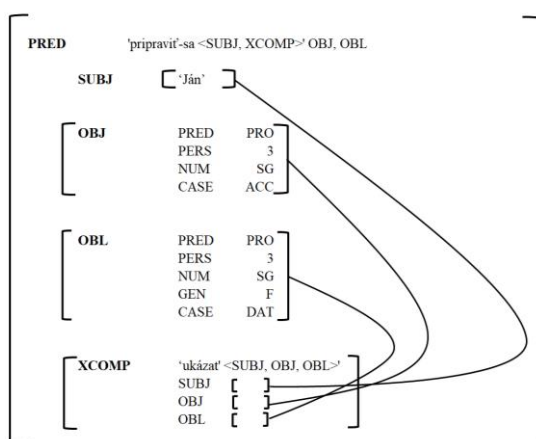
Czech and Slovak pronominal clitics cannot have complements or modifiers. Furthermore, they differ in terms of their distribution. This restriction on modifiers and placement makes clitics distinct from other constituents which are not restricted in this regard. As such, a special approach needs to be taken when categorising them in terms of c-structure. This study adopts a position similar to Toivonen (2003) that pronominal clitics in Czech and Slovak are non-projecting heads. Non-projecting heads may not take additional arguments and as such, do not have maximal or intermediate projections. Toivonen’s work on Swedish particles provides both a diagnostic tool for diagnosing verbal particles and a taxonomy of particles in general. Combining the two approaches provides a sufficient diagnostic that Czech and Slovak pronominal clitics are non-projecting heads. The categorisation of clitics as non-projecting heads allows for a more nuanced analysis in terms of what can and cannot functionally control a thematic argument in the embedded clause.

3 Analysis

The analysis will focus on three areas of divergence between clitic climbing in Czech and Slovak.² These are namely: reflexive haplology, non-reflexive haplology, and semantic ambiguity. Each area of focus will be presented in turn with a full f-structure analysis. F-structure can be understood as a “syntactic predicate-argument structure” (Börjars et al., 2019, p. 13) which is expressed in terms of grammatical functions such as subject, object, or oblique. Within the f-structure representation, the placing of grammatical functions inside or outside of the angle brackets (<>) allows for a distinction to be made between thematic arguments (which contribute semantically to the predicate) and non-thematic arguments (which do not).

3.1 Reflexive haplology

*Ján	sa	jej	pripravil	ukázat'
Ján	=REFL.ACC	=her.DAT	try.PAST	show.INF
'Ján prepared to show himself to her.'				

Figure 1. Clitic climbing under the reflexive haplology constraint.

Figure 1 confirms the validity of Franks and Holloway King's (2000) hypothesis. In the example, the grammatical subject of the verb in the embedded clause is the same as in the matrix clause (i.e. subject control). Due to a constraint against doubling (Franks and Holloway King, 2000, p. 119), the climbed reflexive clitic merges with the original reflexive clitic in the matrix clause and is overtly realised as one unit (haplology). This outcome is ungrammatical in Slovak but remains grammatical in Czech.

As an explanation of this phenomenon, two solutions can be proposed.

- Hypothesis 1: a non-thematic selected argument in a matrix clause cannot functionally control a thematically selected argument in an embedded clause;

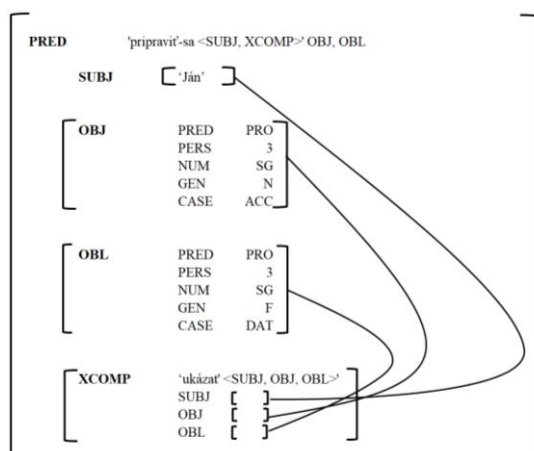
² For the sake of clarity, only the Slovak rendering of the at-issue sentence will be presented; the structure of both the Czech and Slovak sentences is identical and thus the example presented can be considered representative of both languages.

• Hypothesis 2: a non-projecting head (a syntactically independent word which does not project a phrase – Toivonen, 2003) selected in a matrix clause cannot functionally control (also perform the function of) a thematically selected argument in the embedded clause.

These hypotheses differ in terms of whether the key difference is thematically selected or a projecting category.

Ján	sa	jej	to	pripravil	ukázat'
Ján	=REFL	=her.DAT	=it.ACC	prepared.PAST	show.INF

'Ján prepared to show it to her.'

Figure 2. Clitic climbing with functional control of a thematic argument in the embedded clause by a non-thematic argument in the matrix clause.

Whenever a clitic climbs, it is marked as a non-thematic argument. It does not receive a new theta role. Hypothesis 1 can be rejected on the grounds of the example of Figure 2 which shows a grammatical example in Slovak of clitic climbing where a non-thematic selected argument in a matrix clause functionally controls a thematically selected argument in an embedded clause.

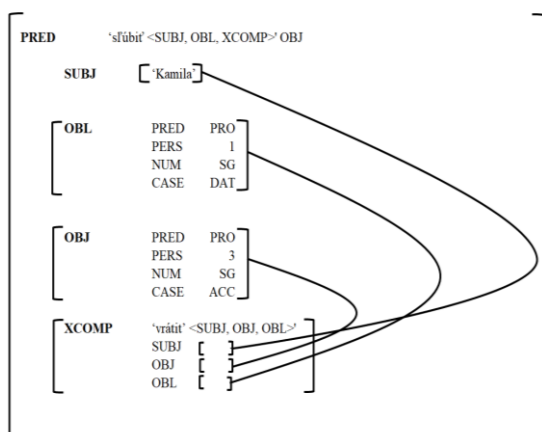
In Figure 2, the non-thematic selected argument in the matrix clause functionally controls the thematic argument in the embedded clause, and yet the sentence remains grammatical. The f-structure is identical to that in Figure 1; the only difference being that in Figure 2 it is a non-thematic projecting head that controls the thematic argument in the embedded clause. This falsifies hypothesis 1.

3.2 Non-reflexive haplology

That hypothesis 2 is correct can also be evidenced in constructions that do not have reflexive clitics.

*Kamila	mi	to	sľúbila	vrátiť
Kamila	=me.DAT	=it.ACC	promise.PAST	return.INF

'Kamila promised to return it to me.'

Figure 3. Clitic climbing under the non-reflexive haplology constraint.

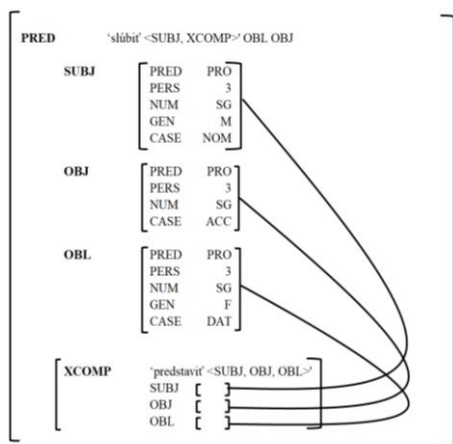
In Figure 3, the embedded thematic OBL (oblique) is functionally controlled by the OBL specified for by the matrix clause. In Slovak, this automatically renders the construction ungrammatical, as it is a non-projecting head; whilst in Czech, given that no such restriction exists, the construction remains grammatical. This demonstrates that Frank and Holloway King's (2000) assertion about reflexive haplology being ungrammatical in Slovak can also be extended to other instances of haplology.

3.2 Semantic ambiguity

The final piece in the puzzle in understanding the syntax behind the difference between clitic climbing in Czech and Slovak can be found in an instance of semantic ambiguity briefly presented by Franks and Holloway King (2000) who state that "certain constructions which are ambiguous in Cz [Czech] are not in Slk [Slovak]" (p. 202). Figures 4 and 5 illustrate a case of semantic ambiguity presented by Franks and Holloway King. Examining whether there is a syntactic motivation for this reveals further evidence in favour of the viewpoint that in Slovak there exists an additional constraint whereby non-projecting head selected by the matrix clause cannot functionally control a thematic argument in the embedded clause.

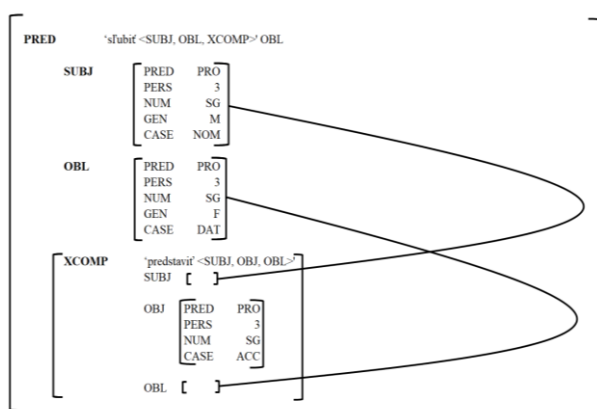
On	sa	jej	sľúbil	predstaviť
He	=REFL.ACC	=DAT	promise.PAST	introduce.INF

'He promised to introduce himself to her.'
 * 'He promised her that he would introduce himself.'

Figure 4. Semantically ambiguous clitic climbing: satisfied embedded clause.

On	sa	jej	sl'úbil	predstavil'
He	=REFL.ACC	=DAT	promise.PAST	introduce.INF
'He promised to introduce himself to her.'				
* 'He promised her that he would introduce himself.'				

Figure 5. Semantically ambiguous clitic climbing: satisfied matrix clause.

In Czech, two readings are possible. The first reading is where both clitics are considered to be arguments of the embedded clause with the matrix clause VP (verb phrase) remaining unsaturated by the absence of OBJ (object). In the second reading, the matrix clause has all of its arguments satisfied and the embedded clause remains unsaturated due to the non-realisation of the OBL argument. In Slovak, only the first reading is possible. The second reading involves a non-projecting head in the matrix verb functionally controlling an argument of the embedded clause violating the grammaticality constraint. Combined with the findings discussed previously, this serves to confirm the constraint against nonprojecting thematic arguments of the matrix clause having functional control over thematic arguments of the embedded clause.

4 Conclusion

The present study has provided a single and unified account of how clitic climbing differs between Czech and Slovak. It shows that, unlike in Czech, Slovak clitics cannot climb when they violate a constraint against a non-projecting thematic argument in the matrix clause functionally controlling a thematic argument in the embedded clause.

REFERENCES

- BÖRJARS, Kersti – NORDLINGER, Rachel – SADLER, Louisa: Lexical-functional grammar: An introduction. Cambridge: Cambridge University Press 2019. 228p.
- FRANKS, Steven – HOLLOWAY KING, Tracy: A handbook of Slavic clitics. Oxford: Oxford University Press 2000. 424p.
- HANA, Jirka: Czech Clitics in Higher Order Grammar. Columbus: Ohio State University 2008. 281p.
- HOLLOWAY KING, Tracy: Cliticizing LFG. Bergen: CSLI Publications 2005.
- JUNGHANNS, Uwe: Klitische Elemente im Tschechischen: eine kritische Bestandsaufnahme. In: Linguistische Beiträge zur Slavistik: IX. JungslavistInnen-Treffen, Halle ad Saale/Lutherstadt Wittenberg, 27. September - 1. Oktober 2000. München: Sagner 2002, pp. 117–150.
- KYJANEK, Lukáš – HAVIGER, Jiří: The measurement of mutual intelligibility between West-Slavic languages. In: Journal of Quantitative Linguistics, 2019, Vol. 26, No. 3, pp. 205–230.
- SPENCER, Andrew – LUIS, Ana R.: Clitics, an introduction. Cambridge: Cambridge University Press 2012. 369p.
- TOIVONEN, Ida: Non-projecting words: A case study of Swedish particles. Hanover: Springer 2003. 252p.
- ZWICKY, Arnold: On clitics. Columbus: Ohio State University 1977. 41p.

University of Surrey
Surrey Morphology Group
Guildford, GU2 7XH
United Kingdom
m.alldrick@surrey.ac.uk

INSIGHTS INTO THE PRINCIPLES OF FORMING BLENDS IN COMPARISON WITH OTHER WORD-FORMATION PROCESSES

Adam Bajza¹

1 Introduction

Formation of new words is always based on already, well-known, principles. One could presume that there is nothing especially unknown about it, as word-formation processes are certainly not a new area in lexicology. However, we could unambiguously come to the conclusion that a particular approach is the appropriate one to viewing word-formation. Several different approaches to interpreting word-formation in English have been presented, though to some extent they may be similar. On the one hand, some linguists, for example, still choose to deal with those which were only diachronically productive, while, on the other hand, other scholars only consider those with synchronic productivity. In connection with the above, in this paper, various approaches to word-formation processes in English are presented with a more specific focus on blends, as these lexical units have become considerably productive, attractive, and popular. Besides, in comparison with other word-formation processes, blends are structurally probably the most interesting products of word-formation.

2 Various approaches to word-formation processes in English

Taking into account that the main objective of this paper is to point out the principles of forming blends in comparison with other word-formation process, in this chapter, the specific focus (merely) is on those linguists who deal with categorisation of word-formation processes. The linguists in question are Marchand (1960), Bauer (1983), and Kvetko (2015). Attention is also devoted, in particular, to the number of word-formation processes involved. Apart from these aspects, the selected processes with blends and their formation are subsequently compared.

As several sources state, for instance, Bauer (1983), Štekauer (1993), and Böhmerová (2010), H. Marchand wrote a seminal work which is considered to be the first thorough research into word-formation. Marchand (1960) lists nine word-formation process, namely compounding, prefixation, suffixation, derivation by zero morpheme, back derivation, phonetic symbolism, motivation by linguistic form, clipping and blending, and word-manufacturing. It should be noted that some of them are obviously not productive anymore.

Bauer (1983, p. 201) aptly presents his intention “to provide an outline of types of word-formation in English [...] to illustrate the range of patterns that exists in English.” It can be assumed that this intention could be connected with his statement that linguists adapt and combine various approaches to apply them for a certain work (Bauer, 1983). Concerning word-formation processes, compounding, neo-classical compound, prefixation, suffixation, conversion, back-formation are listed. However, these are also followed by the so-called unpredictable formations comprising clipping, acronyms, blends, word manufacture, mixed formation and, surprisingly, avoidance of word-formations. Bauer (1983) lists 12 processes in total.

---

¹ ORCID: 0009-0006-4623-5392

Kvetko (2015), the last linguist on whom the present section focuses, deals with manifold types and is certainly the most radical. The word-formation processes listed by him, 20 in total, are divided into three main groups:

- principal processes – compounding, prefixation, suffixation (last two ones being labelled with a hyperonym as affixation), and conversion;
- minor processes – back-formation, reduplication, shortening, clipping, acronyms and initialisms, and blending;
- other ways of adding new words – word manufacture (coinage), ellipsis, shifts, eponyms, formation by sound interchange, shift of stress, sound imitation, folk etymology, and multiple processes.

Returning to the objective to compare the formation of blends with other word-formation processes, the following section focuses on this. If the categorisations of the above-mentioned linguists are excluded, one can notice that only four word-formation processes can be considered, namely compounding, reduplication (motivation by linguistic form), folk etymology (loosely speaking, as the issues related to folk etymology are rather more specific) and, obviously, blending. The point is that only these processes are formed by combining two source words, and by no means do other word-formation processes involve such combination. Utilising the words underlining the processes in question, we can use examples from Kvetko (2015), for instance, *bedroom*, *hurry-scurry*, *carboy*, and *smog*. The first thing is that all these words are formed by two source words, namely *bed* + *room* (compound), *hurry* + *scurry* (reduplication), *car* + *boy* (folk etymology) and *smoke* + *fog* (blending) respectively. In spite of the formal resemblance, only blending (see Chapter 2) involves both merging and/or clipping of both source words. As regards other examples mentioned, their formation is rather linear and more or less predictable. This, however, does not apply to folk etymology, as, we have mentioned, it is rather specific, based on naïve interpretation (Crystal, 2019). It is only presented here with regard to the formal similarity. Apart from this, it should be clarified that for the purposes of this paper, no attention is devoted to other word-formative processes, as the most crucial ones are those already mentioned. In other words, it is not necessary to deal with, for instance, back-formation or conversion, as two source words are not involved in their formation.

2.1 Blending, blends and their atypical structure

Adequate scientific considerations of blends are dated back to the year 1906 when Gustav Adolf Bergström published his work *On Blending of Synonymous or Cognate Expressions in English: A Contribution to the Study of Contamination* (Böhmerová, 2010). Such a long-time span testifies to the miscellaneous approaches, but also to the considerably differing definitions that have been proposed by a number of linguists, above all by, Pound (1914), Marchand (1960), Soudek (1967), Algeo (1977), Gries (2004), Miller (2014), or Böhmerová (2010).

Basically, one can notice that differing definitions of blends are relevant despite the fact of using different terminology or approaches to their analysis. Nonetheless, all the suggestions point to a combination of two words being truncated. Therefore, Gries (2004, p. 415) defines blending as a process “which involves coining a new word out of two source words.” Similar wording is also proposed by Miller (2014, p. 187), namely “blending is typically the fusion of two clipped words.” Although some basic agreement can be found, this perspective is very poorly defined. That is why the approach suggested by Böhmerová (2010) is preferred whose research provides a more elaborate understanding of blends. According to her

(2010, p. 61), blending is perceived as “a process of forming a new naming unit from existing words as bases which in contrast to compounding are not linearly joined but undergo complex reduction in either their contacting parts or as a result of overlap or intrusion.” As this statement can be considered more appropriate, the present research is based on observations given by the above author (2010).

Böhmerová (2010) has based her approach to blends on the structural types and symbols recognised by Soudek (1967). Nonetheless, their terminology differs, for example, the former uses telescoped blends and fused blends, while the latter overlapping telescopings and amalgamated telescopings. Apart from these differences, both linguists have introduced graphical symbols standing for the particular aspects within analysis of blends. Before moving to a presentation of structural types, an overview of the graphical symbols in Table 1 is offered. These symbols have already been presented. However, based on the present research, the letter C standing for the third source word has been introduced. In addition, the so-called approximation ($\approx$) has been suggested as well. This symbol is used for special types of blends. In the following table, there is also the symbol of a triple bar ($\equiv$), which differentiates among the description of the structural analysis of dual hybrid blends.

Symbol	Explanation
A; B; C	Fully preserved source words
a; b; c	Truncated source words
(x)	Overlap
Bold	Overlapping bases
Highlighting	Reduced parts
Underlaying	Overlapping phoneme/grapheme and the similarity of phonemes
$\approx$	Approximation
$\equiv$	Triple bar graphically distinguishing the verbal description of the analysis of dual hybrid blends

Table 1. Symbols used in the graphical schemes of blends

Applying the symbols from Table 1 to the presented structural types and their respective subtypes, their various combinations can be found in Table 2 (below). For explanation, blend examples are also presented that are illustrated under the following table. If not stated hereby, these subtypes have been presented by Böhmerová (2010) and/or Soudek (1967). However, not all subtypes were accepted by Böhmerová (cf. Soudek, 1967; Böhmerová, 2010).

Telescoped Blends	Fused Blends	Dual Hybrid Blends	Special cases
A(x)B	Ab	a(x)bc	$a \approx b$
A(x)b	aB	Abc	$A \approx B$
a(x)B	ab	A(x)bc	
a(x)b	$ab = ba$		
$a^1(x)Ba^2$			
$a^1(x)ba^2$			

Table 2. Overview of structural types and their respective subtypes

Telescoped blends are one of the main structural types, and they are characterised with a certain degree of overlap. Depending on the inner structure, both bases can be fully preserved (A(x)B, as in [1] Coronacronym (corona + acronym)), one of the bases can be truncated (A(x)b, as in [2] Coronacation (corona + vacation); a(x)B, as in [3] Coroneologism (corona + neologism)), or both bases can be reduced (a(x)b, as in [4] Burkini (burka + bikini)). In the above structural representations, we have presented merely the source words, excluding the analyses of the blends in question per se, which are illustrated below.

With regard to the above, the analyses can be exemplified as presented in the examples [1] – [4]. As stated when introducing telescoped blends, present in them is a certain degree of overlap. Overlapping bases are marked by bold, but also by underlaying. In [1] and [2], they can be found in the identical graphemes, but also in the similar phonemes. As regards the former, this also applies to [2], [3], and [4], but these blends have been formed also by reducing their source words, namely vacation ([2]), corona ([3]) and both burka and bikini ([4]). Therefore, in the analyses, one can find bold, underlining, and highlighting.

[1] Coronacronym (corona + acronym)

[2] Coronacation (corona + vacation)

[3] Coroneologism (corona + neologism)

[4] Burkini (burka + bikini)

Fused blends lack such overlap and are formed only by structural overlap, which occurs in the joint matrix. Obviously, in these, the structure of both fully preserved bases does not come into consideration (“AB”). Hence, only the types of Ab (as in [5] Coronasomnia), aB (as in [6] Brexit), and ab (as in [7] Avionics) are recognised, as well as the marginally occurring $ab = ba$. In respect to the very last graphical scheme, here, it is actually excluded, as no such blend/s have been empirically found so far. In examples [5] – [7], an analysis of these blends is presented here. In general, it can be stated that blends of this structural type are the easiest ones as to their formation. The point is just to fuse two words, respecting the principles of forming fused blends. Therefore, in the examples below, only clipped bases are presented, namely insomnia ([5]), British ([6]) and both aviation and electronics ([7]).

[5] Coronasomnia (corona + insomnia)

[6] Brexit (British + exit)

[7] Avionics (aviation + electronics)

Dual hybrid blends are the most challenging, complex, and intricate blends in comparison with the two previously mentioned structural types. There are various possibilities as to how this category could be treated. First of all, it is necessary to emphasise that this category of blends is not formed by only two source words. Another point is that these blends, in Böhmerová (2010) presented within the typology according to the number of stems, are not new.

Albeit one is prone to agree with such typology based on the number of stems, similarly to the above author, it is the belief in the present paper that it is possible to distinguish the very structure of these blends. Hence, in the above connection, to denote the structural type of such blends, an additional category, namely dual hybrid blends, has been introduced. The reason why such designation has been used is that it reflects both the duality and the complex structure of these blends. This category actually follows the notions observed by Böhmerová (2010) as to the graphical schemes and symbols used in the analysis. Nonetheless, it was necessary to present a symbol indicating the third source words, namely C/c. Despite this fact, the situation is still not simple, as blends formed by combining more than two source words are rather uncommon. It follows from the above that the frequency of such blends is very low, which results in the difficulty to properly indicate potential graphical schemes. Therefore, three of them have been accounted for so far, namely a(x)bc, Abc, and A(x)bc. Returning to the meaning of the designation, duality and complexity refer to the principles of forming both telescoped blends and fused blends, these being recognised within dual hybrid blends as well.

Analysing and utilising these notions on the example of turducken ([8]), which was also presented by Böhmerová (2010), one can notice that the graphical scheme would be aB(x)c (this structure is not accounted for in this paper, as it merely claims awareness of this particular blend with the structure in question). To elucidate, the first source word is shortened to tur (a), there is no overlap with the second source word, hence the form of the word duck (B) is fully present, but it is overlapping with the residue of the third source word, which is cken (c). If a different perspective is suggested, the first process to take place is fusion, and it is followed by telescoping. Hence, the resulting structure can be represented as in aB(x)c.

[8] Turducken (turkey + duck + chicken)

In addition to what has been mentioned above with regard to dual hybrid blends, the triple bar ($\equiv$) is introduced here to graphically distinguish the verbal description of its analysis (as regards telescoped and fused blends, Böhmerová (2010) had already suggested it). Accordingly, it has, in fact, been adapted here for dual hybrid blends, too (see Table 3). In the case of turducken, it is possible to elucidate that one base is reduced (aB), while the rest of the blend is a fully preserved one base, while the other base is reduced to a splinter (B(x)c).

Blend	Turducken
Analysis	t <u>r</u> key + d <u>u</u> ck + ch <u>i</u> cken
Description	one base reduced $\equiv$ fully preserved one base, the other base reduced to a splinter

Table 3. Blend Turducken

Special cases of blends represent a category of blends that cannot be categorised as either telescoped or fused blends (Böhmerová, 2010). Furthermore, other word-formation processes cannot be considered either, as these potential blends do not comply with the principles of forming such lexical units. Therefore, based on the present research, the idea of approximation to both telescoped and fused blends has been put forward. This aspect could perhaps be implicitly observed by the above-mentioned linguist. The point is that the structure of this category of blends can be analysed. On the one hand, Böhmerová (2010) presented the verbal structure, but it was not accompanied by the graphical representation. Thus, it is suggested here that both letters referring to the source words can be utilised, but with a symbol of approximation ($\approx$) being inserted between them, as in [9] blog ($a\approx B$) (below). With regards to other symbols, these are used analogously to their usage in the previous structural types. Similarly to dual hybrid blends, special cases are not so frequent, either. The example of blog ($a\approx B$) is taken from Böhmerová (2010), as only blends with the structure of $a\approx b$ and $A\approx B$ have been found.

[9] blog (web + blog)

The most crucial aspects of the structure have been demonstrated on the examples above. However, it does not mean that the same principles and structures occur in the same way, namely with regard to the preservation and/or omission of particular parts of source words. To put things differently, the structures of the particular types and their respective subtypes differ and are rather specific to certain blends. Their analysis can be either simple and straightforward, or rather problematic and complex. However, it must be admitted that similarities are highly possible, especially, for example, when reoccurring source words are employed, which can lead to a certain affinity.

We believe that the notions and research presented above could contribute to the existing state of the art in this rather complex onomatological domain. As Soudek (1967) and Böhmerová (2010) are very similar in their approaches, their notions have, to some extent, been integrated and accompanied them with our perspectives. If one considers the structural types and the respective subtypes of blends that have been manifested so far in the present paper, it is evident to conclude that they are transparent, and self-explanatory (in some cases). Thus, the present research is based on the approach and structural types suggested by Böhmerová (2010).

3 Analysis of excerpted blends

The present research is based on having collected an extensive database of blends excerpted from various English and Slovak sources, including the media, terminology, entertainment, colloquial language, etc. Structural types are analysed, including telescoped blends (TB) and fused blends (FB), as well as special cases of blends (SC) and dual hybrid blends (DHB), the latter being the structural type introduced here. To obtain the data, several methods have been used, namely selection, description, classification, analysis, qualitative method, and quantitative method.

As mentioned above, based on collection of an extensive database of 277 blends (TB – 173; FB – 94; DHB – 3; SC – 7), only several examples are presented. The blends in question can be found in the following Table 4 which contains the most crucial information about the blends.

Blend (source words)	Structural type Graphical scheme	Explanation
Smombie (smartphone + zombie)	FB ab	A person (people) extensively using their smartphone(s)
Burpsnart (burp + sneeze + fart)	DHB Abc	A situation when a person burps, sneezes, and farts at the same time
Delmicron (delta + omicron)	FB ab	A combination of the two coronavirus variants, namely Delta and Omicron
Sitcom (situational + comedy)	SC a≈b	“A funny television or radio show in which the same characters appear in each programme in a different story” (Cambridge Dictionary Online, 2024)
Milhouse (Milhouse + House)	TB A(x)B	Reference to a picture displaying Gregory House, M.D. (a fictional character; House (TV series)) being Milhouse Van Houten (a fictional character; The Simpsons (animated sitcom))

Table 4. Examples of excerpted blends

It should be clarified that sitcom has been deliberately included in the present database. The reason is that one could argue that sitcom is not a blend and is rather a clipped compound. To some extent, it is possible to agree with such a view. However, its categorisation highly depends on the particular linguists (cf. Lehrer (2003), Crystal (2008), Miller (2014), Kvetko (2015) and Pavlík (2017) claiming it is a blend, while Bauer (1983), Bat-El (2006) and Böhmerová (2010) consider it to be a clipped compound). With regard to the above, it is treated here as a special case of blends.

Conclusion

The paper aimed at examining the system of English word-formation processes, especially focusing on distinguishing the principles used to form blends from those used in the formation of other types of word-formation. Blends have been studied by a number of linguists, and the aim was to build on their research, synthesise some of the findings, critically evaluate some of their aspects and extend and systematise them by the findings. The approach set out in the paper focused on the comparison of the underlying similarities and differences between the selected word-formation processes and their possible interpretation(s). As a result of the present research and of the onomatological theoretical approach used here, not only have the two already earlier defined principal structural types of blends been reinforced (telescoped blends and fused blends), but the structural classification has also been extended by the secondary structural types (dual hybrid blends and special cases). It should be underlined that the so-called dual hybrid blends have not been so far accounted for. Based on the present research, we hope that its results can mean a contribution to the existing state of the art in this selected and rather complex onomatological domain.

BIBLIOGRAPHY

- ALGEO, John: Blends, a Structural and Systemic View. In: *American Speech*, 1977, Vol. 52, No. 1/2, pp. 47 – 64.
- BAT-EL, Outi: Blend. In: *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Ed. K. Brown. Oxford: Elsevier Ltd. 2006, pp. 66 – 70.
- BAUER, Laurie: *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press 1983. 311p.
- BÖHMEROVÁ, Adela: *Blending As Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak*. Bratislava: ŠEVT 2010. 152p.
- CRYSTAL, David: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd. 2008. 529p.
- CRYSTAL, David: *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press 2019. 582p.
- GRIES, Stefan Thomas: Isn't that Fantabulous? How Similarity Motivates Intentional Morphological Blends in English. In: *Language, Culture, and Mind*. Eds. M. Achard – S. Kemmer. Chicago. University of Chicago Press 2004, pp. 415 – 428.
- KVETKO, Pavol: *English Lexicology: In Theory and Practice*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2015. 204p.
- LEHRER, Adrienne: Understanding trendy neologisms. In: *Rivista di Linguistica*, 2003, Vol. 15, No. 2, pp. 369 – 382.
- MARCHAND, Hans: *The Categories and Types of Present-day English Word-Formation: A synchronic-diachronic approach*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1960. 379p.
- MILLER, Gary: *English Lexicogenesis*. Oxford: Oxford University Press 2014. 336p.
- PAVLÍK, Radoslav: *A Textbook of English Lexicology I.: Word structure, Word-Formation, Word Meaning*. Bratislava: Z-F Lingua 2017. 112p.
- POUND, Louise: *Blends, their relation to English word formation*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1914. 58p.
- SOUDEK, Lev: *Structure of Substandard Words in British and American English*. Bratislava: SAV 1967. 232p.
- ŠTEKAUER, Pavol: *Essentials of English Linguistics*. Prešov: SLOVACONTACT PLUS 1993 160p.

SOURCES

- CAMBRIDGE DICTIONARY ONLINE [online]. Situation comedy. Available at WWW: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/situation-comedy>. [accessed 2024-03-24].

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
 Filozofická fakulta
 Katedra germanistiky
 Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava
 Slovenská republika
 bajza1@ucm.sk

LINGVODIDAKTICKÝ TEXT VO VYUČOVANÍ SLOVENČINY AKO CUDZIEHO JAZYKA NA PRÍKLADE ROMÁNU ŠEPTUCHY ALENY SABUCHOVEJ

Mateusz Bednarczyk

1 Úvod

Primárnym cieľom príspevku je poukázať na črty literárnych textov vhodných na použitie počas vyučovacieho procesu a demonštrovať ich na vytvorenom pracovnom liste k úryvku románu *Šeptuchy*.

Text obsahuje tri časti. V prvej časti textu spájame interkultúrnú výchovu s didaktikou literatúry. Poukazujeme na pojmy ako europeizácia, regionalizmus, interkultúrna, komunikatívna a literárna kompetencia. Aktuálnosť témy spočíva v procesoch globalizácie a regionalizmu, s ktorými súvisí interkultúrna výchova. Interkultúrna kompetencia je rozvíjaná učiacimi sa počas čítania literárnych textov. Poukazujeme na to, aké literárne texty patria k lingvodidaktickým textom a aké podmienky, skúmané mnohými autormi, musia tieto texty spĺňať. V texte sme aplikovali výsledky výskumu blízkej vednej oblasti – lingvodidaktiky poľštiny ako cudzieho jazyka. Primárne sme vychádzali z výskumov a publikácií Jany Pekarovičovej, Władysława Miodunku, Romualda Cudaka a Tamary Czerkies. V príspevku odlišujeme lingvodidaktické a literárne texty a venujeme sa ich dosahu na rozvíjanie interkultúrnej kompetencie čitateľa. Venujeme sa tiež osobnému rozvoju učiaceho sa a pojmom vedomého čitateľa a kompetentného používateľa jazyka, ktoré sú spojené s procesom vyučovania cudzieho jazyka.

V druhej časti príspevku poukazujeme na črty románu *Šeptuchy*, ktoré ho predurčujú na lingvodidaktické ciele, na použitie počas vyučovania cudzieho jazyka, aby sa rozvíjala interkultúrna a komunikatívna kompetencia čitateľa. Nadväzujeme na pojmy globalizácia a regionalizmus uvedené v prvej kapitole a na prehľad črt lingvodidaktických textov.

Primárnym cieľom textu je ukázať na pracovnom liste možnosti rozvíjania komunikatívnej a interkultúrnej kompetencie študentov a vytvoriť pracovný list, ktorý by bol vhodný na rozvíjanie interkultúrnej kompetencie popri komunikatívnej. Pracovný list je zameraný na vyučovanie skupín študentov poľského pôvodu, ale aj na vyučovanie etnicky heterogénnych skupín, pretože samotný román tematizuje stret niekoľkých kultúr a etníc na poľskom pohraničí.

V pracovnom liste venujeme pozornosť nielen obsahu úryvku, ale aj dialógu čitateľa s textom. K nemu dochádza aj počas realizácie rolovej hry a projektu v súlade s činnostne zameraným prístupom, ktorý zohľadňuje poznávacie, emocionálne i vôľové možnosti žiaka a zároveň sa využíva na rozvoj osobnostných, sociálnych a sebarozvojových kompetencií. Zdôrazňuje sa aktívne a zmysluplné používanie jazyka, pri ktorom sa rozvíja počúvanie s porozumením, hovorenie, čítanie s porozumením a písanie (Východiská zmien vo vzdelávacích oblastiach. Štátny pedagogický ústav, 2022). Pracovný list obsahuje tiež úlohy, ktoré pomôžu učiacemu sa uvedomiť si rozdiely medzi regiónmi, čo nadväzuje na proces globalizácie a regionalizmu.

2 Teoretické východiská

Cieľom výučby cudzieho jazyka je získanie jednak komunikatívnej a jednak interkultúrnej kompetencie. Medzi týmito cieľmi sa nachádzajú tiež sociolingvistické a etnokultúrne

aspekty prezentácie cudzieho jazyka a reálií (Pekarovičová, 2020). Komunikatívna kompetencia je priamo a silno spojená s interkultúrnou kompetenciou (porov. Gębal, 2019; Pekarovičová, 2020). Kultúra ovplyvňuje komunikáciu, a preto sa medzi nimi vytvára vzťah. Tento vzťah je viditeľný počas činností jednotlivcov v sociálnom kontexte (Gębal, 2019). Podľa J. Pekarovičovej (2020, s. 148 – 149) je dôležitým faktorom ovplyvňujúcim výučbu cudzieho jazyka europeizácia, ktorá je definovaná ako „obojsmerný proces, reprezentujúci jednak prijímanie spoločných európskych zásad, jednak snahu jednotlivých štátov o vymedzenie a zachovanie si vlastnej etnokultúrnej identity, aby boli aj v spoločnej únii rozoznateľní“. V dôsledku tohto procesu vznikli euroregióny, ktoré sú definované ako oblasti patriace do viacerých štátov, v ktorých silnie cezhraničná multikultúrna spolupráca. Oproti tendencii k europeizácii je prítomný regionalizmus, čiže „uvedomená príslušnosť k určitému regiónu“ (Pekarovičová, 2020, s. 149).

Interkultúrna komunikácia je komunikácia, ktorá je ovplyvnená spoločensko-kultúrnym pozadím, skúsenosťami a zvykmi etník. Hanna Komorowska definuje interkultúrnú kompetenciu ako: „zistenie podobností a rozdielov medzi východiskovou a cieľovou kultúrou; analýzu kultúrnych javov u zástupcov inej kultúry; chápanie pohľadu zástupcov inej kultúry; použitie vedomosti na získanie objektívnejšieho pohľadu na vlastnú kultúru a myslenie; toleranciu a nekonfliktné komunikovanie s členmi inej kultúry; zvládnutie a riešenie konfliktov so zástupcami inej kultúry“ (2002, s. 15 – 16).

S interkultúrnou komunikáciou je silne spojený pojem kulturémy, ktorý J. Pekarovičová (2020, s. 151) definuje ako „všetky formy vnímania, myslenia, hodnotenia a konania, ktoré väčšina členov určitého spoločenstva považuje za normálne, samozrejmé, typické a závažné“. Existencia kultúrem ponúka možnosť skúmania zhôd a odlišností medzi východiskovou a cieľovou skupinou. „Nezhody medzi kulturémami cieľovej a východiskovej kultúry sú predmetom interkultúrnej výchovy.“

Interkultúrna komunikácia je silne spojená so zámermi a cieľmi jazykovej politiky Rady Európy, keďže v Spoločnom európskom referenčnom rámci pre jazyky je okrem potreby ochrany a rozvíjania bohatého dedičstva odlišných jazykov uvedená potreba zvýšenia nielen mobility a vzájomného porozumenia, ale aj prekonania predsudkov a diskriminácie (2017).

W. Miodunka (2020) píše o stave súčasnej interkultúrnej výchovy čerpajúcej z literárnych textov, ktorých obsah, jazyk a forma reflektujú kultúru. Podľa autora je súčasným trendom v didaktike literatúry dôraz na estetickú stránku diel a ich vnímanie učiacimi sa cudzí jazyk. Estetická hodnota literárneho diela nie je objektívna, pretože je spojená s individuálnou interpretáciou čitateľov, a preto čítanie literárnych textov umožňuje výmenu postojov a reflexií, ktoré sú cieľom výučby zameranej na inter- i multikultúrnosť (2020). W. Miodunka pritom nadväzuje na A. Kozłowského, ktorý vymedzil črty textov vhodných na didaktiku literatúry. Podľa neho by texty mali mať emočný vplyv na motiváciu čitateľov, a preto by to mali byť texty (porov. Miodunka, 2020, s. 228; Kozłowski, 1988):

- informačné, pôsobiace na fantáziu,
- umožňujúce identifikovať sa so situáciou alebo postavami,
- spojené s kategóriou mravnosti,
- silne pôsobiace na emócie čitateľa,
- upriamujúce pozornosť na špecifické črty jazyka.

Didaktika literatúry a kultúry je vnímaná jednak ako prostriedok vyučovania cudzieho jazyka, a jednak ako autonómny predmet výučby (porov. Cudak, 2020). Autor zdôrazňuje zmenu v metodológii humanitných vied, ktoré skončili so štrukturálnym vnímaním jazyka, literatúry a kultúry. Literárne kurzy by sa mali spájať so svetom, v ktorom kultúra končí

s centrickosťou literatúry. Namiesto tradične vnímaných kurzov autor odporúča spontánne stretnutia s literárnym textom, ktorý sa vyznačuje globálnosťou a svetovosťou. Zdôrazňuje tiež dôležitú úlohu piesní, seriálov alebo filmov v procese vyučovania.

T. Czerkies (2012) považuje literárny text za prostriedok, ktorý umožňuje vyučovanie jazyka aj rozvoj kultúrnej kompetencie, ale poukazuje aj na to, že čítanie literatúry vedie k tvoreniu identity učiaceho sa, rozvoju interkultúrneho vedomia a citlivosti, rozvoju komunikačnej, literárnej a jazykovej kompetencie a hodnoteniu východiskovej kultúry, ktorá je porovnávaná s novou, k pokusu pochopiť túto kultúru a hľadať v nej miesto pre seba. Podľa autorky je dialóg základnou činnosťou vo vyučovacom procese. Používanie textov otvára priestor pre učiaceho sa, aby sa pustil do dialógu s literárnym textom.

Vyučujúci by mal používať lingvodidaktický text, ktorého črty sme uviedli skôr (podľa Kozłowského), aby umožňoval učiacim sa rozvíjať všetky jazykové zručnosti, čo prispeje k tomu, že učitelia sa otvárajú diskusiu s textom. Dôležité je uvedomiť si rozdiely medzi literárnou vedou a didaktikou literatúry. Literárna veda aj didaktika literatúry sa venujú skúmaniu literárneho textu, ale odlišujú sa používaným prístupom. Literárna veda sa vyznačuje historickým prístupom, zatiaľ čo didaktika literatúry pragmatickým prístupom a zameraním na budúcnosť. Didaktika literatúry okrem vysokej literatúry zahŕňa aj súčasné, nižšie texty a texty, ktoré nemajú reprezentatívny charakter. Didaktika literatúry v prípade cudzieho jazyka využíva aj jazykovedu a považuje jazykovú stránku textu za dôležitejšiu. Literárny text má podnietiť učiacich sa k diskusii v cieľovom jazyku. Prvotným zámerom je predstaviť jazykovú látku a nie poukázať na text. Čitateľ by nemal byť počas vyučovacej hodiny pasívny, pretože keď chýba dialóg, hodina nie je považovaná za kreatívnu a efektívnu. Pre cudzincov učiacich sa istý jazyk sú veľmi nápomocné otázky kladené lektorom (Czerkies, 2012).

T. Czerkies (2012) predstavila šesť modelov kompetencií, detailnejšie opísaných v textoch J. Spiro, ktoré sa rozvíjajú počas výučby a ktoré môžu byť testované po absolvovaní kurzu: literárny kritik, literárny vedec, poeta, vedomý čitateľ, humanista a kompetentný používateľ jazyka. Vzhľadom na vyučovanie cudzieho jazyka najvýznamnejšie je rozvíjanie kompetencií vedomého čitateľa a kompetentného používateľa jazyka. Autorka však zdôrazňuje potrebu spájania tradičného a pragmatického prístupu k literatúre, to znamená aj potrebu čítania umeleckých textov, ktoré síce nie sú v tradičnom kánone literatúry, ale obsahujú viac hodnotných prvkov pri výučbe jazyka. Vedomý čitateľ predstavuje súbor kompetencií samostatného a plynulého čítania. Rozvíja sa kultúrne vedomie, jazyková a literárna kompetencia a testuje sa schopnosť získavania informácie, dedukcie významu neznámych slov a konštatovania. Kompetentný používateľ jazyka je model, v ktorom literatúra sa považuje za príklad použitia jazyka. Rozvíja sa jazykové vedomie a schopnosti.

T. Czerkies (2012) zdôrazňuje dôležitú rolu interkultúrneho vyučovania, ktoré spôsobilo, že sa literatúra nanovo začala vnímať ako dôležitá vo vyučovacom procese. Autorka uvádza, že hlavným cieľom tohto vyučovania sa stal dialóg kultúr, výmena hodnôt a rozvíjanie tolerance, empatie a otvorenosti. V interkultúrnej výchove by sa kultúra mala chápať ako dynamický proces tvorenia relácií v dôsledku výmeny. Autorka, vychádzajúc z koncepcie M. Torrenc, predstavuje princípy vyučovacích hodín zameraných na dialóg: otvorenosť, aktívnosť, autopoznanie, dynamickosť, konštruktívnosť, prítomnosť dialógu, rôznorodosť, autenticnosť. Podľa autorky by mali byť tieto princípy aplikované počas výučby, keď vyučujúci chce, aby výučba bola autentická a efektívna a umožňovala učiacemu sa osvojiť si cudziu kultúru a vytvoriť vlastnú totožnosť.

Podľa T. Czerkies sa úlohou rozvoja interkultúrnej kompetencie stáva rozvoj spôsobilostí učiaceho sa ako mediátora kultúry (prostredníka medzi dvoma/viacerými kultúrami), ktoré

sú dôsledkom uznania totožnosti učiaceho sa a učenia jej prezentácie, chápania mechanizmov kultúry, poznania príkladov istých javov a schopnosti transferovania (2012).

V Spoločnom európskom referenčnom rámci pre jazyky sú uvedené hovorené aj písané texty, medzi ktorými sa nachádzajú okrem iného aj slávnostné alebo náboženské prejavy, správy, diskusie, literárne texty, články z novín a listy (Czerkies, 2012).

Podľa T. Czerkies by mal literárny text angažovať a provokovať učiaceho sa k porovnávaniu s osobnými skúsenosťami. Vyučujúci by si mali položiť tri otázky predtým, ako začnú vyučovať: Kedy? S kým? Akým spôsobom plánujú čítať text? Dobré výsledky dosiahnu, keď sú aplikované rolové hry, predstavenia na základe prečítaného textu či súťaže (Czerkies, 2012).

Hodnota textu je vyššia, keď je text nejednoznačný a umožňuje početné interpretácie. Okrem toho, čím viac text provokuje, tým vyššiu má hodnotu. Dlhšie prozaické texty, napr. romány, pomáhajú rozvíjať receptívne zručnosti, zatiaľ čo kratšie texty, napr. poviedky a novely, pomáhajú rozvíjať produktívne zručnosti. Dĺžka textu je dôležitým činiteľom, aby vyučujúci mohol realizovať ciele kurzu, ale je dôležité aj to, aby sa v procese čítania uskutočňoval dialóg s literatúrou. Výsledkom sú napokon ústne alebo písané odkazy vyjadrujúce sa k literárnemu textu (porov. Czerkies, 2012; Martyniuk, 1996).

Podľa G. Cooka úryvok prozaického textu, aby bol užitočný počas vyučovania cudzieho jazyka, okrem iného nemôže vyvolať nesprávnu interpretáciu textu, mal by čitateľa uvádzať do problému, nemal by obsahovať mnohé alúzie a lepšie sú úryvky, ktoré neodkazujú na celý text (Czerkies, 2012).

Primárnym princípom počas konštruovania vyučovacej hodiny je provokovanie učiaceho sa k tvorivému prístupu k textu. Dôležité je aj učiť kriticky vnímať text a rozvíjať schopnosť kladenia otázok (porov. Czerkies, 2012).

3 Román *Šeptuchy* ako lingvodidaktický text

Román *Šeptuchy* je druhé dielo Aleny Sabuchovej, vydané v roku 2019. Dej románu sa odohráva v Podlasí, rustikálnom a lesnatom regióne v severovýchodnom Poľsku, hraničiacom s Bieloruskom a Litvou. Román poukazuje na medzil'udské vzťahy, religiozitu, zanedbanosť, krásu, ľudové liečiteľky, hranice a miešanie sa západných kultúrnych impulzov s miestnym folklórom, no hlavnou tematikou je liečiteľstvo a zaklínanie (Literárne informačné centrum, 2024).

V *Šeptuchách* je viditeľná tendencia prenikania globálnych a západných elementov kultúry do poľského regiónu. Ako sme uviedli vyššie, literárne texty sú súčasťou súčasnej interkultúrnej výchovy a majú špecifické lingvodidaktické atribúty.

V nasledujúcej tabuľke sme uviedli črty románu *Šeptuchy*, ktoré súvisia s interkultúrnou výchovou a didaktikou literatúry:

Didaktika literatúry	Interkultúrna výchova
spája sa s kategóriou mravnosti	umožňuje dialóg kultúr
uvádza informácie	umožňuje výmenu hodnôt a rozvíjanie tolerance, empatie a otvorenosti
pôsobí na fantáziu a emócie čitateľa	umožňuje rozvíjanie črt mediátora kultúry
umožňuje identifikovať sa s postavami a situáciou	umožňuje analýzu a porovnanie kultúrnych javov
upriamuje pozornosť na rozličné jazyky použité v texte	uvedomená príslušnosť postáv k regiónu

Tabuľka 1. Lingvodidaktické črty románu *Šeptuchy* (vlastné vypracovanie)

4 Pracovný list

Región a kultúra na základe úryvku románu *Šeptuchy*

A.

Pozrite si videoesej o knihe *Šeptuchy*, odpovedajte na otázky a diskutujte (keď je to potrebné, vyhľadajte chýbajúce informácie): <https://www.youtube.com/watch?v=fpWeod7WvTk>

- Kto je autorka knihy?
.....
- Čo je Podlasie?
.....
- Kto sú šeptuchy?
.....
- Kto je rozprávačom? (Z akého životného obdobia je rozprávany príbeh?)
Prečo?
.....
- Podobá sa Podlasie na iné regióny Poľska? Sú nejaké očividné odlišnosti?
.....

B.

Prečítajte si úryvok románu a odpovedajte na otázky uvedené nižšie a diskutujte.

Pani A. z Grabowca nebola zlá, iba sa rada štylizovala do úlohy direktívnej vedmy.

Žila v modrej drevenici s okenicami. Povedali by ste, že na konci dediny, ale pri počte domov nemalo význam riešiť, kde bol koniec. Všade bol nejaký koniec, poľná cesta, les a ďalšie riedke osídlenie.

Dom stál v zablatenom dvore, pred ktorým, rovnako ako v Orle, čakali autá. Pani A. Žila v niečom, čo by sme mohli bez pardonu a prehánania nazvať špinou. Už niekoľko rokov sa neumývala, pretože bola presvedčená, že čoskoro umrie. Čakala na to ostatných pätnásť rokov a do vrások sa jej skladali maličké čiastočky neidentifikovateľného čierneho povlaku. Žila tam aj s dedom. Dedo takmer nerozprával, iba čosi mrmlal. Mysleli sme si, že mu z chľastu odchádzajú svaly na tvári. Občas ho poslala na dvor po butel'ku, do ktorej zúfalým klientom nalievala vodu zo studne na uzdravenie. Nevie, kedy prišla na to, že jej studňa je zázračná, ale zrejme sa jej na to nikto nepýtal. Tam, kde žije zázračná šeptucha, musí byť aj voda zázračná.

Mala jedny šaty, ktoré si prezliekala zakaždým, keď ju mali točiť. Chodievala za ňou regionálna telka, občas prišli aj z Varšavy, robievali s ňou rozhovory do ženských časopisov, čo bola jej neplatená reklama.

Čakali sme, kedy jej začnú z vlasov vyrastať bodliaky, z chumáčov sa stávali fialové guče, ktoré zakrývala šatkou a na noc ich rozpletala dlhými špinavými nechtami.

„Neumýva sa, lebo sa bojí smrti,“ povedala nám raz Dorota, keď sme sedeli neďaleko a jedli drobné jahôdky, čo sme našli pri ceste.

„Keby sa umyla, smrť by si po ňu prišla, lebo by s ňou prestala počítať.“

Malo to svoju logiku. Na veci sa neoplatí čakať, vtedy neprídu.

Na veľkej pneumatike z traktora sedeli kačky a pili z nej dažďovú vodu. Na šnúrach visela bez ohľadu na to, či bola mokrá, špinavá bielizeň. Pani A. prala na daždi. Hovorili

sme, že buď automaticky – vtedy nechávala oblečenie na šnúre, nech si s ním poradí počasie, alebo ručne – vo vedre s dažďovou vodou. Do tých istých vedier si naberala zo studne a liala ju do fliaš.

Hrali sme takú hru – zakaždým jej niekto iný z nás mal zhodiť plachtu, ktorú sušila, a na chvíľu sa mu tak dostalo uznania. Časom nás to prestalo baviť presne tak isto, ako sme sa jej prestali báť.

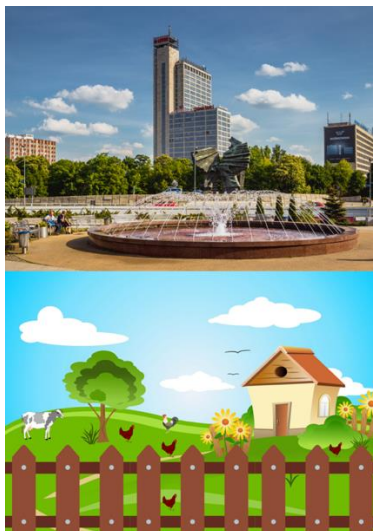
Pozorovali sme ju spoza neďalekého humna pri procedúrach na priedomí a niekedy neverili, ako dámičky z miest bez okolkov pijú vodu z vedra alebo zahŕzajú do chleba s makom a soľou. Raz mala ruky od krvi.

„Určite už porciuje nejaký jazyk alebo zviera, aby mohla jeho krv dať niekomu vypiť“, povedal vtedy Michal, Milošov brat, čo sa k nám pridalo, a my sme vedeli, že je to prinajmenšom podozrivé. Kačky ani husi sme zrátané nemali, to je pravda. Ale pubertáči majú s krvou spojené všetky predstavy, o ktorých doteraz nemohli nikomu povedať.

Michal na ňu raz, keď jej išiel zhodiť mokrá zásteru zo šnúry, zakričal: „Humusáčka!“ a potkol sa o zvyšok ríny, ktorou si pri páde presekol koleno. Tak krvácal aj on. Pani A. vyšla von a chcela mu asi pomôcť. Michal sa rozplakal, strašne sa rozplakal, keď ju zbadal, akoby ustrnul. Vyzerala strašidelne, dnes by som povedala, že iba zanedbane. Podarilo sa mu ujsť, ryčal však pri tom ako pavián, akoby ho stretnutie s ňou zavialo do zvláštnej dimenzie zúfalstva, akoby z nej prýštil smútok a rezignovanosť ľudí, čo za ňou chodili a žiadali najčastejšie o nemožné. Michal by vám dnes povedal, že si to nepamätá, bolo to dávno, a že až tak sa jej nebál. Ale odrastený strach skresľuje. Časom sa naozaj málo vecí zdá byť dramatických.

- Kto je opisovaná žena? Ako je vnímaná postavami? Ako ju vnímate vy?
.....
- Ako si predstavujete Podlasie na základe prečítaného úryvku?
.....
- Aké emócie sprevádza text a akým spôsobom ich evokuje (čo text tematizuje)?
.....
- Akým spôsobom sa poukazuje na opozíciu mesto – vidiek?
.....
- Podobá sa región predstavený v románe na nejaký región vo vašej krajine?
.....

- A. Charakterizujte Varšavu a Sliezske – keď je to potrebné, vyhľadajte údaje na internete. Sú viditeľné opozície medzi týmito regiónmi? Nájdite podobné regióny v iných stredoeurópskych štátoch a charakterizujte ich.
- B. Aké sú rozdiely medzi veľkým mestom a dedinou? Aké sú typické stereotypy o meste a o vidieku? Pozrite si obrázky a odpovedajte na otázky:

C. Rolová hra:

Predstavte si, že vaša babka je šeptucha a vy ste sa stretli s kamarátom zo Sliezska, ktorý nevie pochopiť charakter Podlasia. Pracujte v pároch: jedna osoba kladie otázky spojené s regiónom alebo šeptuchami a druhá osoba odpovedá.

D. Urobte kognitívnu mapu. Nájdite v texte všetky slová, ktoré sa asociujú so slovom *voda*. Slová priradte do niekoľkých kategórií, napr. adjektíva, verbá, substantíva.

Voda

E. Použite mapu z cvičenia F a tvorte vetu pre každé slovo.

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

F. Projekt:

Pripravte prezentáciu, ktorú by ste mohli zverejniť na sociálnych sieťach, napr. na Facebooku. Urobte kampaň, ktorá bude propagovať informácie o regióne, v ktorom bývate. Bývate v meste alebo na vidieku? Vo veľkom meste, mestečku či na dedine? Sústreďte sa na kultúrne javy vo vašom okolí. Vytvorte aspoň 10 slajdov, ktorých obsah bude nadväzovať na prečítaný text, ale použite aj iné zdroje. Inšpirujte sa príspevkami, ktoré už sú dostupné na internete.

Metodické poznámky k pracovnému listu:

Témou vyučovacej hodiny je región a kultúra na základe úryvku románu *Šeptuchy*.

Hlavné ciele realizovanej hodiny sú:

- študent vie tvorivo využívať spontánny jazyk;
- študent vie porovnávať interkultúrne rozdiely;
- študent vie pracovať v skupine;
- študent vie pracovať s literárnym textom;
- študent sa vie rozprávať o literatúre a regióne.

Uvedený pracovný list je určený najmä pre učiacich sa poľského pôvodu, okrem iného umožňuje konfrontáciu učiacich sa, ktorí poznajú svoju krajinu, s postojmi autorky románu, ktorá je cudzinka. Otázky sú otvorené a dovoľujú učiacim sa rozvíjať viaceré zručnosti: porozumenie počúvaného a čítaného textu, hovorenie, aplikáciu slovnej zásoby v praxi, interkultúrnu mediáciu. Učiaci sa majú šancu tvorivo aplikovať osvojované vedomosti.

Odporúčaná realizácia pracovného listu (štruktúra/priebeh hodiny):

Učiaci sa čítajú úryvok textu pred vyučovacou hodinou a riešia úlohy B, F, G ako domácu úlohu. Hodina sa začína kontrolou domácej úlohy. Následné sú realizované úlohy: A, C, D, E, H.

5 Záver

V príspevku sme predstavili aspekty vyučovania literatúry cudzieho jazyka. Didaktika literatúry cudzieho jazyka je vedná oblasť, ktorá je pevne spätá s inými oblasťami, okrem iného s vyučovaním cudzích jazykov a literárnou vedou. Pokúsili sme sa o analýzu črt textov vhodných na vyučovaciu hodinu a vytvorili sme pracovný list k úryvku románu *Šeptuchy*, na ktorom sme demonštrovali črty takýchto textov. Opreli sme sa o pojmy interkultúrnej kompetencie a výchovy, ale aj o ďalšie kompetencie rozvíjané osobami učiacimi sa cudzí jazyk.

Zdôrazňovali sme používanie literárneho textu počas výučby interkultúrnej kompetencie, ale aj interkultúrnu stranu literárnych textov počas rozvíjania literárnej alebo komunikačnej kompetencie.

Analyzovali sme črty lingvodidaktického textu, ktorý je zároveň textom prozaickým s dôrazom na možnosti mnohých interakcií čitateľa s textom a dialógu čitateľa s textom. Prítomnosť literárnych textov na vyučovacích hodinách umožňuje dialóg kultúr, výmenu hodnôt a rozvíjanie tolerance, empatie a otvorenosti. Popri tom sú rozvíjané receptívne i produktívne zručnosti vo vyučovanom jazyku.

Napriek tomu, že sa text zaoberá výučbou slovenského jazyka, aplikovali sme výsledky výskumu poľských lingvodidaktikov, ktoré boli primárne zamerané na vyučovanie poľštiny ako cudzieho jazyka. Umožnilo nám to vytvoriť prácu, ktorá sa týka ešte málo skúmanej oblasti slovenskej lingvodidaktiky, a doplnili sme stav výskumu o pracovný list, ktorý je možné využiť pre rôzne druhy skupín, okrem iného pre poľské skupiny učiacich sa slovenčinu, ale aj skupiny, ku ktorým patria príslušníci rozličných národností. Pracovný list je možné využiť pri mnohých skupinách vďaka tomu, že úryvok románu tematizuje javy patriace k niekoľkým kultúram.

V oblasti didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka chýbajú pracovné listy zamerané na spoločný rozvoj týchto kompetencií, ktoré by obsahovali rozvoj literárnej, komunikačnej aj interkultúrnej kompetencie na základe literárnych textov a boli vytvorené s ohľadom činnostne zameraný prístup.

LITERATÚRA

CUDAK, Romuald: Glottodydaktyka polonistyczna w perspektywie przemian. In: *Postscriptum polonistyczne*, 2020, roč. 26, č. 2, s. 11 – 29.

CZERKIES, Teresa: *Tekst literacki w nauczaniu języka polskiego jako obcego* (z elementami pedagogiki dyskursywnej). Kraków: Księgarnia Akademicka 2012. 200 s.

GĘBAL, Przemysław: *Dydaktyka języków obcych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2019. 508 s.

GĘBAL, Przemysław – MIODUNKA, Władysław: *Dydaktyka i metodyka nauczania języka polskiego jako obcego i drugiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2020. 454 s.

KOMOROWSKA, Hanna: Metodyka nauczania języków obcych. Warszawa: Fraszka Edukacyjna 2002. 204 s.

KOZŁOWSKI, Aleksander: Znaczenie literatury i jej dydaktyki w procesie akwizycji języka obcego. In: Dydaktyka literatury IX. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1988, s. 117 – 136.

MARTYNIUK, Waldemar: Praca z tekstem autentycznym w nauczaniu języków. In: Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców 78. Łódź 1996. s. 41 – 46.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky. Bratislava: Stimul 2020. 200 s.

SABUCHOVÁ, Alena: Šeptuchy. Bratislava: Artforum 2019. 192 s.

ZDROJE

Spoločný referenčný rámec pre jazyky. Učenie sa, vyučovanie, hodnotenie. Bratislava: Štátny pedagogický ústav 2017. Dostupné z WWW: https://www.statpedu.sk/files/sk/publikacna-cinnost/publikacie/serr_tlac-indd.pdf. [cit. 2022-04-19].

Šeptuchy. Literárne informačné centrum. Dostupné z WWW: <https://www.litcentrum.sk/dielo/septuchy>. [cit. 2022-01-03].

Východiská zmien vo vzdelávacích oblastiach. Štátny pedagogický ústav. 2022. Dostupné z WWW: <https://vzdelavanie21.sk/wp-content/uploads/2022/01/2022-01-13-SPU-Vychodiska-zmien-vo-VO.pdf>. [cit. 2022-04-19].

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov
Slovenská republika
mateusz.bednarczyk@smail.unipo.sk

KONDENZÁCIA V ŠTYLISTICKY DIFERENCOVANÝCH TEXTOCH

Sofia Bednarčíková

1 Úvod

Používanie jazykových prostriedkov, ktoré dokážu efektívne realizovať komunikačnú intenciu, čo často znamená disponovať schopnosťou sprostredkovať želaný obsah za čo najkratší čas na čo relatívne najmenšej ploche, je pre dnešnú dobu globalizácie veľmi dôležité. Slovenská jazykoveda pomenúva prostriedky, ktoré prejav dokážu formálne zhustiť a informácie zostručiť bez toho, aby došlo k výraznej zmene v ich sémantickom vyjadrení, termínom kondenzátory. Predkladaný príspevok je tematicky orientovaný na prostriedky kondenzácie v štylisticky diferencovaných komunikátoch, konkrétne v textoch vedecko-náučného, populárno-náučného a právneho charakteru. Kvantitatívno-kvalitatívnu analýzu orientovanou sémanticko-lingvisticky podáme obraz o type kondenzačných prostriedkov a o frekvencovanosti používania týchto prostriedkov v skúmaných textoch.

2 Teoretické východiská

Termínom kondenzovaná štruktúra sa v lingvistike označuje taký jazykový fenomén, ktorý svojou formálnou realizáciou ekonomizuje prejav spôsobom, že bez použitia gramatických pripájacích výrazov usúvzťažní viacero myšlienkových celkov, ktoré by inak figurovali na úrovni samostatnej vety. V kondenzovanej výpovedi sa realizuje minimálne jedna explicitná predikácia, na ktorú sa napája ďalšia predikácia v podobe kondenzátora, avšak tá je implicitná. Z toho vyplýva, že jeden myšlienkový obsah sa môže realizovať viacerými konštrukčnými spôsobmi, to najjednoduchšie riešenie pozostáva, *expressis verbis*, z použitia buď gramatického prvku na pripojenie, alebo kondenzátora, ktorý dokáže byť nositeľom predikatívneho jadra.

V lingvistickej terminológii sa zaužívali termíny syntaktická a lexikálna kondenzácia (porov. Ružička, 1972; Appelová, 1980; Dvořák, 2009; Valečková, 2017), avšak niektorí jazykovedci od takých striktných klasifikácií upúšťajú a preferujú termíny, ktoré nepomenúvajú rovinu, ktorú kondenzátory formálne zasahujú, ale termíny, ktoré pomenúvajú, v akom type kompozičnej jednotky bola kondenzácia prítomná, napríklad „kondenzácia obsahu textu“ (Vaňko, 1997, s. 210). Podľa Jelínka (2017) je najfunkčnejšie vytyčovať verbálnu a nominálnu kondenzáciu, pretože označenie syntaktická či lexikálna kondenzácia navádza k chybnnej domnienke, že kondenzácia je jav patriaci do syntaxe či lexikológie. Vzhľadom na fakt, že expedient textu si vyberá zo širokej škály vyjadrovacích prostriedkov a konštrukčných možností a vetu môže variovať na dvoch póloch tesnosť – voľnosť (Findra, 2004), tak kondenzácia, ako voľba eminenta textu vyjadriť tesné spojenie členov vety, je prvok patriaci do oblasti štylistiky (Jelínek, 2017).

Vo vetných konštrukciách možno kondenzáciu realizovať pomocou nominálnych (substantív, adjektív) a verbálnych (infinitívnych slovesných tvarov) jazykových prostriedkov. Z nominálnych komponentov sa na tvorbe kondenzovaného prejavu podieľajú predovšetkým deverbatíva, ktoré vo svojej imanentnej podstate majú predikálny potenciál, teda menovite verbálne substantíva, dejové podstatné mená (Findra, 2004) a abstraktné názvy vlastností (Buzássyová, 1993). Niektorí slovenskí jazykovedci (podrobne Bednarčíková, 2022, s. 16) upozorňujú, že princíp jazykovej úspory sa realizuje aj prostredníctvom slovo-
tvorby, napr. cez defrazeologickú deriváciu, skracovanie, univerbizované pomenovania atď.,

ktoré prejav rozsahovo zúžia. Avšak za najtypickejší nástroj kondenzácie sú považované verbálne prostriedky, pretože tie svojím dynamickým príznakom (Dolník, 2009, s. 59) majú väčší predikačný potenciál ako nominálne prostriedky (Jelínek, 2017). Verbálne komponenty, teda infinitív, participium a transgresív, zastrešené hyperonymom infinitívne slovesné tvary, sú primárnym nástrojom na tvorbu polopredikatívnych konštrukcií (ďalej ako PpK). PpK môžu realizovať aj prisponové výrazy (substantíva, adjektíva), ktoré majú schopnosť vyjadriť nesamostatnú predikáciu pripojenú k základovému jadru vety (Oravec, 1978; Nižníková, 2005; Kačala, 1971, 2017).

Okrem spomenutých prostriedkov sa v pomerne vysokej miere podieľajú na ekonomizácii a kondenzácii prejavu pasívne konštrukcie (Ružička, 1972), eliptické konštrukcie (Ivanová, 2020), syntaktické priradenie nazývané pričlenenie (Oravec – Bajžíková, 1986) a v neposlednom rade aj anaforické alebo kataforické prostriedky vnútrotextového (endoforického) odkazovania (Gahér – Števček – Braxatoris, 2019).

Kondenzácia ako jav informačnej kompresie, teda ekonomizácie a zhustenia prejavu, nachádza svoje uplatnenie vo veľkej miere práve v textoch výkladového slohového postupu, konkrétne v textoch objektívneho charakteru, ktoré sa konštruujú s cieľom sprostredkovať na obmedzenom priestore čo najviac informácií (Mistrík, 1997; Findra, 2004). Jazyk objektívnych textov, náučných a administratívnych, je pragmatický, nie estetický, preto si nevyžadujú štylistickú ani syntaktickú disimiláciu. Náročnosť obsahovej zložky a vysoká miera kohézie jednotlivých štruktúrnych častí takého textu navádza na používanie invariantných syntaktických štruktúr, schematických konštrukcií, ktoré podliehajú kompozično-logickej schéme, ktoré vo vzájomnej kooperácii uľahčia percepciu. Prihliadajúc na vlastnosti kondenzátu¹ a spomenuté tvrdenia, možno konštatovať, že sa prostriedky kondenzácie vynímajú ako prvky, ktoré sa podieľajú na tvorbe hutného a koncízneho prejavu.

Formy a prostriedky textovej konexie (úzko prepojenej s problematikou kondenzácie) majú pri zvukovo realizovaných komunikátoch svoj invariantný odraz aj v rovine suprasegmentálnych javov, čo umožňuje prepojiť výskum sémantiky a intonácie textu (podrobnejšie Ivančová, 2014).

Jazykovo-sémantický rozbor, ktorý sa zameriava na analýzu nástrojov kondenzácie v textoch štylisticky odlišných, je v súlade so spomenutými teoretickými východiskami. Pozornosť sa prioritne upriamuje na verbálnu kondenzáciu.

3 Metodologické východiská výskumu

Výskumná časť príspevku je orientovaná na výskyt konkrétnych jazykových nástrojov kondenzácie a na posúdenie funkčnosti ich implementácie do štylisticky diferencovaných textov, konkrétne komunikátov, ktoré slovenská štylistika (Mistrík, 1997, s. 426 – 447; Findra, 2004, s. 181 – 186) vymedzuje ako náučné². Do lingvisticko-sémantickej analýzy boli zaradené také texty, ktoré spĺňajú postuláty náučného štýlu, pričom dvojpolárnosti štýlu sa prispôsobuje výber skúmaných textov – excerpce zo štyroch vedecko-náučných textov majú svoj obsahový pendant v populárno-náučnom štýle³. S cieľom dosiahnuť čo najobjektívnejší

¹ Podľa českého lingvistu Jelínka (2017) v rámci kondenzácie možno použiť terminologické označenia nasledovne: kondenzácia ako štylistický, respektíve slohotvorný jav, kondenzát ako výsledok kondenzácie a kondenzátor ako vetnočlenská schéma, prostredníctvom ktorej sa kondenzácia uskutočňuje.

² O jazykových špecifikách náučného štýlu podrobnejšie pozri Bednarčíková, 2022, s. 28 – 31.

³ Kým vedecko-náučný štýl prezentuje výsledky vedeckého bádania primárne odborníkom, tak populárno-náučný štýl sprístupňuje vedomosti laickej verejnosti. To sa odrazí aj v jazykovej stavbe tex-

výsledok sme výňatky textov tematicky zjednotili a zároveň každú dvojicu zaradili do inej vednej oblasti (história, teológia, lingvistika, fyzika). Výskumný materiál pozostáva z ôsmich približne rovnakých textov, v závislosti od typu konštrukcie ide okolo 500 morfológických jednotiek (ďalej ako MJ). Pri zráťavaní MJ sme vychádzali zo známeho pravidla, ktoré sa upína na vetnočlenskú funkciu tvarov pozostávajúcich z viacerých zložiek (zvrtné verbá, verbá v podmienovacom spôsobe, budúcom čase), a v tých medziach ho hodnotí ako jednu MJ. Z odborných štúdií sme vyňali prvé MJ a z popularizačných textov boli do analýzy zahrnuté úryvky, ktoré sa obsahovo pripodobňovali svojmu náprotivku.

Nasledujúce grafické zobrazenie prináša súpis excerptovaných textov podrobených výskumu, spolu s ich štylistickým zaradením a vednou oblasťou, ktorej sú súčasťou. Pri každej textovej jednotke je zaznamenaný počet analyzovaných MJ.

	Vedecko-náučný text	MJ	Populárno-náučný text	MJ
Výskumná dvojica č. 1: HISTÓRIA	Jeník, Lukáš: <i>K niektorým faktorom vzniku a vývoja polis</i> (2020)	503	Zamarovský, Vojtech: <i>Vzkriesenie Olympie</i> (1986)	513
Výskumná dvojica č. 2: TEOLÓGIA	Hetényi, Martin – Ivanič, Peter: <i>K problematike percepcie cyrilo-metodského kultu v moderných dejinách Slovenska</i> (2017)	483	Hnilica, Ján: <i>Svätí Cyril a Metod. Horliví hlásatelia božieho slova a verní pastieri cirkvi</i> (2012)	482
Výskumná dvojica č. 3: LINGVISTIKA	Ďurovič, Ľubomír: <i>Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky</i> (2008)	482	Krausová, Nora: <i>Esej o spolku, ktorý otriasol nielen jazykovedou</i> (2009)	474
Výskumná dvojica č. 4: FYZIKA	Kravčáková, Adela – Vokál, Stanislav – Vrláková, Janka: <i>Všeobecná fyzika IV. 1. časť: Atómová fyzika</i> (2020)	494	Kováčik, Samuel: <i>Obyčajné zázraky. Svet očami vedáтора</i> (2021)	486

Tabuľka 1. Prehľad analyzovaných textov vedecko-náučného a populárno-náučného štýlu

Okrem „rýdzo“ náučných textov sme do sémanticko-lingvistickej analýzy zapojili aj hierarchicky najvyšší právny predpis, Ústavu Slovenskej republiky (ďalej ako Ústava SR). Právne texty sú z hľadiska slovenskej štylistiky posudzované na úrovni odborného a administratívneho štýlu⁴. Vzhľadom na obmedzený rozsah kolokviálneho príspevku a na špecifické jazykové prvky v texte Ústavy SR, ktoré si vyžadujú osobitý priestor na explikáciu, sme sa rozhodli v príspevku venovať pozornosť iba Preambule a Prvej hlave Ústavy SR. Tento

tov. V populárno-náučných textoch sa zníži pojmová nasýtenosť a upustí sa od zložitých a dlhých syntaktických štruktúr, ktoré by mohli spôsobiť ruptúry v percepcii (Findra, 2004; Gotthardová – Rybár, 1998).

⁴ Viac o právnych textoch a ich zaradení do systému jazykových štýlov pozri Bednarčíková (2024).

výber slúžil predvýskumnému účelu, pretože kondenzačné prostriedky uplatňované v texte Ústavy SR sú podrobne analyzované v diplomovej práci (Bednarčíková, 2024).

Do výskumu bola zapojená verzia predpisu účinná od 1. júla 2023 do 31. decembra 2024⁵. Pri posudzovaní MJ v texte Ústavy SR bolo vo viacslovných propriách (*Slovenská republika, Európska únia, Národná rada Slovenskej republiky*) dôležité zohľadňovať pragmatickosť a monumentálnosť štýlu právnych textov. Buď možno proprium vytyčovať len ako pomenovaciu jednotku, ktorej súčasťou tvoria jednu morfológickú jednotku, alebo sa možno odvolávať na autosémantické jadrá, ktoré pripisujú jednotlivým prvkom propria osobitú štylistickú platnosť. Kvôli spomenutým disproporciám zaznamenávame viacslovné propria v oboch líniách. Dovedna sa vo výskumnom materiáli nachádza 661 MJ, resp. 702 MJ.

Kvantitatívno-kvalitatívnym rozborom o výbere morfosyntaktických prostriedkov a o typologickom spôsobe, akým sa scelia do vetnej konštrukcie, možno číselne vyjadriť výrazovú konkurenciu medzi kondenzovanou a nekondenzovanou štruktúrou, teda konštrukciou s vedľajšou vetou. Takýto číselný údaj vyjadří, do akej miery je kondenzácia v komunikátoch prítomná a v ktorom type textu má dominantné zastúpenie.

Naším cieľom je vyhládávanie kondenzačných prostriedkov vo vybraných textoch výkladového slohového postupu a na základe získaných údajov vymedziť typologické rozhranie nástrojov komprimácie. Pomocou syntaktických metód vetnej analýzy identifikujeme prostriedky zhŕšťovania textu. Permutačným testom odhalíme nástroj kondenzácie, substitučná kontrola pomôže pochopiť syntaktickú podstatu a absenciou kondenzátora sa zistí jeho pragmatickosť.

Pri tvorení záverov sa necháme inšpirovať Mistríkovou (1977, s. 45) tézou o kvalitnom a pragmatickom výskume. Podľa neho ide o prípady, keď získame z absolútneho štatistického údaja po dôkladnom rozbere relatívny údaj. To znamená, že spomenuté číselné údaje sú nástrojom na posúdenie vhodnosti použitia kondenzačných jazykových prostriedkov v skúmaných textoch.

Pre lepšiu prehľadnosť sa najprv zameriame na komparáciu vedecko-náučných a populárno-náučných textov a následne ilustratívne poukážeme na tendencie v texte Ústavy SR.

4.1 Analýza nástrojov kondenzácie vo vedecko-náučných a populárno-náučných textoch

V skúmaných textoch vedecko-náučného a populárno-náučného štýlu prevažuje menné vyjadrovanie na úkor slovesného, čo treba vidieť v súvislosti s charakterom a intenciou náučného štýlu. Skúmané texty vedecko-náučného charakteru dosahujú vyššiu frekventovanosť mien, teda sú pojmovo hutnejšie, terminologicky nasýtenejšie ako texty populárno-náučné. Potreba zreťazovania členských závislostí, teda aby bol menný výraz skonkretizovaný a doplnený o statický príznak, sa odzrkadlila vo vyššej miere používania vzťahných pronomín a subjunkcií. Vedecko-náučné komunikáty siahajú vo výraznejšej miere po zreťazených nominálnych determinatívnych syntagmách, naopak populárno-náučné komunikáty preferujú predložkové vyjadrenia. Tieto syntagmatické osobitosti „súzvucia“ s tvrdením (Mistrík, 1997; Findra, 2004), že vedecko-náučné texty majú náročnejšiu vetnú stavbu, ktorá sa nejaví príznakovo, ale nocionálne, pretože za príjemcu sa považuje čitateľ-odborník. Emittent textu nemusí pracovať so štruktúrami, ktoré sú pre percepciu jednoduchšie, pretože obsah komunikovaného je percipientovi známy.

⁵ Verziu Ústavy SR, ktorá bola analyzovaná, možno nájsť na internetovej stránke právneho a informačného portálu slov-lex.sk.

Analyzované texty preferujú používanie dvojčlenných viet, ktoré J. Findra (2004) považuje za základný typ konštrukcie vo všetkých štýloch. Získaný údaj potvrdzuje Findrovu tézu (2004, s. 184), že modelová štruktúra náučného štýlu môže navádzať k domnienke, že najvyššie zastúpenie v takých textoch majú zložené súvetia. Tie sú svojou frekvenciou až na druhom mieste. V textoch sa dominantne nachádzajú zložené súvetia tretej štruktúry⁶, čo súvisí s konštruovaním hĺbkovej roviny textu. Tým, že sú vedľajšie vety štandardným syntaktickým prostriedkom na vyjadrenie logických determinujúcich vzťahov, a text náučného charakteru je postavený na determinácii viacerých myšlienkových obsahov, je používanie subjunkcií, teda hypotáz, zo sémantického hľadiska funkčné. Ako už bolo vyššie uvedené, v textoch síce dominuje používanie jednoduchých viet, no determinácia ako spôsob závislostného zakotvenia vetného člena do štruktúry je prítomná v podobe implicitnej predikácie, teda použitím kondenzátora.

Nasledujúca tabuľka zobrazuje percentuálnymi údajmi pomer výrazovej konkurencie medzi kondenzovanými a nekondenzovanými štruktúrami v analyzovaných textoch.

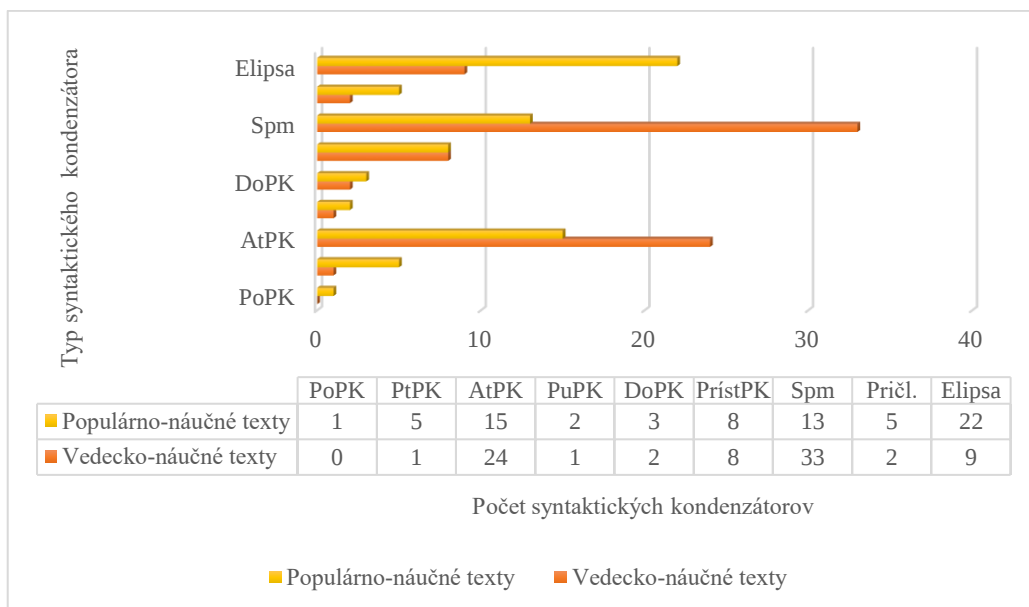
	Vedecko-náučné texty	Populárno-náučné texty
Počet vetných konštrukcií	90	115
Počet skondenzovaných viet	54	53
Percentuálna hodnota	60 %	46,1 %

Tabuľka 2. Číselný a percentuálny údaj o pomere skondenzovaných a nekondenzovaných štruktúr v analyzovaných textoch

Vedecko-náučné texty dosahujú vyššiu mieru skondenzovaných štruktúr, pretože vzhľadom na typ prijímateľa obsahu môže expedient textu pri vyššom štýle pracovať s náročnejšou úrovňou abstrakcie, implicitne vyjadrovať zložitejšie myšlienkové štruktúry. V nižšom náučnom štýle autor podáva informácie laikom, preto sa upúšťa od komplikovanejších štruktúr a preferujú sa nekondenzované konštrukcie, ktoré nielen pôsobia dynamickejšie, uvoľnenejšie (Mistrík, 1977), ale sú pre percepciu jednoduchšie, pretože explicitne vyjadrujú závislostný vzťah. Formálne vyjadrená reliefizácia prejavu pomocou morfosyntaktických a kompozičných štýlém pomáha myšlienkové obsahy textu funkčne percipovať.

Ďalším zámerom bolo všimnúť si použitie syntaktických kondenzátorov. Kvôli prehľadnosti možno nájsť získané údaje o typoch kondenzátorov číselne zaznamenané v nasledujúcom grafe. Ako abreviačný výraz „*spm*“ sa chápu slovesné podstatné mená a „*pričl.*“ je označenie pre pričlenenie.

⁶ Ten istý jav, ktorý označuje vetnú konštrukciu s priradovacími a aj podradovacími vedľajšími vetami, je v rámci slovenskej jazykovedy nazývaný rôzne. S označením zložené súvetia tretej štruktúry, resp. zmiešaný (komplexný) typ zloženého súvetia pracujú lingvisti J. Sabol a J. Nižníková vo vysokoškolskej učebnici Cvičenia zo syntaxe (1993, s. 199). V príručke od M. Ivanovej (2020, s. 283) sa možno stretnúť s termínom zmiešané zložené súvetia. J. Findra (2004, s. 80) používa pomenovanie súvetia s komplexnou štruktúrou.

Graf 1. Výskyt kondenzátorov v analyzovaných textoch

Čím vyššie je zastúpenie menných prostriedkov v texte, tým zhustenejšie podanie informácie sa predikuje. To podporuje fakt, že v populárno-náučnom štýle (v ktorom síce dominujú menné výrazové prostriedky, no nie až do takej miery ako vo vedecko-náučnom štýle) možno nájsť nižší počet kondenzátorov.

Svojou mierou použitia prevládajú v skúmaných textoch kondenzátory vo forme verbálnych substantív, prívlastkových a prístavkových polopredikácií a eliptických konštrukcií, no v oboch typoch náučných textov v inom poradí (pozri graf [1]). Vo vyššom štýle majú dominantné zastúpenie práve verbálne substantíva, ktoré svojou schopnosťou vyjadriť dej a zhustiť informáciu vystupujú ako časté kondenzátory. Ďalšími pomerne frekventovanými konštrukciami sú elipsy. V textoch prevláda nielen vynechávanie synsémantických jednotiek, ale aj vynechávanie súčasti predikátu či nominálnych syntagiem. Z polovetných konštrukcií sa na jazykovej ekonómii výrazne podieľajú atributívne PK. To súvisí nielen s prevládajúcim menným vyjadrovaním v textoch, ale aj s tým, že pri tvorbe AtPK možno vyberať zo širokej plejády vyjadrovacích prostriedkov – nielen z infinitívnych slovesných tvarov, ale možno použiť aj adjektívum. Aj keď škála formálnych prostriedkov, z ktorej možno vyberať jednotky pre jadrový výraz, nie je taká široká ako pri doplnku, komplement autori v analyzovaných textoch prioritne nevolili. Dôvodom môže byť nepotrebnosť vyjadriť sprievodný príznak počas už prebiehajúceho prísudkového deja⁷. S nižšou početnosťou sloviessúvisí nižšia miera adverbálnych a objektových PpK. Tie majú vyšší výskyt v populárno-náučných textoch, v ktorých možno nájsť aj vyššiu mieru sloviess⁸. Všeobecne sa teda

⁷ Nižšiu mieru komplementu je dôležité vidieť v súvislosti so špecifikami náučného jazykového štýlu a s výkladovým slohovým postupom (podrobnejšie pozri Bednarčíková, 2022).

⁸ O slovnodruhovej štruktúre jednotlivých textov podrobnejšie Bednarčíková (2022).

v textoch siaha po takých konštrukciách, ktoré menám dokážu dodať statický príznak, a to je práve prístavok, verbálne substantívum a AtPpK⁹.

4.2 Analýza prostriedkov kondenzácie v texte Ústavy SR

Podrobnému sémanticko-lingvistickému výskumu kondenzačných nástrojov v texte Ústavy SR sa venujeme v diplomovej práci (Bednarčíková, 2024), preto v príspevku pôjde skôr o ilustratívny náhľad tendencií, ktoré sa zatiaľ po analyzovaní Preambuly a Prvej hlavy Ústavy SR ukazujú.

Počet syntaktických štruktúr a percentuálne vyjadrenie štruktúr, ktoré sú skondenzované, možno nájsť v nasledujúcej tabuľke.

	Ústava SR – Preambula + Prvá hlava
Počet vetných konštrukcií	35
Počet skondenzovaných viet	13
Percentuálna hodnota skondenzovaných viet	37 %

Tabuľka 3. Číselné a percentuálne vyjadrenie skondenzovaných viet v texte Ústavy SR

Za skondenzovanú vetu je považovaná konštrukcia, ktorá obsahuje minimálne jeden kondenzátor. Najčastejšími nositeľmi kondenzácie sú verbálne substantíva a participiá, ako príklad uvádzame konštrukciu z článku 4, odseku 2: „*Preprava vody odobratej z vodných útvarov nachádzajúcich sa na území Slovenskej republiky [...] sa zakazuje; zákaz sa nevzťahuje na [...], pitnú vodu balenú do spotrebiteľských obalov [...] a prírodnú minerálnu vodu balenú do spotrebiteľských obalov [...] a na poskytnutie humanitárnej pomoci...*“. V Preambule Ústavy SR sa možno stretnúť s transgresívom ako prostriedkom kondenzácie, konkrétne s tromi tvarmi „*pamätajúc, vychádzajúc, usilujúc sa*“, ktoré sú v pozícii implicitnej predikácie k nadradenej syntagme „*my, národ slovenský, [ktorý si pamätá/vychádza/ktorý sa usiluje]*“. Aj keď percentuálne vyjadrenie skondenzovaných štruktúr nie je také vysoké ako v textoch vedecko-náučných a populárno-náučných, text je bohatý na iné lingvistické špecifiká, ktoré súvisia s kondenzáciou prejavu, a to predložkové výrazy (v *zmysle*, na *základe*), či abreviačné výrazy (napríklad v článku 7, odseku 2 sa odkazuje na *čl. 120, ods. 2*). Okrem základnej podstaty abreviačných výrazov, čím je formálne skrátenie výrazu, skráteniny¹⁰ figurujú ako nástroje endoforického odkazovania, a tak prispievajú k tvorbe kondenzovaného, koncízneho textu.

⁹ Pre názornú demonštráciu dokladáme príklady s použitím AtPpK v skúmaných textoch, konkrétne z vedecko-odborných štúdií: „*noví svätci spojení s novou dynastiou; nemožno stotožniť ani s idealistickou predstavou demokracie, generovanou o niekoľko storočí neskôr; nové idey vychádzajúce z PLK*“ a z populárno-náučných textov: „*založili [...] krúžok, zaregistrovaný roku 1930; historickou vedou skúmajúcou zákony vývinu jazyka; nekonečnosť tiahnucu sa za horizont; horliví misionári, putujúci z miesta na miesto*“.

¹⁰ Pomenovanie *skráteniny* používa J. Dolník v príručke Všeobecná jazykoveda (2009) a označuje ním výrazy vzniknuté skracovaním.

5 Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na použitie kondenzátorov v štylisticky diferencovaných textoch. Za výskumný materiál boli vybraté štyri texty z vedecko-odborných štúdií, ktorým bol pridelený ich obsahový náprotivok z oblasti populárno-náučných textov. Do analýzy sme ilustratívne zaradili aj text Ústavy SR s cieľom poukázať na širokospektrálne využitie kondenzátorov. Zaznamenané štatistické údaje pomáhali pochopiť funkčnosť a pragmatickosť nástrojov zhustovania.

Texty náučného štýlu, ktoré sú „schopné rýchlo, v zhustenej podobe a s maximálnou presnosťou prenášať výsledky ľudského intelektu“ (Mistrík, 1977, s. 125), si vyžadujú pre svoju obsahovú náročnosť a tendenciu k explikatívnosti implementovať do prejavu také konštrukcie, ktoré funkčne scelia obsahové komponenty. Kondenzátory neumožňujú vetnú konštrukciu počas dekódovania ľahko rozsegmentovať, preto tam, kde je obzvlášť dôležité vnímať zomknutosť a tesné spojenie medzi komponentmi, je vyhovujúce použiť kondenzátor. Pre kondenzátory ako prostriedky hutného prejavu je dominantná nielen ich schopnosť rýchlejšieho podania informácie a úspornejšieho využitia textového priestoru, ale aj ich schopnosť vyjadrenia dôležitosti úzkeho spojenia jednotiek.

LITERATÚRA

APPELOVÁ, Alena: Syntaktická kondenzácia ako jav textovej výstavby. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 2, s. 97 – 104.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Nominalizačná funkcia abstraktných názvov vlastností. In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 1, s. 25 – 39.

BEDNARČÍKOVÁ, Sofia: Kondenzácia v odbornom štýle. [Bakalárska práca.] Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2022. 66 s. + 17 s. príloh. Ved. práce Lena Ivančová.

BEDNARČÍKOVÁ, Sofia: Kondenzácia v štýlovo diferencovaných textoch. [Diplomová práca.] Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2024. [v procese prípravy]. Ved. práce Lena Ivančová.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka). Bratislava: VEDA 2009. 375 s.

DVOŘÁK, Karel: K činnostem produktivním a receptivním v současné komunikaci. In: Auspicia. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2009, č. 2, s. 135 – 137.

FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. 1. vyd. Martin: Osveta 2004. 232 s.

GAHÉR, František – ŠTEVČEK, Marek – BRAXATORIS, Martin: Nástroje a pravidlá produkcie a interpretácie koncízneho textu (s osobitným zreteľom na normativitu). In: Jazykovedný časopis, 2019, roč. 70, č. 1, s. 73 – 94.

GOTTHARDOVÁ, Gabriela – RYBÁR, Ladislav: Slovenský jazyk III. Syntax. Štylistika. Bratislava: Univerzita Komenského 1998. 188 s.

IVANČOVÁ, Lena: Korelačné tendencie medzi zvukovou konexiou a sémantikou textu. In: Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Belianum 2014, s. 266 – 272.

IVANOVÁ, Martina: Syntax slovenského jazyka. 2. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2016, 2020. 283 s.

KAČALA, Ján: Doplnok v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.

KAČALA, Ján: Polopredikatívne konštrukcie v slovenčine (s osobitým zreteľom na prechodníkové konštrukcie). Martin: Matica slovenská 2017. 192 s.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 575 s.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana: Polopredikatívne konštrukcie a valencia slovesa. In: Aktuálne otázky súčasnej syntaxe. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2005, s. 78 – 88.

ORAVEC, Ján: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. [Skriptum.] 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 198 s.

ORAVEC, Ján – BAJŽÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský jazyk. SYNTAX. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 272 s.

RUŽIČKA, Jozef: Syntaktické prostriedky odborného štýlu. In: Kultúra slova, 1972, roč. 6, č. 10, s. 336 – 343.

VALEČKOVÁ, Kateřina: Prostředky syntaktické kondenzace v textech současné publicistiky. [Diplomová práce.] Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2017. 62 s. Ved. práce Jana Vaňková.

VANKO, Juraj: Vzťah medzi sémantickou a tematickou štruktúrou textu. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 4, s. 206 – 215.

ZDROJE

JELÍNEK, Milan: Kondenzace. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová 2017. Dostupné z WWW: <https://www.czechency.org/slovník/KONDENZACE>. [cit. 2024-02-27].

EXCERPOVANÁ LITERATÚRA

ĐUROVIČ, Lubomír: Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky. In: Slovo a slovesnosť, 2008, roč. 69, č. 1-2, s. 21 – 24.

HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter: K problematike percepcie cyrilo-metodského kultu v moderných dejinách Slovenska. In: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, roč. 5, č. 2, s. 77 – 91.

HNILICA, Ján: Svätí Cyril a Metod. Horliví hlásatelia božieho slova a verní pastieri cirkvi. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov 2012. 181 s.

JENÍK, Lukáš: K niektorým faktorom vzniku a vývoja polis. In: Studia Aloisiana, 2020, roč. 11, č. 4, s. 17 – 35.

KOVÁČIK, Samuel: Obyčajné zázraky. Svet očami vedátoru. Bratislava: Slovart 2021. 223 s.

KRAUSOVÁ, Nora: Filozofická terapia literárnej vedy. Kapitola III., Esej o spolku, ktorý otriasol nielen jazykovedou. Bratislava: Literárne informačné centrum 2009, s. 177 – 178.

KRAVČÁKOVÁ, Adela – VOKÁL, Stanislav – VRLÁKOVÁ, Janka: Všeobecná fyzika IV. 1. časť: Atómová fyzika. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2020. 173 s.

Ústava Slovenskej republiky. Dostupné z WWW: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/#predpis.hlava-prva>. [cit. 2024-02-27].

VARECHOVÁ, Zuzana: Kvalitatívne premeny bývania v Košiciach v období moderny a funkcionalizmu. In: Forum Historiae, 2016, roč. 10, č. 2, s. 23 – 34.

ZAMAROVSKÝ, Vojtech: Vzkriesenie Olympie. Bratislava: Slovenské telovýchovné vydavateľstvo 1986. 261 s.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta
Katedra slovistiky, slovanských filológií a komunikácie
Moyzesova 9, 040 01 Košice
Slovenská republika
sofia.bednarcikova@student.upjs.sk

VÝRAZY SPÄTÉ S REMESELNOU ČINNOSŤOU AKO KOMPONENTY RUSKÝCH FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTIEK

Martina Berezná

1 Úvod

Remeselná činnosť a profesie s ňou späté tvoria súčasť historického dedičstva každého národa. V minulosti slúžila táto činnosť predovšetkým ako zdroj obživy. V súčasnosti je známych mnoho remesiel, no veľká časť z nich má dnes viac umelecký, než úžitkový charakter. Súčasťou komunikačného registra remeselníkov boli viaceré slová a výrazy, ktoré nemuseli byť vždy zrozumiteľné širokej verejnosti. Viaceré z nich (názvy náčinia, pomenovania procesov, javov, osôb a pod.) začali časom prenikať do bežnej každodennej komunikácie, a to primárne vo svojom doslovnom nefrazeologickom význame. Neskôr, keď dané remeslá zanikli a činnosti, náčinie a náradie s nimi spojené prestali existovať, tieto výrazy a spojenia mohli prechádzať procesom frazeologizácie. Ak podľahlo frazeologizácii celé slovné spojenie, tak je obvyčajne reč o frazeologickom celku (ide o ustálené spojenia vyznačujúce sa veľkými sémantickými posunmi, obraznosťou, prenesenosťou významu – na rozdiel od zrastov je vo frazeologických celkoch však vždy nejaký komponent, ktorý ukazuje na významový vzťah medzi jednotlivými zložkami a platnosťou celej frazémy), resp. o frazeologickom zraste (ide ustálené spojenia, v ktorých jednotlivé zložky stratili svoj prvotný význam a v spojení utvárajú nový, odlišný význam) (porov. Mlacek a kol., 1995). V iných prípadoch sa mohlo frazeologizovať iba slovo, veľmi často profesionalizmus, resp. žargonizmus spätý s tým-ktorým remeslom – v takýchto prípadoch sa vo frazeológii hovorí o frazeologických spojeniach. Takýmto spôsobom sa názvy niektorých súčastí remesiel a v niektorých prípadoch aj názvy samotných remesiel a s nimi spätých činností stali súčasťou frazeologických jednotiek (ďalej FJ). Práve takýmto FJ sa budeme venovať v nasledujúcej časti príspevku.

FJ majú svoje charakteristické znaky, ktoré ich odlišujú od bežných slovných spojení. Za inherentné vlastnosti frazém sa považujú najmä: ustálenosť, viacslovnosť, obraznosť, prenesenosť významu, expresívnosť, reprodukovateľnosť.

Na frazeológiu môžeme nazerať v širokom zmysle, čo znamená, že k FJ radíme aj parémie, teda príslovia a porekadlá. Niektorí bádatelia pod týmto pojmom rozumejú aj okrídlené výrazy, aforizmy a sentencie (Kopylenko – Popova, 1972, s. 38). V príspevku sa budeme venovať frazeológii v užšom význame, a teda za frazeologizmy budeme považovať ustálené slovné spojenia, ktoré sú expresívne, obrazné, no nemajú vetný charakter. Túto teóriu zastávali aj viacerí lingvisti, napr. Ju. A. Gvozdariov (1988), V. M. Mokijenko (1989), J. Mlacek (1984) a ďalší. V práci J. Mlaceka a kol. (1995) sa parémie definujú ako malé folklórne útvary, napr. príslovia, porekadlá, úslovia, pranostiky, povrávky, wellerizmy a hádanky. Ide o jednotky s osobitnými nielen jazykovými, ale aj folkloristickými aj kultúrnymi hodnotami. V takomto chápaní nemožno za parémie považovať všetky expresívne ustálené spojenia s formou vety, ale len tie, ktoré majú istý poučný zámer. Ide o špecifické typy frazeologických jednotiek, ktoré majú svoj pôvod v ľudovej reči, vo folklóre.

FJ odrážajú nielen život ľudí v minulosti, no odzrkadľujú aj kultúru, mentalitu, zmýšľanie, históriu, tradície, zvyky a pod. každého národa. Ruská frazeológia je nesmierne bohatá. Ako vedná disciplína sa začala rozvíjať v polovici minulého storočia. Jej korene však siahajú ešte

d'alej. Významným ruským frazeológom bol V. V. Vinogradov, ktorý sa venoval frazeológii ako vednej disciplíne v ruskom jazyku medzi prvými (Vinogradov, 1947, 1977). Práve v jeho prácach môžeme nájsť prvé definície FJ, vymedzenie ich príznakov a prvé pokusy o hľadanie zdrojov FJ. Na jeho prácu a teóriu nadviazali takí ruskí jazykovedci ako N. M. Šanskij (1963), V. N. Telija (1966), V. M. Mokijenko (1975) a ďalší. Veľkým prínosom bola aj práca Ju. A. Gvozdariova, ktorý pokračoval v skúmaní ruskej frazeológie. Jeho práca poslúžila aj nám ako východiskový materiál pri riešení skúmanej problematiky. Vo svojom diele *Rasskazy o ruskoj frazeologii* (1988) vymedzuje autor niekoľko prameňov, z ktorých mohli FJ vzniknúť. Ako jeden zo zdrojov vzniku FJ uvádza práve remeslá a remeselné činnosti, nástroje, prostriedky a pod. Práve takéto výrazy budeme v príspevku označovať ako súčasti remesiel.

Cieľom nášho príspevku je opísať sémantické a konotačné charakteristiky FJ späté s remeslami v súčasnej ruštine a tým ilustrovať motivačné východiská FJ a ich súvislosť s jednotlivými oblasťami ľudskej činnosti.

2 Problematické miesta

Jazyk je dynamický a neustále sa vyvíjajúci jav. Nie vždy možno nájsť v komunikácii vhodné alebo správne slová a výrazy, ktoré by dokázali vyjadriť potrebný komunikačný zámer, resp. realizovať istú komunikačnú funkciu. V takýchto prípadoch často siahame po frazeologizmoch. Ich úlohou je pomôcť nám lepšie a zreteľnejšie sa vyjadriť, dať najavo svoj názor či postoj. FJ dodávajú komunikácii určitú obraznosť, expresívnosť, pozitívny alebo negatívny hodnotiaci charakter, dokážu ju oživiť, často aj spresniť. Okrem nominatívnej funkcie sa však využitie frazém v komunikácii oproti nefrazeologickej lexike častejšie spája s estetickou, evaluatívnou, prípadne ekonomizačnou funkciou. V dnešnej dobe sa čoraz častejšie stretávame s používaním frazeologizmov nielen v ústnej komunikácii či beletrii, ale ich výskyt môžeme pozorovať napr. aj v médiách, publicistike a pod., o čom svedčí aj štúdia T. Mujkošovej a S. Lapšinovej (2021), v ktorej sa tieto autorky venovali používaniu lingvokulturém v novinových titulkoch ruských periodík. Ako jeden z frekvencovaných typov autorky vymedzujú novinový titulok, v ktorom sa príslušná lingvokulturéma vyjadruje práve prostredníctvom FJ.

FJ ako celok majú jednotný význam. Jednotlivé komponenty vo frazeologizmoch strácajú svoj pôvodný význam a nadobúdajú nový, ktorý je príznačný pre danú FJ. Platí, že aspoň jeden komponent má vo FJ frazeologicky viazaný význam. Aby sme FJ dokázali správne použiť, je potrebné porozumieť tomuto prenesenému významu. FJ majú osobitný, prenesený a často aj úplne iný význam, ako mali ich komponenty pred frazeologizáciou. Tento nový význam získali metaforizáciou alebo metonymizáciou, teda prenesením významu na základe vonkajšej, faktickej podobnosti alebo vnútornej súvislosti.

Komplikácie s porozumením FJ vznikajú často aj preto, lebo súčasťou frazeologizmov bývajú zastarané slová: historizmy či archaizmy, ktoré sa nachádzajú už v pasívnej slovnej zásobe a ich význam nemusíme poznať, lebo archaizmy boli v jazyku nahradené novými slovami.

Podľa teórie významného ruského lingvistu, ktorý sa vo svojich prácach venoval práve štúdiu a skúmaniu frazeológie, Ju. A. Gvozdariova (2010), vzniká FJ často vtedy, keď sa zo spoločnosti vytrácajú reálie a javy, ktoré predtým slovné spojenia pomenovávali. Keď reálie a javy z každodenného života miznú, do pasívnej slovnej zásoby odchádzajú aj slovné spojenia, ktoré ich pomenovávali. Metaforizáciou alebo metonymizáciou získavajú jednotlivé slovné spojenia nové – obrazné, resp. prenesené významy. Takýto proces dostal neskôr v lingvistike pomenovanie frazeologizácia. Ju. A. Gvozdariov však konštatuje, že termín frazeologizácia nevystihuje všetky procesy, ktoré sa vo frazeológii môžu realizovať. Za

vhodnejšie preto považuje Gvozdariov pomenovanie frazeologizačný proces. Pri opise frazeologizačného procesu je potrebné zistiť, na základe akého materiálu, pod akým vplyvom a za akých podmienok vznikla nová FJ.

Ju. A. Gvozdariov prízvukuje, že frazeologizmy vyjadrujú vždy obrazné pomenovanie veci alebo situácie. Pri definícii a charakteristike FJ Ju. A. Gvozdariov hovorí aj o desémantizácii jej jednotlivých komponentov. Zdôrazňuje pritom fakt, že komponenty vo frazeologizmoch nemusia úplne prichádzať o svoj pôvodný priamy význam, pretože práve ten pomáha vytvárať obraznosť FJ: «... компоненты фразеологических единиц различных типов не теряют полностью своего исконного значения, что помогает создавать образность фразеологической единицы, создавать и поддерживать ее внутреннюю форму.» (Гвоздарев, 2010, с. 29) („... komponenty rôznych typov frazeologických jednotiek úplne nestrácajú svoj pôvodný význam, čo pomáha vytvárať obraznosť frazeologickej jednotky, vytvárať a udržiavať jej vnútornú formu.“) (preklad M. B.). Autor tu teda hovorí o tom, že nie všetky komponenty vo frazeologizmoch musia stratiť svoj pôvodný význam. Je postačujúce, ak v sebe frazeologicky viazaný význam nesie len jeden z komponentov FJ.

3 Metodológia

Pri skúmaní vybranej problematiky sme využili deskriptívnu metódu kvalitatívnej analýzy, pomocou ktorej sme zisťovali, či sa FJ s pomenovaniami súčastí remesiel vyskytujú aj v súčasnom ruskom jazyku. Zberu takýchto FJ sa venujeme už štyri roky, preto sme z nášho zoznamu v predloženom príspevku vybrali iba malú vzorku FJ. Analyzovali sme jednotky z krajčírskoho, obuvníckeho a stolárskeho remesla, ale aj z takých pracovných odvetví, ktoré boli typické pre oblasť dnešného Ruska – vyrábanie riadu z dreva, práca zvonára a výrobcu krpcov (lapotník). Vybrali sme len tie FJ, ktoré sme vyhodnotili ako doložené v súčasnom jazyku. Použitie FJ sme overovali vo frazeologických slovníkoch súčasnej ruštiny, v beletrii, v odborných štúdiách, ale aj na internete či v rôznych jazykových skupinách na sociálnych sieťach. Každá FJ je podrobená lingvokulturologickej analýze a je uvedené jej stylistické zaradenie.

Pred samotnou analýzou FJ nás zaujímala etymológia výrazu *remeslo*, ktorý sme hľadali vo viacerých etymologických slovníkoch a porovnali sme názory jednotlivých autorov na etymologické súvislosti, ktoré sa s ním spájajú. Ruskí jazykovedci M. Fasmer (1984) a A. G. Preobraženskij (1910 – 1914) porovnávali používanie kognatívneho výrazu *remeslo* (rus. *ремесло*) vo viacerých slovanských jazykoch, pričom došli k záveru, že vo viacerých z nich má slovo *remeslo* spoločný koreň. Poukazujú na zhodné podoby jestvujúce v ukrajinskom jazyku (*ремесло*), bulharskom jazyku (*ремесство*) a v staroruskom jazyku, kde takisto existoval výraz *ремцство*. Môžeme tiež doplniť podoby daného slova v slovenskom jazyku – *remeslo*, v češtine – *řemeslo* či v poľskom jazyku – *rzemiosło*. Obaja autori považujú za prvotný variant slovo *рукомесло*. Spomína ho aj ďalší ruský autor – V. I. Daľ (2006), ktorý chápe výraz *remeslo* ako «рукодельное мастерство, ручной труд, работа и умение, коим добывают хлеб; само занятие, коим человек живет, промысел его, требующий более телесного, чем умственного труда» („... ručné umenie, ručnú prácu, činnosť a zručnosť, ktorými si ľudia zaobstarávajú chlieb/zarábajú na živobytie; samotnú činnosť, ktorou človek žije, jeho živnosť, ktorá si vyžaduje viac telesnú ako rozumovú prácu“) (preklad M. B.). V historicko-etymologickom slovníku P. Ja. Černыcha (1999) sa uvádzajú rovnaké príklady ako v predchádzajúcich zdrojoch, no variant *ремесство* je v ukrajinskom jazyku uvedený ako hovorový. Taktiež sa v danom slovníku uvádza staroruská podoba, ktorá sa používala do 12. stor. – *ремьство* vo význame „remeslo, umenie, schopnosť“. Vidíme, že v slovanských jazykoch naozaj existujú rôzne varianty slova *remeslo* so spoločným koreňom *rem-*, ktoré majú

odlišné formy, ale foneticky sa podobajú, preto sú používateľom slovanských jazykov zrozumiteľné.

4 Analýza

V Rusku, ako aj v iných krajinách existovala obrovská škála remesiel, ktorými si ľudia zarábali na živobytie. Každé remeslo disponovalo vlastnou terminológiou, a aj keď sú niektoré z výrazov už zabudnuté, často vystupujú ako súčasť FJ.

Pri analýze sme využili frazeologické a etymologické slovníky týchto ruských autorov: Molotkov (1968); Fasmer (1987); Šanskij – Zimin – Fillipov (2003); Birich – Mokijenko – Stepanovová (2005); Podlesnych (2011).

Jedným z najznámejších frazeologizmov spojených s remeslom je v ruskom jazyku FJ *бить баклуши* (*biť bakluši*) – „flákať sa, ulievať sa“. Medzi dávne remeslá patrilo vyrábanie riadu z dreva. Drevo sa rúbalo na štiepky, ktoré sa v ruskom prostredí nazývali *баклуши* (dnes je to už zastarané slovo). Nebola to namáhavá práca, čo sa odrazilo aj v samotnom význame FJ a negatívnej konotácii, ktorá je s ním spojená.

Bez oblečenia sa nezaobišli vyššie, stredné ani nižšie spoločenské vrstvy, preto bolo krajčírske remeslo v ruskej spoločnosti mimoriadne rozšírené. S týmto remeslom spájame v ruštine FJ *трепцать/затрепцать по всем швам* (*treščat'/zatreščat' po vsem švam*) – „ničiť sa, rúcať sa, rozkladať sa, upadať“. Komponentom FJ, ktorý súvisí s remeselnou činnosťou, je v danom prípade výraz *шев*. Slovo *трепцать* – *treščat'* má primárny význam „pukať, praskať“, no ako prenesený možno vymedziť význam „rozpadať sa, ničiť sa“ a pod., preto táto FJ nadobudla negatívny hodnotiaci príznak, keďže pomenúva zle vykonanú prácu.

Ďalšia jednotka spojená s týmto remeslom je aj FJ *на оди́н по́крой* (*na odin pokroj*) – „byť veľmi podobný jeden druhému“. Ako komponent súvisiaci s remeslom v danej FJ vystupuje výraz *покрой* („strih, fazóna“). Toto remeslo bolo v starom Rusku veľmi vážené, strih bol akousi vizitkou krajčíra. Avšak ak krajčír šil oblečenie podľa štandardného modelu, jeho práca sa väčšinou hodnotila negatívne. FJ tak nadobudla ironický charakter.

Iný charakter má FJ *(оде́т) с иго́лочку* (*(odet) s igoločki*) „oblečený veľmi pekne, slušne, elegantne; v úplne nových šatách“. V danom prípade je komponentom súvisiacim s remeselnou činnosťou výraz *игло́чка* (*ihielka, ihlička*). Danou FJ môžeme vyjadriť svoj kladný postoj k zovňajšku inej osoby.

FJ *тяну́ть ка́нитель* (*ťanut' kanitel'*) sa používa vo význame „robiť niečo veľmi pomaly, naťahovať prácu“. Komponentom vzťahujúcim sa na remeselnú činnosť je výraz *каните́ль* („zlatá/strieborná niť“). Takéto nite sa v minulosti používali na vyšívanie cirkevných rúch alebo iných pomôcok, ale tiež aj na vyšívanie vojenských uniforiem či zamatových šiat. Bola to ručná práca, ktorá bola veľmi zdĺhavá, precízna a náročná. Keďže išlo o pomalú prácu vyžadujúcu si vysokú mieru precíznosti, daná FJ nadobudla význam dlhého časového trvania, ktorý sa v súčasnom jazyku spája s negatívnou konotáciou.

S krajčírskym remeslom bolo tesne spojené aj obuvnícke remeslo. Častým druhom obuvi boli čižmy (rus. *сапо́ги* – *sapogi*). V súčasnej ruštine existuje FJ *сапо́жник без сапо́г* – *sapožnik bez sapog*. Táto FJ má v slovenčine ekvivalent *obuvníckove deti chodia bosé*. Žartovne sa tak hovorí o človeku, ktorý dokáže niečo urobiť/vyrobiť pre druhých, no nemá čas to isté urobiť pre seba. Komponentmi súvisiacimi s remeselnou činnosťou sú v danom frazeologizme výrazy *сапо́жник* („obuvník“) a *сапо́ги* („čižmy“).

Iný charakter má FJ *хо́лодный сапо́жник* (*cholodnyj sapožnik*) – „človek, ktorý vykonáva svoju prácu ľahostajne, bez záujmu“. V minulosti *cholodnymi sapožnikami* nazývali obuvníkov, ktorí pracovali v čase zimy na uliciach s primitívnymi pomôckami, ľudia k ich práci pristupovali pohrdavo. Takíto obuvníci boli menej prestížni než tí, ktorí pracovali v dielnach.

Výrazy *холодный* („studený, chladný“) majú v danej FJ prenesený význam „ľahostajný, nevládny“, takže táto FJ sa spája s negatívnym evaluatívnym príznakom.

Ďalšia FJ *два сапога анапа* (*dva sapoga para*) má význam „byť podobný jeden druhému; navzájom sa k sebe hodiť“. Toto spojenie vzniklo na základe prirovnania, pretože tak ako čižmy tvoria pár, tak sa aj niektorí ľudia podobajú charakterovo a navzájom sa k sebe hodia. Táto FJ sa používa na vyjadrenie záporného hodnotenia, niekedy s nádychom irónie.

Stolárske remeslo tiež obohatilo ruskú frazeológiu o niekoľko jednotiek – napr. *точить лясы* (*балясы*) (*točit' l'asy* (*bal'asy*)) – „kecať, bľabotať, tárať“. V slovenčine by sme v danom prípade použili ekvivalent *mlátiť prázdnu slamu*. Ako komponent späť s remeselnou činnosťou vnímame výraz *балясы* – *bal'asy* (v súčasnom jazyku sa označuje ako hovorové slovo), ktorý pomenúva stĺpiky na zábradlí schodišťa. Zhotovovať takéto stĺpiky sa nepovažovalo za namáhavú prácu, remeselníci pritom často žartovali, veľa rozprávali, pospevovali si. V tomto prípade bola frazeologizovaná práve táto činnosť, t. j. to, čo sprevádzalo výrobu stĺpikov (reč, smiech, prekáračky a pod.). V ruskej frazeológii je to jeden zo spôsobov jej vzniku (Mokijenko 1973, s. 29).

Ďalšou FJ, ktorá súvisí so stolárskym remeslom, je aj FJ *монорная работа* (*topornaja rabota*) – „zle, hrubo, nekvalitne urobená práca“. Súčasťou danej FJ je výraz *монор* (*topor*) „seker“, ktorý s remeselnou činnosťou súvisí, keďže ide o pomenovanie nástroja. Umeleckí stolári takto posmešne nazývali prácu tesárov, ktorá bola protikladom k ich umeleckej práci. Frazeologizmus tak pomenúva činnosť s negatívnym evaluatívnym príznakom.

So stolárskym remeslom je tiež spätá FJ *тютелька в тютельку* (*tutel'ka v tutel'ku*) „presne, jasne, do detailov“. Súvislosť s remeselnou činnosťou sa týka celého slovného spojenia, ktorého základom je dialektové slovo *тютя* (*tut'a*) – „úder, zásah, trefa do jedného, toho istého miesta“. Slovo *тютелька* sa používa len ako súčasť FJ, avšak ako je uvedené v etymologickom slovníku ruského autora M. Fasmera (1987), daný výraz je priamo spätý so slovesom *тукать* (*tukat'*), ktoré má význam „zľahka udierať, búchať kladivom alebo sekerkou“. Od toho istého slovesa vzniklo aj spomínané slovo *тютя*, ktorého zdrobneninou je výraz *тютелька*. Táto FJ pomenúva precíznu prácu, používa sa preto ako pochvala, vystupuje ako etalón, miera ideálnej presnosti.

FJ *разделатъ под опех* (*razdelat' pod orech*) mala spočiatku kladný charakter a používala sa vo význame „urobiť niečo čo najlepšie“. Stolári museli neraz obrábať rôzne druhy dreva, pričom takým spôsobom, aby vyzerali ako orechové drevo, ktoré malo veľkú hodnotu. Museli teda čo najlepšie podvázdať, aby ich výrobky nebolo možné odlíšiť od tých z pravého orechového dreva, vytvárali imitácie drahého materiálu. Samotné slovo *разделатъ* má význam „spracovať, opracovať, upraviť (niečo)“, avšak jeho druhotný význam je „potrestať, zbiť, hrešiť (niekoho), poškodiť (niekomu)“. Takáto práca si vyžadovala veľkú námahu, ktorú mohli sprevádzať hrubé slová, keď sa práca nedarila. Postupom času sa tak význam FJ zmenil a nadobudol negatívny charakter. V súčasnosti sa táto FJ používa vo význame „nemilosrdne hrešiť, kritizovať (za niečo)“.

Keďže je Rusko oddávna kresťanská krajina, rozšírené tu bolo aj zvonárske remeslo. Z tohto remesla sa do frazeológie dostala jednotka *лечь колокола* (*lit' kolokola*) – „klamať, šíriť klebety“. Podľa povery sa verilo, že ak sa počas odlievania zvonov budú v spoločnosti šíriť klebety, prípadne nejaké iné nepravdivé informácie a čo najviac ľudí týmto výmyslom uverí, tým krajšie a zvučnejšie budú odlievané zvony zvonieť. S remeselnou činnosťou v danom prípade teda súvisí celé slovné spojenie, ktoré označuje prácu zvonára. Na základe metaforického prenosu vznikla FJ s negatívnym charakterom vo vzťahu k ľuďom.

Typickým pre Rusko bolo remeslo *лапотника* – *lapotnika*. Remeselníci zhotovovali *лапты* – *lápti*, t. j. lykové krpce, ktoré ako obuv používali najmä nižšie spoločenské vrstvy.

Hlavným pracovným náčiním pri tejto činnosti bolo *лыко* – *lyko*, z ktorého sa zhotovovala obuv viazaním/pletením a ktoré vystupuje ako súčasť viacerých FJ. Uvedieme niekoľko príkladov: *лыка не вяжет* (*lyka ne viažet*) – „o opitom človeku, ktorý nie je schopný koordinovať svoje pohyby a správanie“. V slovenčine povieme o takom človeku, že *sa mu pletie jazyk* alebo že *je na mol*. V oboch prípadoch má príslušná FJ negatívnu konotáciu. Ďalšiu FJ spojenú s týmto remeslom uvádza *Školský frazeologický slovník ruského jazyka* (2003): *лыком шит* – *lykom šit* označuje „obyčajného, jednoduchého človeka“. Je to spojené s faktom, že lykové krpce nosievali len chudobní, obyčajní ľudia. Naopak, pozitívny charakter má frazeologizmus *не лыком шит* (*ne lykom šit*) – „o človeku, ktorý nepatrí k nižším spoločenským vrstvám“, resp. „o náramne šikovnom a múdrom človeku“.

5 Záver

Z uvedených poznámok vyplýva, že remeselnícka činnosť bola bohatým zdrojom jazykového materiálu a mnohé výrazy, ktoré s touto činnosťou súviseli, tvoria súčasť dosiaľ používaných FJ. V našom príspevku je uvedená len malá vzorka príkladov. Jednotlivé výrazy súvisiace s remeselnou činnosťou sa dostávali do frazeológie postupne. Frazeologizáciu možno vnímať ako diachrónny proces ustalovania a premeny nefrazeologického spojenia na frazémy, pričom impulzom tohto procesu bol v mnohých prípadoch zánik remeselných reálií a javov (nástrojov a činností). Frazeologizačný proces je zdĺhavý, no práve vďaka FJ sa v jazyku zachovávajú aj také slová, ktoré sa už vytratili z aktívnej slovnej zásoby.

V našom príspevku sme spracovali 16 FJ, z ktorých prevažná väčšina (11) mala negatívnu konotáciu. Tieto frazeologizmy, ktoré v sebe obsahujú komponenty týkajúce sa remesiel a pomenovávajúce súčasti remesiel, pomáhajú vyjadriť negatívny postoj k situáciám, javom, dejom, k práci a pod. Používanie FJ už nie je záležitosťou len beletrie či ústnej komunikácie. Dnes sa s frazeologizmami stretávame v médiách, na internete, sociálnych sieťach a pod. Skúmané frazémy sú doložené v textoch súčasného jazyka, čo možno verifikovať aj prostredníctvom Ruského národného korpusu (<https://ruscorpora.ru/>).

Príspevok analyzuje významové aspekty jednotlivých FJ v ruskom jazyku spätých pôvodne s remeselnou činnosťou, ktoré potvrdzujú úzku súvislosť jazyka s kultúrou a každodenným životom.

LITERATÚRA:

БИРИХ, Александр Карлович – МОКИЕНКО, Валерий Михайлович – СТЕПАНОВА, Людмила Ивановна: Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. Москва: «Астрель» 2005. 928 с.

ВИНОГРАДОВ, Виктор Владимирович: Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. In: Сб. Академик Шахматов. Москва 1947. с. 339 – 364.

ВИНОГРАДОВ, Виктор Владимирович: Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. In: Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва 1977. с. 118 – 139.

ДАЛЬ, Владимир Иванович: Толковый словарь живого великорусского языка. В четырех томах. IV том. Москва: «Рипол Классик» 2006. 672 с.

ГВОЗДАРЕВ, Юрий Анатольевич: Рассказы о русской фразеологии. Москва: «Просвещение» 1988. 192 с.

ГВОЗДАРЕВ, Юрий Анатольевич: Основы русского фразообразования. 2-ое изд., испр. и доп. / Отв. ред. проф. Л. Б. Савенкова–Ростов-на-Дону: НМЦ «Логос» 2010. 246 с.

КОПЫЛЕНКО, Моисей Михайлович – ПОПОВА, Зинаида Даниловна: Очерки по общей фразеологии. Воронеж: Издательство Воронежского университета 1972. 140 с.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Историческая фразеология. Этнография или лингвистика? Вопросы языкознания. № 2 1973, с. 21 – 34.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: В глубь поговорки. Москва: «Просвещение» 1975. 174 с.

МОКИЕНКО, Валерий Михайлович: Славянская фразеология. Москва: «Высшая школа» 1989. 207 с.

ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, Александр Григорьевич: Этимологический словарь русского языка. Том второй. Москва: «Типография Г. Лиснера и Д. Совко» 1910–1914. 420 с.

ФАСМЕР, Макс: Этимологический словарь русского языка в IV томах. Том III. Москва: «Прогресс» 1987. 832 с.

Фразеологический словарь русского языка./под ред. А. И. Молоткова. Москва: «Советская энциклопедия» 1968. 544 с.

ТЕЛИЯ, Вероника Николаевна: Что такое фразеология. Москва: «Наука» 1966.

ЧЕРНЫХ, Павел Яковлевич: Историко-этимологический словарь современного русского языка в II томах. Том II. Москва: «Русский язык» 1999. 560 с.

ШАНСКИЙ, Николай Максимович. Фразеология современного русского языка. Москва: «Высшая школа» 1963. 157 с.

ШАНСКИЙ, Николай Максимович – ЗИМИН, Валентин Ильич – ФИЛИППОВ, Анатолий Васильевич: Школьный фразеологический словарь русского языка. Значение и происхождение словосочетаний. Москва: «Дрофа» 2003. 382 с.

MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. Bratislava: SPN 1984. 156 s.

MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: Frazeologická terminológia. Bratislava: Stimul 1995. Dostupné z WWW: http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/. [cit. 2024-01-24].

MUJKOŠOVÁ, Tamara – LAPSHINA, Svetlana: Súčasný ruský novinový titulok z aspektu lingvokulturologie. In: Jazyk a kultúra, 2021, roč. 12, č. 45–46, s. 80 – 98.

PODLESNYCH, Aljona: Ruské idiómy. Русские фразеологизмы. Brno: Computer Press 2011. 384 s.

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút rusistiky
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov
Slovenská republika
martina.berezna42@gmail.com

SUBSTANTÍVNA DEKLINÁCIA V SPIŠSKÝCH A V PODTATRANSKÝCH NÁREČIACH Z POHLADU PÁDOVÉHO SYNKRETIZMU¹

Jozef Bilský

1 Úvod

V príspevku analyzujeme dynamické procesy v slovenských nárečiach² Spiša. Ide o dva susediace nárečové areály – spišský a podtatranský. Cieľom výskumu je porovnať súčasný stav a morfológický vývin ich substantívnej deklinácie so zreteľom na pádový synkretizmus. Podtatranský areál má podľa klasifikácie dialektov R. Krajčovičom (1988, s. 317) pomedzný charakter a leží na severozápadnom okraji východoslovenského jazykového územia. Vzhľadom na to sa v ňom prelínajú izoglosy východoslovenského a stredoslovenského nárečového makroareálu. Z toho dôvodu sa nazdávame, že je prínosné a zaujímavé porovnať tieto dve skupiny nárečí, ktoré spolu geograficky susedia a geneticky súvisia. V článku poukazujeme na osobitosti substantívnej deklinácie týchto pomedzných dialektov v kontraste s ostatnými spišskými nárečiami a tiež aj v kontexte slovensko-poľských a východoslovensko-stredoslovenských jazykových kontaktov. V neposlednom rade sa snažíme ponúknuť vysvetlenie genézy špecifických relačných morfémy.

2 Teoretické východiská

2.1 Základné pojmy

Problematicu pádového synkretizmu sme analyzovali v dizertačnej práci *Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach* (2019), a to na pozadí vývinu substantívnej deklinácie v dialektoch východoslovenského makroareálu. Vedeckú klasifikáciu slovenských dialektov (predovšetkým na základe zvukovej roviny) ponúka J. Štolc (1994) či *Atlas slovenského jazyka* 1 (1968). My východoslovenské dialekty klasifikujeme podľa R. Krajčoviča (1988).

V jednotlivých paradigmatách existujú totožné gramatické morfémy, ktoré vznikli unifikáciou, teda zjednotením jednotlivých pádových prípon, a to v súlade s princípom analógie³ ako ikonicko-symbolickým princípom. J. Dolník (2013, s. 50 – 51) uvádza, že analógia tvorí

---

¹ Príspevok je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny) č. 1/0225/23 (2023 – 2025) a projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Slovník slovenských nárečí IV. č. 2/0114/22 (2022 – 2025).

² Na severe Spiša sa vyskytuje aj oblasť goralských a rusínskych nárečí. Tie nepatria do slovenského jazykového územia, preto ich nezahrňame do výskumu.

³ Z pohľadu J. Dolníka (2013, s. 49) pri analogickom usudzovaní sa napodobňuje istá predloha, pričom sa podľa J. Sabola (2007, s. 45) u nej dominantne uplatňuje ikonicko-symbolický princíp.

základ pravidelnosti v jazyku a je dôležitým prostriedkom jazykových inovácií.⁴ K tejto unifikácii dochádza jednak v rámci jednej paradigmy⁵ (vtedy hovoríme o vnútro-paradigmatickom vyrovnávaní), jednak medzi jednotlivými paradigmami navzájom⁶ (v tomto prípade hovoríme o medziparadigmatickom vyrovnávaní). Výsledkom vnútroparadigmatického a medziparadigmatického vyrovnávania je pádový synkretizmus, čím sa deklináčny systém jazyka (v našom prípade nárečí) stáva jednoduchší.

V *Encyklopédii jazykovedy* (1993, s. 429) je pádový synkretizmus⁷ definovaný ako „splývanie pádových foriem“. Ako príklady zo spisovného jazyka sa tu uvádzajú synkretické dvojice G – A sg. i pl. živ. maskulín.⁸ Vo vývine slovenskej morfológie i v jej súčasnom systéme sa uplatňuje silná tendencia k jednotnej podobe tvarotvorného základu. Odstraňujú sa rozličné variácie bázy, najmä jej zakončenie. Táto základná vývinová tendencia slovenskej morfológie je po celé obdobie vývinu slovenčiny podporovaná všeobecne platným faktorom – tvarovou analógiou (Dvonč, 1984, s. 47). Tá podľa J. Černého (1998, s. 23) spočíva v tendencii odstraňovať gramatické nepravidelnosti.

Ako vidno, pádový synkretizmus predstavuje obsiahlejší pojem ako paradigmatické vyrovnávanie relačných morfém. S tvarovou analógiou súvisí aj odstraňovanie anomálií v podobe starých alternácií zdedených zo skoršieho obdobia vývinu jazyka, a teda tendencia po jednotnej tvaroslovnej báze. Pádový synkretizmus nevnímate staticky (ako nemeniaci sa výsledok), ale ako dynamický (neukončený) proces, ktorý sa v danom momente nachádza v istom štádiu jazykového vývinu.

Teória jazykových kontaktov bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov (Dudášová-Kriššáková, 1993, s. 11). Podľa autorky (1993, s. 11) táto teória môže byť dobrým východiskom aj pri výskume interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami (zo synchronného i diachrónneho hľadiska), pretože rozšírenie výskumnej bázy teórie jazykových kontaktov smerom k dialektom umožňuje široké chápanie pojmu jazykový kontakt.⁹ Bádateľka (Dudášová-Kriššáková, 1993, s. 11) ďalej uvádza, že na štúdium jazykových kontaktov a interferencií v dialektológii pomedzné dialekty (v našom prípade podtatranské) poskytujú bohatý materiál.

2.2 Výskumné metódy

Pri skúmaní lingvistickej stavby nárečí sa dialektológia opiera o základné pojmy a princípy najnovšej jazykovednej metodológie (Krajčovič, 1988, s. 193). Vzhľadom na náš predmet výskumu pôjde o parciálnu,¹⁰ kontrastívnu¹¹ a hlavne diachrónnu¹² vedeckú charakteristiku. Článok je zameraný na vývin substantívnej deklinácie skúmaných nárečí, a tak sa

⁴ Podľa M. Sokolovej (1995, s. 7) na princípe opakovateľnosti v jazyku sú založené aj všetky segmentácie slovných tvarov.

⁵ Napr. G sg. *xlapa* : A sg. *xlap* > *xlapa* (G i A sg.).

⁶ Napr. D sg. *xlapu* : D sg. *synovi* > *xlapovi*, *sinovi* (D sg.).

⁷ Uvádza sa *synkretizmus pádov*.

⁸ K tomu pohľadu sa prikláňa i J. Oravec (1984, s. 22), ktorý tvrdí, že vo vývine jazyka mohli niektoré tvary nadobudnúť rovnakú formu (napr. G – A sg. i pl. vzoru *chlap*), a vtedy hovoríme o synkretizme tvarov alebo o synkretických tvaroch.

⁹ Pri definovaní termínov *jazykový kontakt* a *jazyková interferencia* vychádzame z publikácie J. Dudášovej-Kriššákovovej (1993, s. 16 – 19).

¹⁰ Parciálna charakteristika je taká, kde je skúmaná jedna jazyková rovina (Krajčovič, 1988, s. 194).

¹¹ Ide o opis odlišností medzi nárečiami (Krajčovič, 1988, s. 194).

¹² Predmetom diachrónnej charakteristiky je predovšetkým vývin jazykovej stavby nárečí v časovom úseku, ktorý súčasnému stavu predchádzal. Pozornosť sa pri takejto charakteristike sústreďuje na štruktúrne zmeny systému a jeho komponentov, na ich motiváciu, na nové funkcie

metodicky opierame aj o prácu J. Dudášovej-Kriššákovej (2008), ktorá ako hlavné metódy jazykového bádania aplikuje synchrónno-diachrónnu analýzu,¹³ konfrontačný opis, komparatívnu metódu a v neposlednom rade aj metódu pomernej (relatívnej) chronológie,¹⁴ pretože pri popise jednotlivých procesov pádového synkretizmu je dôležité určiť postupný (chronologický) priebeh vývinu slovných tvarov. Výslednú sumarizáciu zisteného stavu podávame komparatívne a konfrontačne. Pri fonetickej transkripcii nárečových tvarov používame odborný prepis podľa R. Krajčoviča (1988, s. 191). Nepôvodné relačné morfémy zvýrazňujeme tučným písmom (boldom).

3 Špecifiká pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach¹⁵

3.1 Dôvody osobitostí podtatranskej substantívnej deklinácie

Vzhľadom na to, že podtatranské dialekty sa rozprestierajú na severozápadnej periférii východoslovenského makroareálu, prelínajú sa v nich javy východoslovenského a stredoslovenského nárečového územia.¹⁶ To vytvára priestor na jazykové interferencie týchto pomedzných dialektov so susednými stredoslovenskými nárečiami. Ich zemepisná poloha zároveň eliminuje slovensko-poľské jazykové kontakty kvôli fyzickogeografickej bariére – Tatram.¹⁷

3.2 Špecifiká substantívnej deklinácie podtatranských dialektov v singulári

Podtatranské nárečia sa oproti ostatným spišským (a celkovo východoslovenským) dialektom vyznačujú niekoľkými osobitosťami (nielen) v substantívnej deklinácii.¹⁸ Táto skutočnosť má vplyv na rozdielnu mieru pádového synkretizmu v týchto pomedzných nárečiach v porovnaní nielen so susednými spišskými nárečiami, ale aj s nárečiami západného regiónu východoslovenského makroareálu.

Prvým špecifikom je relačná morféma v I sg. pôv. ženských a-kmeňov. Kým na väčšine územia Spiša a východného Slovenska dominuje forma *zo ženu*, v podtatranských nárečiach je tvar *zo ženof*.¹⁹ Podľa I. Kotuliča (2017, s. 152) ide o vplyv stredoslovenských nárečí a treba tu predpokladať starší tvar *zo ženoy*, ktorý zanikol vplyvom úplnej neutralizácie *v > f* typickej pre spišské a šarišské nárečia. Ako vidno, ku kontrakcii tu nedošlo, čo je výsledok jazykových kontaktov podtatranských dialektov so susednými stredoslovenskými nárečiami a v súčasnosti už aj so spisovnou slovenčinou. Poznamenávame, že táto skutočnosť nemá vplyv na mieru pádového synkretizmu, pretože ide len o zmeny, ktoré sú výsledkom

výsledkov zmien, na nové napätia, resp. rozpornosti medzi komponentmi inovovaného systému alebo jeho štruktúry (Krajčovič, 1988, s. 194).

¹³ Táto metóda J. Dudášovej-Kriššákovej (2016, s. 35) pri výskume goralských nárečí umožňuje oddeliť javy geneticky poľské od javov, ktoré boli motivované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Nám tento postup podobne umožní odlíšiť javy typicky východoslovenské od javov, ktoré sa v podtatranských nárečiach navrstvili vonkajším vplyvom susedných stredoslovenských nárečí.

¹⁴ Tento postup pomáha diferencovať javy staršie od mladších (Dudášová-Kriššáková, 2016, s. 35 – 36), čo je pri procese pádového synkretizmu z diachrónného pohľadu dôležité.

¹⁵ J. Štolc (1994, s. 110) ich klasifikuje ako lučivnianske nárečia juhozápadného Spiša.

¹⁶ Aj podľa R. Krajčoviča (1988, s. 286) sa v tomto pomedznom nárečovom areáli stretávajú javy liptovského a spišského nárečia.

¹⁷ Poznamenávame, že podtatranské nárečia priamo susedia so spišskými goralskými nárečiami (porov. Krajčovič, 1988, s. 317), ktoré sú geneticky poľské, no podľa výskumov J. Dudášovej-Kriššákovej (2016, s. 37) v otázke slovensko-poľských jazykových kontaktov goralské nárečia vystupujú ako objekt interferencie a prameňom sú slovenské dialekty.

¹⁸ Porov. napr. práce R. Krajčoviča (1988, s. 286 – 287) či J. Štolca (1994, s. 110 – 111).

¹⁹ Porov. *Atlas slovenského jazyka 2* (1981, s. 51).

rozdielného hláskoslovného vývinu v stredoslovenských a vo východoslovenských, resp. v západoslovenských nárečiach. R. Krajčovič (1988, s. 287) v substantívnej deklinácii medzi spišskými a podtatranskými nárečiami uvádza len tento rozdiel.

Druhou osobitosťou podľa J. Štolca (1981, s. 14; 1994, s. 111) je tvar *znamenja* v N sg. oproti všeobecne východoslovenskej podobe *znameňe*. R. Krajčovič (1988, s. 109) a E. Pauliny (1990, s. 77) predpokladajú, že forma *znamenja* v N (i v A) sg. pochádza z G sg., ktorá tam prenikla abstrahovaním výrazov s hromadným významom typu *viac obilia*, *mnoho kamenia*. My iné vysvetlenie na túto problematiku nemáme. Tento fakt zvyšuje mieru pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach oproti spišským, kde v N a v A sg. sú pôv. tvary *znameňe*. Na druhej strane v spišských nárečiach na rozdiel od podtatranských sú v tejto sg. paradigme nepôv. tvary tiež v dvoch pádoch, a to v L a v I sg. (*o znameňu*, resp. *zo znameňom*). Preto je celková miera pádového synkretizmu v sg. pôv. bjo-km. v týchto dvoch skúmaných dialektoch podobná.

bjo-km. paradigma v sg. podtatranských nárečí sa oproti spišským a väčšine východoslovenských nárečí líši ešte jednou osobitosťou, a to pôv. tvarom I sg. *zo znamenim* (< *znamenъjъmъ*).²⁰ Tento fakt znižuje mieru pádového synkretizmu v týchto pomedzných dialektoch oproti ostatným východoslovenským nárečiam.

Ďalším špecifikom je pôv. L sg. neživ. mask. a neutier o-/jo-kmeňov. Podľa J. Štolca (1981, s. 34 – 37, 46; 1994, s. 111) sú tam tvary *fkotli*, *vo vetre*, *na koni*,²¹ *na pleci*, teda tu neprebehla vnútroparadigmatická analógia D – L sg. ako v spišských nárečiach, kde sú podoby *fkotlu*, *vo vetru*, *na koňu*, *na plecu*. Neprítomnosť synkretickej dvojice D – L sg. v neživ. mask. a neutrách o-/jo-km. v podtatranských nárečiach znižuje mieru pádového synkretizmu v porovnaní s ich ekvivalentmi v spišských a vo väčšine východoslovenských dialektov.

Podobná situácia sa vytvorila aj v konsonantických kmeňoch, ktoré časom nadobudli o-/jo-km. deklináciu dnešného stredného rodu. V nt-km. podtatranských nárečí tiež neprebehla vnútroparadigmatická analógia D – L sg., ale podľa J. Štolca (1981, s. 47) je tam tvar *o celeci*. Aj keď v tomto prípade nejde o výsledok vnútroparadigmatickej analógie D – L sg., lokálová forma *o celeci* je nepôvodná.²² Z toho dôvodu je miera pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach v nt-km. v sg. porovnateľná so stavom v spišských nárečiach.²³ Iný výsledok miery pádového synkretizmu je v pôv. mask. i-kmeňoch. Súčasný tvar L sg. v podtatranských nárečiach *na lokci* je pôvodný, kým všeobecne východoslovenská podoba *na lokcu* je nepôvodná.²⁴ Vidíme, že neprítomnosť synkretickej dvojice D – L sg. v podtatranských nárečiach nemusí automaticky znamenať aj nižšiu mieru pádového synkretizmu oproti väčšine východoslovenských nárečí, kde táto dvojica vznikla. Kým pôv. formy *o kraji*, *o pleci*, *na lokci* mieru pádového synkretizmu v skúmanom pomedznom areáli oproti spišských nárečiam znižujú, nepôv. formy *o koreni*, *o celeci* ju zásadným spôsobom nemenia.

²⁰ Inde na východnom Slovensku sa vyskytuje mask. podoba *znameňom/znameňem* – porov. *Atlas slovenského jazyka 2* (1981, s. 50).

²¹ Podľa R. Krajčoviča (1988, s. 287) aj v týchto pomedzných dialektoch v L sg. prevláda tvar *na konu*. My sa prikláňame k údajom z *Atlasu slovenského jazyka 2* (1981, s. 46), kde sa pre toto územie uvádza tvar *na koni*.

²² L sg.: *o kraji* : *o telete* > *o kraji*, *o celeci*.

²³ Analogický stav predpokladáme aj v bjo-km. a v neživ. mask. n-km., ktoré nadobudli jo-km. deklináciu (*o kraji* : *o korene* > *o kraji*, *o koreni*).

²⁴ D sg.: *kraju* : *lakčti* > *kraju*, *lokcu*; *lokcu* (D sg.) : *na lokci* (L sg.) > *lokcu* (D sg.), *na lokcu* (L sg.).

3.3 Špecifiká substantívnej deklinácie podtatranských dialektov v pluráli

Rozdiel v substantívnej deklinácii medzi skúmanými nárečiami s vplyvom na mieru pádového synkretizmu sa prejavil aj v pluráli. V N pl. sú v podtatranských nárečiach tvary *lužia*, *sinovja* (Štolc, 1994, s. 111), ale aj (Štolc, 1981, s. 65 – 66) *gazdovja* a *zacovja*,²⁵ kým v spišských dialektoch sú formy *luže*, *sinove*, *gazdove* a *žecove*. V spišských nárečiach prvé dve uvedené formy sú pôvodné, resp. prešli len hláskoslovnými zmenami,²⁶ v podtatranských nárečiach sú všetky relačné morfémy v týchto paradigmách nepôvodné a sformovali sa tu vplyvom jazykových kontaktov so strednou slovenčinou. Prípony *-ja/-ovja* podľa R. Krajčoviča (1979, s. 142) vznikli nasledujúcim medziparadigmatickým vyrovnávaním: **bratъja > brat'á*; *brat'á* : *synové > brat'á*, *synov'á > bracja*, *sinovja*. Podľa týchto tvarov analogicky vznikli aj formy *lužia*, *gazdovja* a *zacovja*. Ako vidno, tieto relačné morfémy z diachrónneho hľadiska prešli zložitejším procesom pádového synkretizmu ako spišské prípony *-e/-ove*, preto v podtatranských dialektoch zvyšujú²⁷ mieru pádového synkretizmu oproti spišským nárečiam. Rovnako ako neexistencia synkretickej dvojice D – L sg. neživ. mask. a neutier o-/jo-km. a konsonantických kmeňov, aj prípony *-ja/-ovja* sú výsledkom interferencie podtatranských dialektov so susednými stredoslovenskými nárečiami.

Posledným rozdielom v deklinácii substantív medzi podtatranskými a spišskými nárečiami je zachovanie pôv. a-/ja-km. relačnej morfémy v L pl. feminín²⁸ a v nt-kmeňoch. V tvaroch *rukax*, *dušax* ide o pôv. relačné morfémy, a preto v týchto paradigmách v pl. oproti spišským nárečiam, kde sú rodovo unifikované u-km.²⁹ gramatické morfémy *-ox* (*na rukox*, *o dušox*), miera pádového synkretizmu výrazne poklesla. V tvaroch L pl. *o koscax*, *o celatax* ide o nepôv. a-km. (ženské) relačné morfémy, nie o u-km. (mužské) – *o koscox*, *o celatox*. Z toho dôvodu je z nášho pohľadu v paradigmách typu *kosc* a *cel'e* miera pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach nižšia ako v spišských nárečiach. Inak povedané – kým v spišských nárečiach morféma *-ox* prešla do nt-km. a ženských i-km. „až“ z maskulín, v podtatranských nárečiach došlo k analogickému vyrovnávaniu „len“ v rámci feminín, nehovoriac o tom, že v týchto paradigmách sa tu nesformovala synkretická dvojica L – G pl. typická pre väčšinu východoslovenských nárečí.

4 Záver

Na záver podľa vyššie uvedenej analýzy môžeme konštatovať, že mieru pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach v kontraste so spišskými znižuje:

a) neprítomnosť synkretickej dvojice D – L sg. jo-/ъjo-km. neutier a v neživ. mask. jo-km. a i-km. (*o poli*, *pri kraji*, *na lokci*),

²⁵ R. Krajčovič (1988, s. 287) aj pre podtatranské nárečia uvádza formy *xlapi*, *sinove*.

²⁶ *Ludъje > l'ud'é > luže* (Krajčovič, 1979, s. 142), *synove > sinove*.

²⁷ Okrem formy *bracja*, ktorá znižuje mieru pádového synkretizmu oproti spišským dialektom, lebo tam je v N pl. nepôv. forma *bratove*.

²⁸ Podľa J. Štolca (1994, s. 111) nielen v L pl., ale aj v D pl. je v podtatranských (v zmysle autorovej klasifikácie lučivnianskych) dialektoch pôv. a-km. forma *ženam*, no *Atlas slovenského jazyka 2* (1981, s. 109) pre toto nárečové územie v D pl. uvádza len všeobecne východoslovenský rodovo unifikovaný tvar *ženom*. R. Krajčovič (1988, s. 287) pre podtatranské nárečia uvádza synkretickú dvojicu L – G pl. pre všetky rody so zakončením na *-ox*, rovnako aj v D pl. na *-om*.

²⁹ R. Krajčovič (1979, s. 141; 1988, s. 97) a I. Kotulič (2017, s. 138) tvrdia, že prípona *-ox* prenikla do pôv. o-km. z L pl. u-km., a to vplyvom datívnej morfémy *-om* a genitívnej prípony *-ov*. I. Kotulič (2017, s. 138) predpokladá, že k uvedenej zmene najprv došlo v tých prípadoch, kde zakončenie tvaroslovnej bázy bolo na veláru. Ako vidno, na vokalikú zmenu pôv. o-km. prípony *-ex* (<ěxъ) > *-ox* pôsobil silný tlak tvarovej analógie pôsobením datívnej a genitívnej relačnej morfémy s o-ovým komponentom.

b) neprítomnosť synkretickej dvojice L – G pl. vo feminínach (v L pl.: *na rukax, o dušax, na koscax, pri celatax*),

c) pôv. bjo-km. tvar I sg. *zo znamenim* a pôv. forma N pl. *bracija*.

Mieru pádového synkretizmu v podtatranských nárečiach v porovnaní so spišskými zvyšuje:

a) tvar *znamenja* v N sg. v pôv. bjo-km.,

b) nominatívne pl. tvary *sinovja, luzja, gazdovja* a *zacovja*.

Medzi skúmanými nárečiami existuje aj taký rozdiel v ich substantívnej deklinácii, ktorý nemá vplyv na mieru pádového synkretizmu, pretože ide len o výsledok rozdielného fonologického vývinu, a to relačná morféma *-of* v I sg. feminín (*zo ženof*).

Ukázalo sa nám, že odchýlky v substantívnej deklinácii podtatranských nárečí od väčšiny východoslovenských dialektov a ich príklon k stredoslovenským nárečiam nie vždy znižujú mieru pádového synkretizmu, hoci by sa nám tak vzhľadom na rozsiahle medziparadigmatické vyrovnávanie vo východoslovenských nárečiach mohlo prvoplánovo javiť. Na záver sa nám žiada poznamenať, že všetky uvedené odlišnosti v substantívnej deklinácii podtatranských nárečí v kontraste so spišskými sú výsledkom jazykových kontaktov so stredoslovenskou nárečovou oblasťou. Ako vidno, aj pádový synkretizmus dokazuje pomedzný charakter podtatranských nárečí.

LITERATÚRA

BILSKÝ, Jozef: Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach. [Dizertačná práca]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2019. 258 s. Ved. práce Júlia Dudášová.

ČERNÝ, Jiří: Úvod do studia jazyka. Olomouc: Rubico 1998. 248 s.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Bratislava: Veda 2013. 432 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia (Odras slovensko-pol'ských jazykových kontaktov na fonologickej rovine). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1993. 169 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Kapitoly zo slavistiky II. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008. 312 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2016. 248 s.

DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1984. 121 s.

KOTULIČ, Izidor: Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2017. 269 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Textová príručka k dejinám slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 518 s.

ORAVEC, Ján: Predmet morfológie. In: Oravec, Ján – Bajzík, Eugénia – Furdík, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia. Bratislava: SPN 1984, s. 7 – 29.

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1990. 266 s.

SABOL, Ján: Analogistický a anomalistický princíp pri jazykových kodifikáciách. In: Jazykovedný zápisník, 2007, roč. 22 – 24 – 2003/2005, s. 45 – 46. Dostupné z WWW: http://www.juls.savba.sk/sjs/zapisnikySJS/zap2003_2005.pdf. [cit. 2022-12-12].

SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: SLOVACONTACT 1995. 180 s.

ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1968. 314 s.

ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1981. 316 s.

ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1994. 173 s.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
Filozofická fakulta
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Moyzesova 9, 040 01 Košice
jozef.bilsky@upjs.sk

ЛЕКСИЧНА БАЗА ПРИЗВИЩ МЕШКАНЦІВ СЕЛА ГОРОДОК КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Аліна Володимирівна Борисюк

1 Вступ

В Україні офіційним є тричленне найменування особи, яке складається із прізвища, особового імені та імені по батькові. Наймолодшим класом антропонімів є прізвища. Характерною особливістю їх як мовної одиниці є відсутність лексичного значення. Попри це вони мають свою історію, походження, а основи прізвищ – свої семантичні значення.

Актуальність дослідження лексичної бази українських прізвищ зумовлена необхідністю вивчення антропонімікону окремих населених пунктів задля виявлення їхніх регіональних особливостей, порівняння матеріалів з різних територій, доповнення картини антропонімійної системи України. Метою роботи став лексико-семантичний аналіз твірних основ прізвищ села Городок Камінь-Каширського району Волинської області. Об'єктом дослідження є 173 неповторюваних прізвища, які ідентифікували 1853 мешканців села впродовж 1860 – 2023 років. Джерельною базою стали погосподарські книги Городоцької сільської ради на 1948 рік та Городоцького старостинського округу на 2023 рік.

Методологія дослідження. Ключовим у нашому дослідженні є метод лексико-семантичного аналізу, що допомагає встановити, які групи лексики, зокрема й архаїчної, лежать в основі сучасних прізвищ. Ми використали також загальнонаукові методи: спостереження, опис, синтез, аналіз, порівняння для характеристики зібраного матеріалу та розкриття особливостей прізвищевій системи села, кількісний і статистичний методи для узагальнення результатів дослідження та лінгвістичні, зокрема ономастичні (семантичний, етимологічний) методи для ґрунтового аналізу антропонімів з погляду мовознавства.

2 Виклад основного матеріалу

На сьогодні здійснено чимало спроб класифікації прізвищ як в українській, так і загальнослов'янській ономастиці. До того ж базуються вони на різних факторах. У дослідженні лексичної бази прізвищ виділяють окремі лексико-семантичні групи. Проте досі в українській антропоніміці не вироблено загальноприйнятої класифікації твірних основ прізвищ за їхньою семантикою. У нашому дослідженні ми спиралися на схему, розроблену Л. Кравченко (Кравченко, 2014, с. 74 – 75).

2.1 Прізвища, утворені від антропонімів

Найчисленнішою групою лексики, що лежить в основі українських прізвищ, є власні імена. У прізвищевій системі села Городок 122 зі 173 окремих прізвищ належать до відантропонімних. Серед них виділяємо декілька підгруп.

Прізвища, похідні від християнських імен. Серед неповторюваних прізвищ села 56 одиниць (32,4% від загальної кількості неповторюваних прізвищ) є похідними від християнських імен, до того ж лише від чоловічих, що зумовлено

традицією називати дитину за батьком. Вони виникали від повних, усічених, усічено-суфіксальних і суфіксальних варіантів імен у різному кількісному співвідношенні.

А. Повні імена – це офіційні форми імен згідно зі словником власних імен людей. Від них утворені прізвища *Вакуліч* < Вакула; *Власик, Власюк* < Влас (Улас); *Карплюк, Карпович* < Карпо; *Купріянов, Купріянич* < Купріян; *Романюк, Романік* < Роман, *Семенюк* < Семен та деякі інші.

Б. Усічено-суфіксальні варіанти постали шляхом одночасного процесу усічення та суфіксації, при цьому частина імені, до якої додається суфікс, не є самостійною. Таку структуру твірної основи мають прізвища *Гац* < Гарасим або Гаврило; *Гурин* < Гура < Гурій; *Зенюк* < Зень < Зенон, Зиновій; *Киндюк* < Киндій < Киндей; *Тишко* < Тихон; *Яцук* < Яць < Яків та інші.

В. Суфіксальні варіанти утворені від імені чи його самостійного варіанта за допомогою суфіксації. Такі антропоніми лягли в основу прізвищ *Антончик* < Антонько або Антонець < Антон; *Веремчук* < Веремко < Веремій < Єремія (Яремія); *Остапчук* < Остапко < Остап; *Якимчук* < Якимко або Якимцьо < Яким та деяких інших.

Прізвища, похідні від давньослов'янських автохтонних власних імен. Українських прізвищ, похідних від давньослов'янських імен-комполітів дуже мало, в антропоніміці села вони зовсім не зафіксовані. Продуктивнішими стали їхні деривати. У системі села Городок це 12 неповторюваних одиниць (7%). Прізвищами, похідними від **суфіксальних** чи **усічено-суфіксальних дериватів** давньослов'янських імен-комполітів є: *Балай* < Бал- (Бал[осинь]) (Демчук, 1988, с. 57), *Богайчук* < Богай < Богъ (Бог[уславъ], Бог[ухвалъ]) (Демчук, 1988, с. 61), *Божко* < Бож- (Бож[идаръ], Бож[иславъ]) (Демчук, 1988, с. 57), *Горайчук* < Гор- (Гор[иславъ], Гор[омиръ]) (Демчук, 1988, с. 58) та інші.

Прізвища, похідні від апелятивних імен та прізвиськ пізнішого походження, постали на основі власне слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження та прізвиськ, співзвучних з апелятивами. Їх поділяють на розряди «nomina personalia» та «nomina impersonalia». Похідні від них прізвища в антропоніміці села налічують 28 неповторюваних одиниць (16,2%) та 26 неповторюваних одиниць (15%) відповідно.

Іменування розряду «nomina personalia» мали особове значення й характеризували носіїв за певними особливостями: фізичними чи психічними рисами, особливостями поведінки тощо. Серед прізвищ жителів села Городок виділяємо такі.

А. Вказували на зовнішні ознаки: *Біляк* < Біляк – ім'я, співвідносне з прикметником «білий», могло вказувати на біловолосу чи білолицю людину (Чучка, 2011, с. 56); *Зубач* < зубач < зуб – зубата людина (Чучка, 2005, с. 235); *Величко* – великий (високий на зріст) або ж прізвище було безпосередньо утворене від прикметника здрібнілості «величкий» (величенький), яке мало побажальний мотив номінації (Демчук, 1988, с. 119); *Сушко* < Сухъ – сухий – дуже худа людина, навпаки, мало негативну конотацію з профілактичним мотивом номінації (Демчук, 1988, с. 120); схоже за значенням прізвище *Хилюк* < хилый, тобто худий (Аркушин, 2000, с. 227).

Б. Вказували на фізичні вади: *Глущик* < глушко – глухий, той, хто недочуває (з таким значенням вживається в говірці села); *Горбач* < горбач – горбань, горбата людина (Великий, 2005, с. 253).

В. Вказували на особливості ходи: *Дроботенко* < дробот, дробіт – від діалектних слів, що виражають дію «дріботіння», також може стосуватися особи, що ходить дрібними кроками (дріботить) або ж того, хто швидко й невиразно розмовляє

(дроботить); *Скороход* < скоро + ходити – той, хто швидко ходить (Великий, 2005, с. 1336); *Гупалик* < Гупало < гупати – тупотіти; ударяти, видаючи голосний звук, із таким значенням слово фіксується в говірці села.

Г. Вказували на особливості вимови: *Горкавчук* < горкавий – гаркавий, той, що нечітко вимовляє окремі звуки, найчастіше [р] і [л] (Великий, 2005, с. 223); *Шипелик* < шепелявий < шепелявити, тобто вимовляти свистячі звуки [с], [з] як шиплячі [ш], [ж] (Великий, 2005, с. 1618).

Д. Вказували на особливості характеру та поведінки: *Бабій* < бабій – залицяльник або нерішучий чоловік (Великий, 2005, с. 50); *Кистенюк* < кисти – хандрити, киснути, плакати (Хвіщук, 2017, с. 168); *Коснюк* < косний – повільний, запізнілий (Етимологічний, 1989, с. 51); *Репетуха* < репет (крик, зойк) < репетувати, тобто кричати, верещати – про людину, що здіймала галас або дуже голосно говорила (Великий, 2005, с. 1215) та інші.

Е. Вказували на ставлення батьків до дітей: *Голубінний* < голубений < голубити – пестити, проявляти ніжність, увагу, із таким значенням вживається в говірці села; *Неродик* < Нерода – не + родити – так батьки дитини висловлювали своє небажання, аби в їхньому домі народжувалося більше дітей (Чучка, 2011, с. 261).

Прізвища, мотивовані основами з неособовим значенням («*nomina impersonalia*»), утворювалися шляхом метафоричного перенесення реалій дійсності на особу. Вони є похідними від назв **тварин та рослин**: *Баран, Вовчик, Кобрин, Козлик, Лопухович*; **частин тіла**: *Носик*; **явищ погоди**: *Мороз, Морозенко, Морозюк*; **предметів побуту, одягу, тканин**: *Мережа* (риболовна сіть з великими вічками), *Миткалик* (миткаль – тонка бавовняна тканина полотняного переплетення), *Шаровара* (шаровари – широкі штани); *Шворак* (швора – ремінь, в тому числі для мисливських собак; товстий мотузок), *Шилак* (шило, шия); **їжі**: *Ковбасюк*; **танців**: *Вегера* (вегера, вегера – вид танцю); **абстрактних назв**: *Голодюк, Доля*.

2.2 Прізвища, похідні від апелювативних означень особи, постали від іменувань, що ідентифікували людей за професією, родом діяльності, соціально-класовою належністю, місцем проживання чи релігійними ознаками, тобто відображали реальний стан речей.

А. Прізвища, похідні від назв осіб за професією чи заняттям мають у своїй основі слова на позначення різних видів людської діяльності, зокрема промисловості, сільського господарства. До прикладу, *Бондарчук* < бондар – ремісник, що займався виготовленням бочок, діжок; *Бортнік* < бортник – людина, яка займалася лісовим бджільництвом; *Гуменюк* < гуменний – панський службовець чи наглядач на гумні (на току); *Коваль, Ковальчук* < коваль; *Мельник, Мельничук* < мельник; *Швець, Шевчук* < швець. Прізвищем, похідним від лексеми на позначення соціального статусу, є *Бідун* < бідний.

Б. Прізвища, похідні від назв осіб за місцем походження та проживання були поширені в період, коли ще не було усталених засобів ідентифікації особи. У системі сучасних українських прізвищ вони становлять численну групу. Серед прізвищ села їх налічуємо 21 неповторювану одиницю (12%).

Іменниковими прізвищами, що вказують на географічне місце, поруч з яким жили їхні носії, є *Бакай* – річкова протока, яма в річці; *Грудік* < груд – пагорб, підвищення на болоті, де косять сіно; *П'ятигорик* < п'ять гір. Катайконіми, тобто назви мешканців певної місцевості, у своїй основі мають прізвища *Любитовець* <

с. Любитів (Ковельський р-н, Волинська обл.); *Подолян* < подолян – житель Поділля. На спосіб появи в селі вказує прізвище *Приходько* < прийти.

Прикметникові прізвища утворені від повних відносних прикметників, що були похідними від назв невеликих географічних об'єктів. Прізвища села Городок мотивовані ойконімами чи гідронімами Волині, сусідніх регіонів або ж Польщі та Білорусі. Наприклад, *Домбровський* < м. Домброва (Польща); *Корецький* < м. Корець (Рівненська обл.); *Куницький* < с. Великі Куниці (зараз с. Куниче, Польща). Проте прізвищеві основи з формантом -ськ-, які є найчастотнішими, можна кваліфікувати не лише як відтопонімні, але і як відантропонімні: *Савицький* < Сава (від чоловічого особового імені), *Куницький* < Куниця, *Смольський* < Смола (від прізвищ, співвідносних з антропонімами розряду «*nomina impersonalia*»).

В. Прізвища, похідні від етронімів, є виявом міграційних процесів або ж вказують на зв'язки першопосіїв з представниками інших етнічних груп. В антропоніміконі села Городок ми виявили два прізвища цієї категорії – *Ляхович* та *Ляшок* < лях – поляк.

3.3 Прізвища, похідні від іншомовних лексем засвідчували контакти українців з іншими народами в період становлення прізвищевої системи. Від них постали 10 прізвищ жителів села Городок, носії яких мали неукраїнське коріння. Від іншомовних власних імен чи їхніх варіантів утворені прізвища *Григóла* < Григóл, Григолáй (з грузинської); *Ляськó* < Лясь < Аляксандр (з білоруської), а також іншомовні апелятиви: *Лáйтер* (з нім. Leiter) – керівник, провідник (Українсько-німецький, 2013, с. 173); *Цан* (з нім. Zahn) – зуб (Українсько-німецький, 2013, с. 300) та деякі інші.

3.4 Прізвища, походження яких не встановлено. До прізвищ з неясною семантикою основи належать ті, що зберегли у своїй основі діалектні чи запозичені слова, значення яких складно з'ясувати, адже вони не фіксуються сучасними лексикографічними працями. До таких прізвищ належать *Аршóлік*, *Мóмонт*, *Пігóлко*, *Телебéй*, *Кічол*, *Намонюк* та *Чу́ніс*. Лише гіпотетично можемо зауважити таке: *Мóмонт* – від лексеми «мóмот», що є говірковим зі значенням «заїка», «буркотун» (Великий, 2005, с. 687); *Пігóлко* – прізвище, суфіксальне оформлення якого, на думку П. Чучки, відповідає українському словотвору, але значення твірної основи Пігул- не з'ясоване (Чучка, 2005, с. 449).

4 Висновки

Прізвищева система села Городок Камінь-Каширського району є унікальною за своїм кількісним та якісним складом. Лексичною базою прізвищ стала онімна та апелятивна лексика, характерна загалом для української прізвищевої системи. Сучасні прізвища мешканців підтверджують давню традицію називати дітей за іменем батька: у їхніх основах зафіксовані лише чоловічі християнські особові назви. Прізвищ, похідних від давньослов'янських імен-комполітів немає, проте наявні утворені на їхній основі деривати. Відапелятивні прізвища розряду «*nomina personalia*» та «*nomina impersonalia*» найчастіше вказували на особливості зовнішності людини, а також походили від назв живої та неживої природи. Апелятивні означення особи у прізвищах говорять про місце її походження чи проживання, рід заняття чи професію, належність до певного етносу. Особливістю прізвищевої системи села є запозичення, найчастіше з польської та німецької.

ЛІТЕРАТУРА

- АРКУШИН, Г. Л.: Словник західнополіських говірок. У 2 т. Т. 2 : О-Я. – Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки 2000. 458 с.
- ДЕМЧУК, М. О.: Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. Київ: Наукова думка 1988. 172 с.
- КРАВЧЕНКО, Л. О.: Українська ономастика: Антропоніміка: навчальний посібник. Київ: Знання 2014. 239 с.
- РЕДЬКО, Ю. К.: Сучасні українські прізвища. Київ: Наук. думка 1966. 216 с.
- ХВИЩУК, О. В.: Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк 2017. 275 с.
- ХУДАШ, М. Л.: 3 історії української антропонімії. Київ: Наук. думка 1977. 235 с.
- ЧУЧКА, П. П.: Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів : Світ 2005. 703 с.
- ЧУЧКА, П. П.: Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра 2011. 432 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун 2005. 1728 с.
- Етимологічний словник української мови: В 7 т. Том 3: Кора – М. Гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка 1982. 552 с.
- Німецько-український, українсько-німецький словник: 75 000 слів та словосполучень. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд» 2013. 704 с.

ДЖЕРЕЛА

- Погосподарська книга основних виробничих показників господарства №1-11 Городоцької сільської ради на 1947 – 1948 роки. Село Городок. 258 листів.
- Погосподарська книга №1-2 на 2021 – 2028 роки Городоцького старостинського округу Прилісненської сільської територіальної громади Камінь-Каширського району Волинської області. 361 лист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики.
Бульвар Тараса Шевченка, 14, кімн. 95, м. Київ
Україна
alinka.borisuk@gmail.com

ANALÝZA PREDVOLEBNÝCH DISKUSÍ PARLAMENTNÝCH VOLIEB 2023 S KONCENTRÁCIOU NA TEMATIKU SEXUALITY AKO PREDMET VOLEBNÝCH DEBÁT

Matúš Ján Capko

1 Úvod

Výskum identifikuje vrstvy inštitucionalizovanej diskriminácie queer osôb¹, feminínnych osôb alebo žien so základom diskriminácie v mocenských štruktúrach. Jednotlivé aspekty sexuality sa môžu vynárať viac, iné menej, čo však neznamená, že málo výrazné aspekty nie sú prítomné. Ambíciou výskumu je slúžiť aj ako inšpirácia pre ďalšie výskumy.

Cieľom výskumu je charakterizovať sexualitu (ako diskurzívny objekt) v rámci predvolebných diskusií slovenských parlamentných volieb v roku 2023. Termíny ako „žena“ či „muž“, z esencionalistickej perspektívy (Bočák, 2023, s. 31), „feminínny“, „maskulínny“, „stereotypný“ a i. používam ako v spoločnosti už existujúce, ako jazykové a diskurzívne prostriedky, pomocou ktorých viem zrozumiteľne sprostredkovať svoje zistenia (Záborská, 2009, s. 63).

Vo výskume sa objavujú odkazy na teoretikov ako Michel Foucault (2002), Judith Butler (2011) či termín femmefóbia, ktorý rozpracovala Rheaou Ashley Hoskin (2017). Vzhľadom na rozsah príspevku spomínam napr. teórie Butlerovej, ale neanalyzujem jednotlivé formácie pomocou odmietnutia určitých binarít (Butler, 2011, s. 16). Súčasťou analýzy výskumu je sexualita a taktiež tematika rodu. Výskum je zameraný najmä analyticky, uvádzam jednu vzorovú analýzu.

2 Metodológia

Jadrom výskumu je analýza zvoleného verejne dostupného audiovizuálneho výskumného materiálu² obsahujúceho sedem predvolebných diskusií v rámci slovenských parlamentných volieb 2023. Patria medzi ne diskusie v médiách ako rádio Expres a denník SME, spravodajský portál Aktuality.sk, spravodajská televízia TA3, Rozhlas a televízia Slovenska (RTVS), televízia JOJ.

Výskumný materiál analyzujem prostredníctvom foucaultovskej analýzy diskurzu (FDA), pretože umožňuje voľnejší prístup a odкрýva menej viditeľné pozície subjektov (Cingerová – Motyková, 2017, s. 53). Kvalitatívny výskum vychádza z Foucaultovho prístupu k analyzovaniu formovania objektov a k analyzovaniu foriem typov vypovedania (Foucault, 2002, s. 98).

3 Analýza

Dominantný diskurz hovorí o sexualite ako o separovanej časti života človeka, oddelenej od životov politikov alebo moderátorov diskusií. Dochádza i k abstrakcii sexuality ako niečoho neexistujúceho alebo existujúceho, ale výrazne nepodstatného. V dominantnom diskurze je objekt neodlučiteľne spájaný s obavami z narušenia heteronormatívneho a hege-

---

¹ Ľudia, ktorí nesúhlasia s heteronormativitou, vrátane LGBTI+ osôb (Fafejta, 2016, s. 193).

² Vybraného na základe prieskumov volebných preferencií agentúr Median, AKO, Focus, ktorými sa pri pozývaní hostí do diskusií riadia aj spomenuté médiá.

mónne maskulínneho systému, ktorý predstavuje sériu hodnotových pilierov stability spoločnosti. Blízkosť sexuality znamená ohrozenie integrity jednotiek spoločnosti – jednotlivca či stereotypne vnímanej rodiny zloženej z otca, matky a detí. Dominantný diskurz opatrne uchopuje sexualitu, a to ako podriadenú ekonomickej kategórii (Fafejta, 2016, s. 40).

Diskusia v réžii rádia *Expres* a denníka *SME* je pre výskum prínosná najmä z hľadiska počtu prítomných lídrov politických strán, ktorí nefungujú ako izolované jednotky, ale ako celok v zmysle tvorby diskurzívnych formácií. Predvolebná diskusia v rámci parlamentných volieb z 26. 9. 2023 využívala dvoch moderátorov – Braňu Závodského (BZ) a Zuzanu Kovačič Hanzelovú (ZKH), a šiestich hostí/lídrov kandidujúcich politických strán – Igora Matoviča (IM), Michala Šimečku (MŠ), Milana Majerského (MM), Richarda Sulíka (RS), Borisa Kollára (BK) a Milana Uhríka (MU).

Diskusiu ako celok možno definovať ako opakované nepochopenie formátu zo strany väčšiny hostí, ktorí (okrem MŠ a MM) sa vo chvíli plynutia svojho času na odpoveď snažia kontrolovať situáciu. Cieľom väčšiny hostí je prekrútiť realitu vo svoj prospech (Chudinová, 2019, s. 18) a získať si divákov na svoju stranu, nie zdieľať jasné informácie podložené faktmi.

Postavenie ZKH a negáciu žien v diskusii vystihuje reťazenie výpovedí v prípade komunikácie medzi ZKH a BK a výpovedí u ZKH, BZ a IM. Úsek medzi ZKH a BK pri téme Slovenskej informačnej služby (SIS) začína BK vysvetľovaním situácie SIS a jeho politickej aktivity v minulosti. ZKH v priebehu vysvetľovania preruší BK a spochybní časť jeho argumentov. ZKH opodstatňuje svoje spochybnenie a BK ju preruší slovami, že mu „skáče do reči“. ZKH sa nechá zastaviť, BK frázu o skákaní do reči zopakuje. Nastáva šum, v ktorom ZKH výrazne obhajuje svoje tzv. skákanie do reči a BK poukazuje na to, že on sám „neskáče ZKH ako moderátorku do otázok“. BK definitívne a dôrazne zopakuje frázu o tom, aby mu ZKH „neskákala do reči“. Šum v podobe prekrikovania pokračuje, BK adresuje ZKH, že si ho „nemusia pozývať, keď si sami odpovedajú na otázky“. BK vyzýva ZKH, aby ho nechala dohovoriť, pretože „ľudia z toho inak nebudú nič mať“. ZKH rýchlo dopovie poznámky o tom, že „ľudia si dokážu urobiť názor aj sami“, čím poukazuje aj na svoje sebavedomie ako moderátorky. BK napokon umlčí ZKH, ktorá sa utiahne do rezignovanej pauzy (aj vizuálne).

Pri ďalšej odpovedi BK opätovne nerešpektuje výzvu ZKH o tom, že BK neodpovedá na jej otázku, ale rozpráva, o čom chce. BK používa aj zvýšenie hlasu a expanziu tela do priestoru (rázna gestikulácia smerom k ZKH), keď sa ho ZKH snaží prerušiť alebo niečo vysvetliť. BZ na rozdiel od ZKH nemá problém kontrolovať smerovanie diskusie. Na prerušenie hostí používa rázny tón (ktorý je súčasťou jeho individuálneho štýlu prejavu), expresívnu mimiku (pootvorené ústa) a expanziu do priestoru (rázna gestikulácia smerom k hostom, nahne sa k hostom celou hornou časťou tela), ktorá u ZKH chýba (sedí pokojne opretá o kreslo).

Vzťah ZKH, BZ a host'a odkrýva aj komunikácia ZKH a IM. IM kopíruje správanie BK, je však výraznejší najmä pri neverbálnej komunikácii smerom k ZKH. Pri vrcholení danej časti debaty ZKH a IM zasahuje do komunikácie BZ a úspešne preruší IM. BZ usmerní IM, aby „odpovedal na otázky kolegyni“. BZ figuruje ako oporný bod pre ZKH.

Pri širšej perspektíve, vzhľadom na sedem analyzovaných diskusií, zisťujem, že ZKH, Andrea Letanovská (AL), Jana Krescanková Dibáková (JKD) a Marta Jančárová (MJ) sú ako subjekty simultánne slobodné aj neslobodné (Zábrodská, 2009, s. 58). ZKH, AL a JKD opakujú stereotypné vzorce správania dané ženám spoločnosťou, no zároveň ich prekonávajú odmietaním feminínneho, pričom signifikantná časť feminínneho zostáva.

Muž je postavený akoby „mimo“ objektu alebo „nad“ objekt. Muž v spojení so sexualitou existuje len v štádiu dieťaťa/študenta, ktoré/ktorého treba ochrániť. Žena existuje v štádiu

dieťaťa/šudentky, ktoré/ktorú treba ochrániť, no aj ako dospelá osoba a matka s dieťaťom/deťmi. Predpokladá sa, že muž figuruje maximálne ako subjekt, ktorého sa objekt alebo problém len týka a že žena je stelesnený problém, o ktorom sa hovorí a ktorý treba (vy)riešiť. Heterosexuality a iné sexuálne orientácie tvoria binárnu opozíciu. Používajú sa dva spôsoby rozprávania: o „nás“ (heterosexuálnych) a o „nich“ (homosexuálnych). V prípade, že sa hovorí o „neheterosexualitách“, je všetko spomenuté označované ako deviácia od normálneho, štandardného, žiaduceho a stabilného. Podporovatelia „rovnosti“ (MŠ) pre sexuálne menšiny hovoria o prenose statusu nositeľa prirodzenosti na neheterosexuálne osoby, no markantnou časťou svojich výpovedí uprednostňujú podporu rozdelenia moci medzi manifestčne heterosexuálnymi mužmi, nositeľmi prirodzenosti, pred upozornením na nespravodlivosť (Fafejta, 2016, s. 150).

Ženy sa javia femmefóbne (ZKH, AL, JKD), muži sú femmefóbni k mužom (k MŠ) a mizogýnni (k ZKH, AL, JKD, Erike Jurinovej – EJ) a ženy (MJ) a muži (BZ) v prípade neutrálne alebo pozitívne nastavenej komunikácie jasne upozorňujú na binárnosť medzi mužmi a ženami. Femmefóbia k mužom sa prejavuje v spojení s MŠ ako „progresívcom“, ale nie v spojení s podobne feminínnym MM ako „konzervatívnym kresťanom“. Náboženská afiliácia MM funguje ako akýsi štít a dôkaz morálnych hodnôt, čo vedie k spytovaniu toho, čo je morálne (Foucault, 2020, s. 14 – 15).

V európskom (nemeckom) kontexte používania rodovo citlivého alebo rodovo vyváženého jazyka (Štefaňáková, 2021, s. 51) moderátori (MJ) oslovujú hostí (György Gyimesi – GyGy, Jaroslav Nad’ – JN, EJ) v súlade s odmietaním generického maskulína (napr. nepoužitím slova „hostia“). Na druhej strane možno vnímať upozorňovanie na ženský rod ako vymedzovanie ženských političiek (EJ) voči mužským politikom, pričom treba brať do úvahy argument reprezentácie žien v politike (Ivanová – Kysel’ová, 2022, s. 405). V každom prípade je potrebné vnímať presah do roviny opakovanej performance v spojení s rodom (Butler, 2002, s. 178), pretože práve tento presah pomáha pochopiť narúšanie a simultánne dodržiavanie binárnosti pohlaví a rodov.

Vyžaduje sa reprodukcia aktov jestvujúcich v zdanlivom celku, ktorý sa považuje za prirodzenú formu bytia (Butler, 1999, s. 43 – 44). Presadzuje sa maskulínne individuality ako štandardné a nevyhnutné pre úspešnú komunikáciu. Femininita je raritná, a to najmä v spojení s úspešným udrzaním a presadzovaním autority (MJ), avšak zároveň počiatočne adresná – ženy sú napr. (ne)dobrovoľne odlišené od mužov typom oblečenia (porov. pánske obleky a dámske šaty).

Feminínnu pozíciu (ZKH, AL, JKD, EJ, MŠ) zvyrazňujú výpovede maskulínnejších subjektov (BZ, RS), ktoré pôsobia komplementárne (v zmysle ochrany, podpory), no v skutočnosti majú degradačný efekt s prepojením na žiaduce docielenie maskulínnej pozície predurčene feminínnejšími subjektmi. Výnimku predstavujú subjekty (MJ), ktoré si zachovávajú feminínnu prívlastok v prípade menej dominantného mužského subjektu (Marek Makara), avšak aj v prípade viac maskulínnych mužských subjektov (Robert Fico, Peter Pellegrini, JN, GyGy).

Problematica queer osôb/komunity je spomenutá minimálne, a to len pri zmienke ľudských práv a v spojení s „odmietaním (gender) ideológie a príkazov z Bruselu“. Queer tému spomenul aj BZ a MU pri ambícii MU overovať sexuálnu orientáciu ľudí pri policajných zásahoch. Tematika rodovej rovnosti či ženských práv absentuje. Moderátori a hostia ďalej vnímajú sexualitu ako žartovný prostriedok a námet na vtip (spomienka erotických obrázkov v mobile RS vyvolala smiech na strane hostí, moderátorov aj publika; spochybnenie pozície BK ako tradičného heterosexuála pri zmienke vzťahu s transrodovou ženou).

Hostia prezentujú tematiku sexuality (konkrétne prevencie a reprodukčných práv žien) ako irelevantnosť. Riešenia problémov vo sfére sexuálneho života mladistvých niektorí (IM)

považujú za „motivovanie detí mať sex“ či „zvrátenosť“. MM, konzervatívny kresťan, podporuje prívlastok irelevantnosti daný sexualite a prezervatívom podobne ako AL, lekárka, vysokoškolská pedagogička a žena. V rámci sexuality sa v diskusiách spomínajú (neuznávanie/podceňovanie zo strany hostí) prezervatívy, antikoncepcia, interrupcie (na počkanie), gynekológia. Ide o témy súvisiace s programom v diskusii nezastúpenej politickej strany Progresívne Slovensko (PS), ktoré rozvíja IM. Keď niektorí z hostí (zväčša IM) hovorí o sexualite, prepája body programu PS s kondómami a antikoncepciou pre mladistvých, ktoré kritizuje ako navádzanie mladých ľudí na aktívny sexuálny život. IM pokračuje prepojením na tému „potratov na počkanie“, používa slová ako „zvrátenosť“ či „zvrhlosť“, pričom zužuje osoby, ktorých sa dané témy týkajú, na „ženy“. V prípade odkazovania na odbornú starostlivosť hovorí IM o „ženách“, ktoré chodia ku „gynekológovi“. Sexualita a reprodukcia sa redukuje na ženy (a dievčatá), o ktoré sa v prípade lekárskej starostlivosti stará gynekológ, doktor, muž. IM chlapcov (nie mužov), ktorých sa reprodukcia týka, spomína samostatne (bez ženskej populácie) len vo vtipnej poznámke o prezervatívoch alebo v skupinovom pomenovaní „deti“.

4 Záver

Sexualita je v predvolebných diskusiách parlamentných volieb 2023 konštruovaná ako súčasť hegemonnej maskulinity, ktorá podľa Connellovej (2005, s. 77) stelesňuje akceptovanú stratégiu. Prijatie takejto stratégie možno pozorovať pri väčšine moderátorov a hostí. Využitím stratégie hegemonnej maskulinity sa skúmané subjekty nestávajú celkom rovnakými. Na základe analýzy diskusií je pozorovateľné, že kľúčom k úspešnému zapojeniu sa do diskusie a k efektívnej prezentácii svojich myšlienok je práve podriadenie sa falogocentrickej³ atmosfére diskusie. Ženské členky diskusií s „preferovaným“ dominantným/maskulínnym vystupovaním sú však podriadené aj exkludovaniu z majoritne mužského prostredia. Momenty „vylúčenia“ sú rozmiestnené v jednotlivých častiach textu: usadenie členov diskusie, štýl sedenia, oblečenie, štýl osločovania, spôsob smerovania diskusie (moderátori), spôsob spracovania nežiaducej situácie (hostia) či reťazenie iných výpovedí. Dochádza aj k (vonkajšiemu) samovylúčeniu – napr. vizuálna stránka všetkých ženských členiek diskusií (čierne alebo sýte jednofarebné šaty, pančuchy, dámske lodičky) je markantne odlišná od majoritne monotónneho mužského formálneho oblečenia (oblek, košeľa, kravata, tmavé topánky). Muži i ženy v analyzovaných diskusiách pôsobia v rámci svojich prejavov prevažne maskulínne a potláčajú feminínne správanie vrátane pokojného či mierneho prejavu.

Maskulinita sa stáva štandardom a presadzuje sa prístup pripomínajúci femmefóbiu, ktorá sa podľa Hoskinovej (2017, s. 100) odlišuje od mizogýnie či sexizmu tým, že sa namiesto pohlavia a ženskosti sústreďuje pozornosť na rod a femininitu. Aj femmefóbiu však vnímam ako výsledok vplyvu mocenských štruktúr na subjekt. Inak povedané, je vnímateľné i aktérstvo členov diskusie (Butler, 1997, s. 49). V prípade ženských členiek s maskulínnym prejavom je možné uvažovať o narušení binárnej logiky, keď subjekt existuje ako slobodný alebo neslobodný v zmysle nezávislosti/závislosti od moci (snaha ZKH, AL, JKD o dominanciu).

Aj keď je prerušovanie mužskými politikmi prítomné aj u mužov, analýzy odкрývajú štruktúrne rozdiely v diskusiách, pričom pre ženské moderátorky a hostky je náročnejšie kontrolovať smerovanie diskusie – nenechať sa prerušiť či dokázať prerušiť (porovnanie ZKH a BZ pri BK alebo IM). Kým ženské členky diskusie prejavujú snahu o dominanciu ako

³ Neologizmus v rámci kritickej teórie a dekonštrukcie, ktorý vytvoril Jacques Derrida. Poukazuje na privilegovanie mužského rodu pri konštrukcii významu (Griffin, 2017).

niečoho, čo treba získať, mužskí členovia vstupujú do diskusie s mocou danou statusom nositeľov prirodzenosti a nepripúšťajú stratu moci ako maskulínno-priateľskej ani za cenu obrazy vlastných hodnôt (príklon MŠ na stranu nositeľov prirodzenosti ako záruka maskulinity). Sexualita je v diskusiách spomínaná a vnímaná ako okrajová téma, ako súčasť kultúrno-etických problémov v podaní hostí, ako „vtipná“ vsuvka alebo zmršťovaná na tému „žien a detí“ (spomienka sexuality BK; znehodnocovanie dôležitosti sexuality zo strany IM).

Výskum charakterizuje sexualitu ako diskurzívny objekt v rámci parlamentných volieb 2023 na Slovensku aj prostredníctvom poukázania na rozdelenie a zvýrazňovanie moci v diskurzívnych formáciách. Zistenia, ktoré som nadobudol analýzou vybraného výskumného materiálu, majú slúžiť ako inšpirácia pre ďalšie výskumy so zameraním na diskurzívnu analýzu a tematiku sexuality v mediálnom prostredí.

LITERATÚRA

BOČÁK, Michal: Od znaku k diskurzu (2. diel – problémy reprezentácie). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2023. 62 s.

BUTLER, Judith: *The Psychic Life of Power*. Stanford, California: Stanford University Press 1997. 228 s.

BUTLER, Judith: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge 2002. 256 s.

BUTLER, Judith: *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. London: Routledge 2011. 219 s.

CINGEROVÁ, Nina – MOTYKOVÁ, Katarína: Úvod do diskurznej analýzy. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017. 173 s.

CONNELL, R. W.: *Masculinities*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press 2005. 324 s.

FAFEJTA, Martin: *Sexualita a sexuální identita: Sociální povaha přirozenosti*. Praha: Portál 2016. 240 s.

FOUCAULT, Michel: *The History of Sexuality 2: The Use of Pleasure*. London: Penguin Books 2020. 304 s.

FOUCAULT, Michel: *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové 2002. 318 s.

GRIFFIN, Gabriele: *A Dictionary of Gender Studies*. Oxford: Oxford University Press 2017. Dostupné z WWW: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780191834837.001.0001/acref-9780191834837-e-292>. [cit. 2024-03-01].

HOSKIN, Rhea Ashley: *Femme Theory: Refocusing the Intersectional Lens*. In: *Atlantis*, 2017, roč. 38, č. 1, s. 95 – 109.

CHUDINOVÁ, Eva: *Public relations 1*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2019. 104 s.

IVANOVÁ, Martina – KYSELOVÁ, Miroslava: *Attitudes Towards Gender-Inclusive Language Among Slovak, Czech, and Polish Speakers*. In: *Journal of Linguistics/Jazykovedný časopis*, 2022, roč. 73, č. 3, s. 395 – 420.

ŠTEFAŇÁKOVÁ, Jana: *Rodovo inkluzívny jazyk v nemeckých publicistických textoch v pluricentrických a medzinárodných súvislostiach*. In: *Philologia*, 2021, roč. 31, č. 2, s. 35 – 53.

ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalizmus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia 2009. 198 s.

ZDROJE

Aktuality.sk: NA ROVINU | Predvolebná diskusia: Republika, SASKA, OĽaNO, KDH, Demokrati | Aktuality z 22. 9. 2023. Dostupné z WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=EvlyL1cLD5o>. [cit. 2024-03-01].

Braňo Závodský Naživo: Predvolebná debata Rádia Expres a Denníka SME z 26. 9. 2023. Dostupné z WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=tajbHiMj3V0>. [cit. 2024-03-01].

Jana Krescanko Dibáková: Parlamentné voľby 2023 – Druhá veľká predvolebná diskusia lídrov z 22. 9. 2023. Dostupné z WWW: <https://joj24.noviny.sk/volby/parlamentne-volby-2023/predvolebne-diskusia/837217-parlamentne-volby-2023-druha-velka-predvolebna-diskusia-lidrov>. [cit. 2024-03-01].

RTVS: Parlamentné voľby 2023 – diskusia Pondelok 25. 09. 2023 z 25. 9. 2023. Dostupné z WWW: <https://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/20442/428153>. [cit. 2024-03-01].

RTVS: Parlamentné voľby 2023 – diskusia Pondelok 27. 09. 2023 z 27. 9. 2023. Dostupné z WWW: <https://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/20442/428155#939>. [cit. 2024-03-01].

Spravodajský portál televízie Markíza: Veľká predvolebná debata: Prekvapivý víťaz, najviac sklamal jeden z lídrov bývalej koalície z 26. 9. 2023. Dostupné z WWW: <https://tvnoviny.sk/domace/clanok/859202-velka-predvolebna-debata-prekvapivy-vitaz-najviac-sklamal-jeden-z-lidrov-byvalej-koalicie>. [cit. 2024-03-01].

Televízia TA3: EXKLUZÍVNE: Veľká predvolebná diskusia s lídrami piatich kandidátnych strán z 26. 9. 2023. Dostupné z WWW: <https://www.youtube.com/watch?v=mSog1VeF0Ic>. [cit. 2024-03-01].

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov
Slovenská republika
matusjan.capko@smail.unipo.sk

JAZYKOVÉ IDEOLÓGIE POUŽÍVATEĽOV SLOVENČINY V OTÁZKACH ADRESOVANÝCH RÔZNYM TYPOM JAZYKOVÉHO PORADENSTVA¹

Daša Cimermanová

1 Úvod

Jazykové ideológie tvoria súčasť jazykového prežívania sveta. Sú nimi ovplyvnení všetci jazykoví používatelia vrátane jazykových expertov. V príspevku sa pokúsime identifikovať jazykové ideológie používateľov, ktorí nejaký jazykový jav prežívajú ako jazykový problém a pri jeho riešení sa obracajú na rôzne subjekty poskytujúce jazykové poradenstvo. Vychádzame z otázok adresovaných oficiálnemu inštitucionálnemu jazykovému poradenstvu (zastúpenému jazykovou poradňou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV) a z otázok adresovaných profesionálnemu jazykovému poradenstvu (zastúpenému facebookovou diskusnou skupinou Jazyková poradňa ASAP).

2 Formy jazykového poradenstva na Slovensku

Na Slovensku má jazykové poradenstvo ako súčasť korpusového plánovania bohatú tradíciu. Je jednou z foriem jazykového manažmentu a v spoločnosti je vnímané rozmanito. Prostredníctvom jazykového poradenstva sa v rámci jazyka zabezpečuje regulačná činnosť zameraná na spisovný jazyk, ktorá „spočíva v aktu rady, doporučení, návodu k jazykovému chováni tazateľa. Odráží sa také v lingvistovom očakávaní, že tazateľ radu prijme, ať už pro seba alebo – čož je dôležitejšie – pro širší skupinu užívateľů“ (Uhlířová et. al., 2005, s. 113). Okrem regulácie poskytuje jazykovým používateľom aj jazykové vzdelávanie a zároveň zabezpečuje kultivovanie spisovno-jazykovej praxe, čo sa realizuje najmä prostredníctvom odpovedí oficiálneho jazykového poradenstva. Aj napriek tomu, že v súčasnom období sa už jazykové poradenstvo snaží skôr o odporúčací a vysvetľovací charakter, je vnímané verejnosťou ako preskriptívne.

Na Slovensku rozoznávame tri formy jazykového poradenstva – oficiálne inštitucionálne², profesionálne a ľudové (porov. Cimermanová, 2023). Líšia sa od seba napr. tým, kto poradenstvo poskytuje, alebo formami odpovedí. Oficiálne poradenstvo je poskytované jazykovými expertmi, teda lingvistami, zaradíme sem jazykovú poradňu³ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV⁴, odborné slovakistické pracoviská alebo rubriky v lingvistických časopisoch. Oficiálne poradenstvo poskytuje riešenie štruktúrnych jazykových problémov prostredníctvom dlhšej odpovede, ktorá obsahuje riešenie, vysvetlenie a zdroje; spravidla tu nevzniká dlhšia diskusia. Profesionálne poradenstvo je zabezpečované profesionálnymi jazykovými používateľmi, ktorí používajú jazyk ako svoj pracovný nástroj (prekladatelia, korektori, redaktori, učitelia, médiá atď.). Zaradíme sem profily na sociálnych sieťach,

---

¹ Príspevok vznikol vďaka podpore z grantového projektu VEGA č. 2/0132/24: Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

² Ďalej v texte budeme používať skrátené pomenovanie oficiálne (jazykové) poradenstvo.

³ Ďalej v texte budeme používať skratku JP.

⁴ Ďalej v texte budeme pre pomenovanie Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV používať skratku JÚĽŠ.

ktoré sú spravované jazykovými profesionálmi, napr. diskusná skupina na Facebooku združujúca prekladateľov a korektorov *Jazyková poradňa ASAP*⁵, profily na Instagrame *viete_po_slovensky*⁶, *hovorme.spisovne*⁷ a pod. Čo sa týka odpovedí na otázky používateľov, tie sa vo facebookovej skupine realizujú často formou diskusie, ktorá obsahuje skôr individuálne znalosti o jazyku a niekedy aj zdroje. Pri profiloch na Instagrame sa jazykové poradenstvo realizuje prostredníctvom pútavých obrázkov a popisov, ktoré obsahujú vysvetlenie a zdroj (spravidla pochádzajúci z oficiálneho poradenstva). Ľudové poradenstvo sa realizuje medzi bežnými jazykovými používateľmi prostredníctvom diskusií, ktoré sú často založené na jazykovom cite, individuálnych znalostiach, vlastnej predstave o jazyku alebo analógii či reflexii jazykového správania okolia. Túto formu poradenstva nájdeme naprieč internetom – na sociálnych sieťach pod rôznymi príspevkami týkajúcimi sa jazyka, pod článkami v médiách alebo na rôznych internetových diskusných fórach (napr. Modrý koník alebo freespace.sk).

Dôležité je spomenúť, že otázky (ale aj odpovede) v rôznych typoch poradenstva obsahujú jazykové postoje a ideológie. Niektoré otázky sú dôkazom toho, že vnímanie javu ako problematického vyplýva práve z jazykových ideológií, ktoré si používatelia sami vytvorili alebo si ich osvojili z kultúrno-jazykového diskurzu alebo v rámci školskej výchovy.

3 Jazykové ideológie

Vo všeobecnosti by sme mohli uvažovať o tom, že jazykové ideológie sú úvahy, resp. myšlienky o jazyku, ktoré vychádzajú z vnímania jazyka, presvedčení, predstáv a znalostí o jazyku, často aj z mýtov. Jazykové ideológie ovplyvňujú používateľské vnímanie jazykových javov, čo má vplyv na naše jazykové správanie, pretože „naše jazykové chováni je podmíneno určitými predstavami, ktoré o jazyce, jeho užívaní a souvisejících jevech máme“ (Chromý, 2014, s. 68), čím môžu mať vplyv na jazykové zmeny a ich priebeh. Dôležité je tiež poznamenať, že jazykovými ideológiami sú ovplyvnení všetci jazykoví používatelia.

Na jazykové ideológie môžeme nazerať z rôznych hľadísk. V užšom chápaní sa vnímanie jazykových ideológií spája s mocou, teda s vedomým zasahovaním do jazyka zo strany istej elity. Pri vnímaní, ktoré je motivované mocou (pracuje s ním napr. J. Dolník), sú jazykové ideológie vymedzované ako „súhrn štandardizovaných kognitívnych preferencií vo vzťahu k jazyku, fungujúcich ako interpretačné konštrukty, prostredníctvom ktorých sa utvrdzuje interpretácia jazyka zodpovedajúca istému sociálnemu poriadku“ (Dolník, 2010, s. 239). Podľa J. Dolníka to vyplýva z toho, že jazykové ideológie vychádzajú z ideológií, ktoré odkazujú na mocenské zameranie subjektu, a teda aj jazykové ideológie musia byť takto orientované. Podobne toto vnímanie opisuje aj I. Lanstyák, ktorý vysvetľuje, že v tomto užšom vymedzení jazykových ideológií sú tieto chápané ako „myšlienky a myšlienkové systémy, ktoré slúžia na interpretáciu, odôvodnenie a legitimizáciu faktov týkajúcich sa takých aspektov jazyka a jeho používania, pomocou ktorých si dominantné spoločenské vrstvy alebo skupiny udržujú moc nad inými vrstvami alebo skupinami“ (Lanstyák, 2017, s. 252).

Ak sa na jazykové ideológie nazerá zo širšieho hľadiska, môžu sa charakterizovať ako „myšlienky a myšlienkové systémy, ktoré slúžia na interpretáciu, odôvodnenie a legitimizáciu faktov týkajúcich sa jazyka v najširšom zmysle slova a verbálnej komunikácie vôbec“ (Lanstyák, 2017, s. 252). Znamená to, že nejaké presvedčenie alebo názor o jazyku sa stáva

⁵ Dostupné z WWW: <https://www.facebook.com/groups/294997960601297>.

⁶ Dostupné z WWW: https://www.instagram.com/viete_po_slovensky/.

⁷ Dostupné z WWW: <https://www.instagram.com/hovorme.spisovne/>.

jazykovou ideológiou, ak sa ním riadime v živote, čiže ním argumentujeme alebo zdôvodňujeme svoje konanie alebo stanovisko. I. Lanstyák sa vyhýba hodnoteniu jazykových ideológií ako negatívnych, práve naopak, zdôrazňuje, že nie je dôležité, či ideológia vychádza zo správneho alebo mylného názoru na jazyk, čiže môže reflektovať empirickú skutočnosť, no aj fikciu alebo domnienky či špekulácie. Jazykové ideológie zároveň majú vplyv aj na to, čo jazykoví používatelia vnímajú ako jazykový problém – to, čo sa jednému používateľovi/skupine môže zdať ako problém, inému používateľovi/skupine sa ten istý jav nemusí zdať ako problematický, a to práve na základe motivovanosti jazykovou ideológiou.

V literatúre sa okrem uvedených pohľadov môžeme stretnúť aj s názorom, že jazykové ideológie sú akékoľvek myšlienky o jazyku bez ohľadu na ich mocenskú motivovanosť alebo fakt, že sa nimi argumentuje alebo legitimizuje nejaký názor o jazyku (alebo jazykovom jave).

Najviac sa v slovenskom lingvistickom prostredí problematikou jazykových ideológií zaoberal už spomínaný I. Lanstyák. Známy je jeho *Glosár*, ktorý sa nachádza v zborníku *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku* a obsahuje 237 „presvedčení“ o jazyku, teda potenciálnych jazykových ideológií. Tento glosár (spolu s úvodnou štúdiou z uvedeného zborníka) používame ako východisko pri identifikovaní jazykových ideológií v otázkach jazykových používateľov, ktoré boli adresované jazykovým poradniám.

4 Jazykové ideológie pisateľov do jazykových poradní

Vo svojom príspevku sme sa zamerali na tri najčastejšie sa opakujúce (ale nie jediné) jazykové ideológie, ktoré sa nachádzajú v otázkach prichádzajúcich do rôznych typov jazykových poradní – jazykový expertizmus, jazykový purizmus a jazykový štandardizmus. Zároveň sú to ideológie, ktoré sú aj v teórii jazykových ideológií pomerne známe a často sa objavujú práve v kontexte spisovného jazyka a jazykovej regulácie. Materiál na výskum tvorilo 15 otázok (každá obsahovala aspoň jednu z troch uvedených ideológií) z každej poradne – otázky z jazykovej poradne JÚLŠ (označené ako JP) a otázky z Jazykovej poradne ASAP, facebookovej diskusnej skupiny, ktorá združuje prekladateľov, korektorov, redaktorov a iných jazykových profesionálov (označené ako ASAP). Ide teda o zástupcov oficiálneho a profesionálneho jazykového poradenstva.

Ako východisko pre identifikáciu a charakteristiku jazykových ideológií sme si zvolili štúdiu od I. Lanstyáka, ktorá obsahuje rozsiahly glosár jazykových ideológií, resp. presvedčení o jazyku. I. Lanstyák rozlišuje dve skupiny ideológií – ideológie rôznych typov (kam zaraďuje všetky typy ideológií okrem ideológií týkajúcich sa jazykovej správnosti) a ideológie týkajúce sa jazykovej správnosti. Okrem toho rozlišuje, či ide o zakorenené alebo nezakorenené ideológie v mimojazykovej skutočnosti (t. j. či sa v spoločnosti objavujú paralelné ideológie aj v súvislosti s inými javmi). Pri charakterizovaní ideológií jazykovej správnosti používa termíny makro- a mikroúroveň; pod pojmom makroúroveň rozumie celé diskurzy alebo variety a termín mikroúroveň vysvetľuje ako „úroveň jednotlivých jazykových foriem“ (Lanstyák, 2017, s. 265). Pri niektorých jazykových ideológiách uvažuje o zaradení do viacerých kategórií (na rôznych úrovniach či typoch), ktoré vždy slovne špecifikuje.

Jazykový expertizmus I. Lanstyák vymedzuje dvojako – ako zakorenenú ideológiu rôzneho typu a ako zakorenenú ideológiu jazykovej správnosti. V príspevku pracujeme s druhým vymedzením, ktoré sa delí na makro- a mikroúroveň. Na makroúrovni ide o „presvedčenie, že jazyky a jazykové variety, ktoré jazykovedci považujú za vhodnejšie, predstavujú väčšiu hodnotu ako tie, ktoré sú profesionálmi pokladané za menej hodnotné“ (Lanstyák, 2017, s. 286). Keďže používatelia sa v našich otázkach zameriavajú viac na konkrétne jazykové formy než na celé jazyky či variety, uvažujeme o jazykovom expertizme na mikro-

úrovni, pri ktorom figuruje „presvedčenie, že jazykové formy, ktoré jazykovedci považujú za správne, sú skutočne vyhovujúcejšie pre hovoriacich ako tie, ktoré odborníci nepovažujú za správne“ (Lanstyák, 2017, s. 286).

Jazykový purizmus I. Lanstyák vymedzuje len ako zakorenenú ideológiu jazykovej správnosti, ktorá sa na makroúrovni prejavuje ako „presvedčenie, že spôsob vyjadrovania sa, ktorý uprednostňuje jazykové formy domáceho pôvodu, je *ab ovo* hodnotnejší (a správnejší) ako ten, v ktorom je veľa prevzatých a kalkovaných foriem“ (Lanstyák, 2017, s. 302) a na mikroúrovni sa prejavuje ako „presvedčenie, že jazykové formy domáceho pôvodu sú *ab ovo* správnejšie ako tie, ktoré sú prevzaté alebo kalkované z iných jazykov“ (Lanstyák, 2017, s. 302). Na rozdiel od jazykového expertizmu sa purizmu venovalo viac pozornosti, a to nielen z pohľadu jazykovej ideológie, ale aj ideológie politickej, ktorá viedla k vzniku puristického programu (ako hnutia) a vedomého prístupu k regulácii jazyka. Takto ho charakterizuje aj slovenská Encyklopédia jazykovedy, ktorá uvádza, že ide o „hnutie za očistu spis. jazyka od prvkov cudzieho pôvodu; zasahuje hl. slovník a fraz.“ (Mistrík a kol., 1993, s. 359).

G. Múcsková vo svojej štúdii upozorňuje na širšie chápanie pojmu purizmus, keď uvádza, že „akúkoľvek formu a mieru vedomého odmietania cudzích (alebo slangových či nárečových) jednotiek v procese vývinu a kultivovania spisovného jazyka alebo akúkoľvek snahu regulovať dynamické procesy v jazyku, ktorá sa usiluje o zachovanie staršieho (považovaného za lepší alebo pôvodnejší), možno označiť za purizmus“ (Múcsková, 2017, s. 41). Pri purizme v širšom chápaní nejde teda len o jednotky cudzieho pôvodu. Dôležité je tiež poznamenať, že purizmus (a ani inú jazykovú ideológiu) nehodnotíme negatívne ani pozitívne.

Jazykový štandardizmus I. Lanstyák (podobne ako jazykový expertizmus) vymedzuje dvojako – aj ako zakorenenú ideológiu rôzneho typu, aj ako zakorenenú ideológiu jazykovej správnosti. Z prvého hľadiska je vymedzovaná tak, že ide o „presvedčenie, že štandardná varieta jazyka má výnimočné postavenie, je nezastupiteľným prostriedkom získavania vzdelanosti, je najdôležitejšou varietou, z jazykového hľadiska je vyspelejšou ako iné variety, je meradlom správnosti, je nevyhnutná pre spoločenský vzostup, preto je elementárnym záujmom každého človeka jej osvojenie a používanie“ (Lanstyák, 2017, s. 305). Z druhého hľadiska je vymedzovaný na oboch úrovniach – na makroúrovni ako „presvedčenie, že štandardná varieta jazyka je *ab ovo* hodnotnejšia, nadradená, vyvinutejšia, lepšia, ba aj krajšia ako ostatné variety. Na mikroúrovni presvedčenie, že štandardné jazykové formy sú *ab ovo* správnejšie ako formy patriace k iným varietám. Zástancovia štandardizmu nazývajú ‚normou‘ normu štandardnej variety a kladú ju nad normy všetkých ostatných variet.“ (Lanstyák, 2017, s. 305). Dôležité je poznamenať, že pod štandardnou varietou sa chápe spisovná forma jazyka. J. Milroy (2001) uvažuje o tzv. ideológii štandardného jazyka, s ktorou sa spája „viera v správnosť“ – ak existujú dve rôzne formy, jedna musí byť správna (spravidla štandardná, teda spisovná). Podobne ako Milroy uvažujú aj ďalší autori, napr. J. Chromý uvádza, že ideológia štandardizmu, resp. „standardního jazyka teda udává standard jako určitou uniformní, jasně vymezenou a stabilní představu o jazyce uloženou v mysli. Utváří tak určitý rámec, prostřednictvím kterého se na jazyk jako takový díváme.“ (Chromý, 2014, s. 71). Domnieka, že ak existuje viac foriem, tak len jedna musí byť správna, je základom aj rôznych častých jazykových mýtov (porov. Hausenblas, 1981).

4.1 Jazykový expertizmus v kontexte jazykových poradní

Jazykový expertizmus sa implicitne prejavuje už v tom, že sa jazykový používateľ vôbec obráti na jazykové poradenstvo. V pozadí je predstava, že existuje taký používateľ jazyka (v prípade oficiálneho poradenstva lingvista), ktorý má viac vedomostí o jazyku ako on sám.

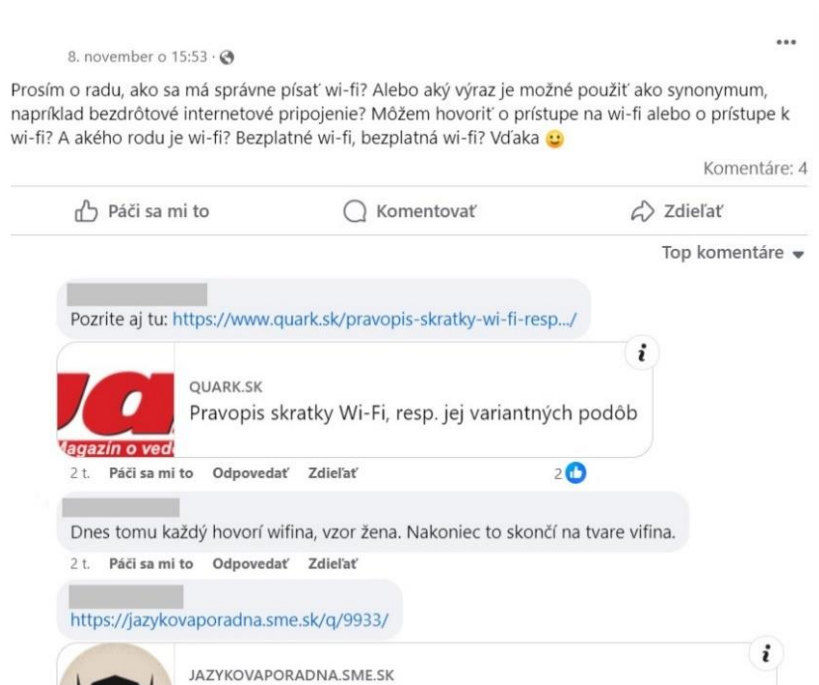
Túto úvahu potvrdzuje aj priame vyjadrenie presvedčenia používateľov, ktoré sa nachádza aj explicitne vyjadrené v otázkach prichádzajúcich do jazykovej poradne, napr. z *mojich jazykovedných znalostí (ktoré sa k vašim ani neblížia)* (JP, 25. 10. 2023). Používateľ tiež dáva najavo, že si uvedomuje svoje jazykové vedomosti, no zároveň sa domnieva, že nie sú dostačujúce, a preto potrebuje radu odborníka.

Explicitne sa jazykový expertizmus prejavuje vo formuláciách ako *obraciam sa na Vás s veľkou prosbou o radu* (JP, 25. 10. 2023), *obraciam sa na Vás s prosbou o posúdenie* (JP, 13. 11. 2023), *chcel by som sa opýtať na Váš názor a odôvodnenie* (JP, 3. 11. 2023). Zaujímavou je otázka o slove trojzápočet: *Dobrý deň, nenašla som odpoveď v slovníkoch a tak sa so všetkou úctou obraciam na Vás s prosbou o názor, či medzi účtovníkmi bežne používaný výraz „Trojzápočet“ je akceptovateľný pre náš slovenský jazyk. Viacero oficiálnych ekonomicko-účtovnícko-daňových ako je Daňové centrum alebo EPI vo formuláciách používajú hovorové skrátené slovo Trojzápočet namiesto zdĺhavej formulácie Trojstranný zápočet. Prosím preto o Váš názor, či je prijateľné toto slovo používať* (JP, 20. 10. 2023). Okrem jazykového expertizmu, ktorý sa explicitne prejavuje v poslednej vete, sa v otázke prejavuje aj jazyková neistota pri používaní slova, ktoré sa v istej oblasti bežne používa, a tiež ideológia jazykového štandardizmu (čo je správne?). Podobný prípad predstavuje aj otázka *Dobrý deň, obraciam sa na vás s prosbou o radu pri správnom formulovaní podmienovacieho spôsobu a tiež pri rozlíšení, či ide o minulé čas alebo prítomný. Hľadala som to v príručkách, veľa som toho nenašla, ale na základe toho, čo som našla, som vety opravila, takže je tam* (v prílohe, pozn. DC) *aj môj návrh na zmenu. Prosím, pozrite sa, či som to správne opravila* (JP, 19. 10. 2023). V nej tiež evidujeme ideológiu jazykového expertizmu, ktorá sa explicitne prejavuje v úvodnej a v poslednej vete. Zároveň potvrdzuje našu úvahu o tom, že jazykový používateľ si je vedomý svojich jazykových vedomostí, no zároveň ich nepovažuje za postačujúce, a preto sa obracia na jazykového experta – čo sa ukazuje v úseku *takže je tam aj môj návrh na zmenu. Prosím, pozrite sa, či som to správne opravila*.

V neposlednom rade sa autorita jazykovedca v očiach jazykových používateľov prejavuje aj v úvodných formuláciách, v ktorých považujú za potrebné explicitne zdôrazniť, že si vážia osobu jazykovedca, ako napr. *so všetkou úctou obraciam sa na Vás s prosbou o názor* (JP, 20. 10. 2023).

V profesionálnom jazykovom poradenstve sa môže expertizmus prejaviť s rozdielom, že v role jazykového experta stojí jednak jazykovedec alebo iný jazykový používateľ-profesionál. Expertizmus voči ostatným jazykovým používateľom sa prejavuje osloveniami ako „kolegovia“ alebo *dobrý deň, múdre hlavy* (ASAP, 2. 11. 2023), pri ktorých je evidentné, že autor otázky sa tiež považuje za experta na úrovni ostatných profesionálnych používateľov, no pociťuje neistotu, a preto sa pýta ostatných používateľov na ich názor. Prejavuje sa tiež použitím fráz ako *rada by som sa opýtala na váš názor (...)* *je to podľa vás chyba* (ASAP, 19. 6. 2023); *zdravím, ako sa pozeráte na slovo „rýchloschnúci“ (...)* *Nie je v slovníkoch, preto sa pýtam na váš názor* (ASAP, 8. 8. 2023) a pod.

Jazykový expertizmus v profesionálnom poradenstve sa, samozrejme, prejavuje aj v uprednostňovaní názoru jazykovedca. Takáto forma expertizmu sa ukazuje najmä v diskusiách, v ktorých odpovedajúci len nahrá link s odkazom na vyjadrenie oficiálnych expertov-jazykovedcov (napr. na webový portál JP, slovníkový portál, odborný článok) a tým ukončí debatu (obr. 1). Je teda evidentné, že jazykový expertizmus v poradných skupinách na internete funguje v tom, že sa profesionálni používatelia jazyka odvolávajú na lingvistov a je to pre nich dostatočný argument. Toto sa tiež prejavuje aj v uvedenej vete vyššie – *nie je v slovníkoch*, čo dokazuje potrebu najprv hľadať odpoveď u expertov ako u vyššej autority, až potom v profesionálnych poradniach.

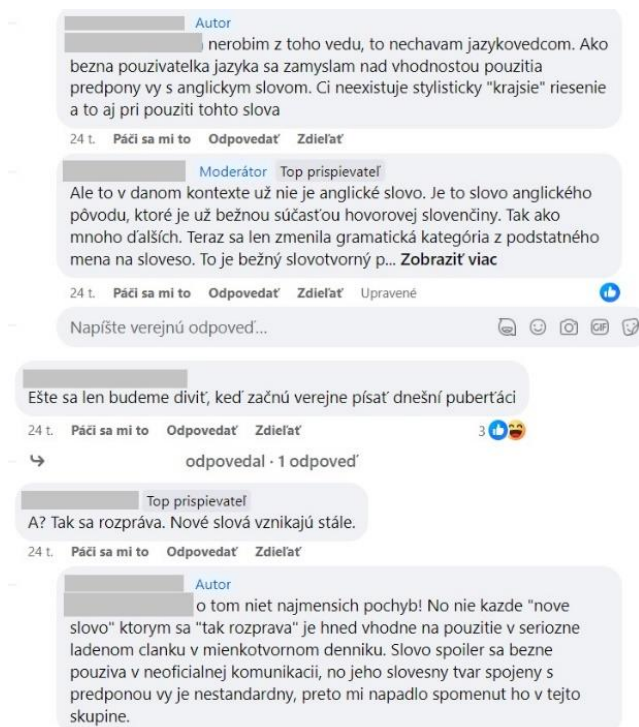
Obrázok 1. Screenshot príspevku z facebookovej skupiny Jazyková poradňa ASAP, uverejnený 8. 11. 2023

4.2 Jazykový purizmus v kontexte jazykových poradní

Jazyková ideológia purizmu sa v otázkach prejavuje najmä tak, že pisateľ zastáva názor o nesprávnosti cudzieho slova a hľadá zaň domáci ekvivalent. Explicitne je jazykový purizmus vyjadrený použitím fráz, ako napr. *aký je správny slovenský výraz pre pomenovanie jednej hernej akcie (jedného zatočenia) na výhernom prístroji v kasíne. V angličtine ide o výraz „spin“.* (JP, 29. 10. 2023); *Chcem sa opýtať ako sa povie kaša po slovensky? Alebo je to slovenské slovo? Mne to znie nemecky.* (JP, 23. 3. 2023). Jazykový purizmus sa prejavuje aj v tom, že používatelia vymýšľajú „slovenské“ slová za slová cudzieho pôvodu, napr. *Ahoj, vymyslel som nové slovenské slovo krátke vam za staré slovo bicykel. Môže byť? Ak áno, tak ako bude cyklista? Vamista? Alebo vamer? A prečo sa dáva na konci slov to „ista“? Cyklista, boxerista, kami-onista? To je slovenské? Ďakujem* (JP, 18. 10. 2022). Okrem hľadania ekvivalentov a vymýšľania nových „slovenských“ slov sa prejavuje aj preberaním prvkov z cudzích jazykov a vo vyjadrovaní postoja voči cudzím jazykom či voči ostatným používateľom jazyka, ktorí uplatňujú v komunikácii aj cudzie slová, napr. *Zrejme chcete nechať tvorbu nášho slovenského jazyka na ľuď. Ale pravdepodobne na ľuď, ktorí poangličtujú náš jazyk. Z mojich skúseností je napríklad niekoľko skupín ľuď, ktorí poangličtujú: Deti, ktoré zrejme nemajú moc radi Slovensko a snívajú o Amerike. Potom ľudia, ktorí majú možno pocit menejcennosti a chcú byť zaujímavý alebo akože múdri alebo vzdelaní neviem. No a žiaľ som si všimol, ale je to iba moje silné podozrenie z mojich skúseností, že poangličtujú aj skrytý madari, ktorí chcú zrejme znehodnotiť náš jazyk, tak ako v podstate aj naše slovenské dejiny.* (JP, 6. 6. 2023) alebo *uvedomujem si, že preberanie anglických slov kazí aj iné jazyky, nielen náš* (JP, 13. 10. 2023), v ktorom si používateľ myslí, že preberanie cudzích slov kazí a dehonestuje slovenčinu – toto presvedčenie stojí v základe ideológie purizmu. V uvedených úryvkoch je evidentná aj opozícia naše

(nášho slovenského jazyka, náš jazyk, naše slovenské dejiny) – cudzie (poangličtujú aj skrytý maďari, ktorí chcú znehodnotiť...). Zaujímavosťou je, že do oficiálneho jazykového poradenstva prichádzajú najmä otázky súvisiace s používaním anglicizmov, v menšej miere aj bohemizmov, napr. *Nie je to tak dávno, čo som na Regine stred počul: Tisovecká železiareň, trhalo mi uši... Podobne Bánovecký (oštiepok). Žeby sme čechizovali slovenčinu...* (JP, 23. 9. 2023).

V profesionálnom poradenstve sa jazykový purizmus používateľov v otázkach prejavuje podobne. Väčšinou ide o hľadanie „vhodnejšieho“ domáceho ekvivalentu, napr. *všimla som si, že sama začínam (v hovorovej reči) používať spojenie „na konci dňa“, hoci viem, že to je čistý kalk. Prosím, aký máme vhodný slovenský ekvivalent?* (ASAP, 3. 4. 2023), *ako by sa dalo preložiť „uhnať si rýmu“? Pôvodný preklad je „uhnať si nádchu“, ale podľa môjho názoru je to čechizmus* (ASAP, 14. 7. 2023). Podobne ako pri oficiálnom poradenstve, aj v otázkach z prostredia profesionálneho poradenstva evidujeme v rámci jazykového purizmu hodnotenie cudzích slov a tých, ktorí ich používajú, napr. *celkom ma „vytáča“ spojenie - ... si zamilujete - . Prosím opravte ma, ak to nie je bohemizmus. Viac mi znie slovensky - do ktorého sa zamilujete.* (ASAP, 30. 6. 2023); *Dlhodobu sledujem vyjadrenia mladých (hlavne športovcov) a nie som presvedčený, že by boli gramaticky správne : „som rád za tento gól“ alebo: „sa budem sústrediť“. Neviem, či je to vplyv angličtiny, ale ja si to vysvetlím takto.* (ASAP, 24. 7. 2023) alebo *... pridávam na kôpku ďalšie pozoruhodné slovo: vyspoilerovať* (ASAP, 28. 7. 2023). Pri poslednom uvedenom príspevku je až z diskusie zrejmé, že slovo „pozoruhodné“ sa používa v ironickom význame (obr. 2).

Obrázok 2. Screenshot diskusie k príspevku z facebookovej skupiny Jazyková poradňa ASAP, uverejnený 28. 7. 2023

4.3 Jazykový štandardizmus v kontexte jazykových poradní

Ideológia jazykového štandardizmu je najčastejšie sa objavujúcou ideológiou v otázkach jazykových používateľov. Jej prejavom je hľadanie „správneho/vhodnejšieho“ slova, tvaru, koncovky a pod. z hľadiska jazykovej štandardizácie (t. j. kodifikácie, spisovno-jazykovej regulácie). Slovo „správny“ sa v týchto otázkach používa najčastejšie s významom „spisovný“ – to, čo je spisovné, považujú jazykovi používatelia za „správne“, a to, čo nie je v súlade so spisovnou normou, považujú za „nesprávne“. Vo všeobecnosti sa implicitne táto jazyková ideológia prejavuje tým, že sa používatelia vôbec obracajú na jazykové poradenstvo – vo všetkých typoch sa najviac objavujú otázky týkajúce sa overenia, či je niečo „správne/nesprávne“, a to napriek tomu, že ide často o bezproblémové a funkčné jednotky. V pozadí tejto ideológie by sme mohli nájsť aj ideológiu jazykového monoformizmu, pri ktorej ide o to, že ak existujú dve formy jedného významu či funkcie, len jedna môže byť správna.

Jazykový štandardizmus sa explicitne v otázkach jazykových používateľov prejavuje formuláciami ako *je tento pojem spisovný, alebo ak nie, čím je možné ho nahradiť?* (JP, 27. 10. 2023); *je spojenie „budovanie kapacít“ správne? A ak áno, tak s akou predloškou sa viaže?* (JP, 14. 11. 2023); čiže vo väčšine prípadov ide o hľadanie „správneho“ alebo spisovného variantu, prípadne nahradenie „nesprávneho“, overenie si správnosti (spisovnosti) či potreba hľadania odpovede na otázku „ktorá z dvoch možností je správna?“, napr. *aký je správny tvar prídavného mena, a teda či to je judikatúrny alebo judikatórny* (JP, 20. 10. 2023). V rámci otázok, ktoré obsahujú ideológiu jazykového štandardizmu, sa objavuje aj kritika ostatných jazykových používateľov s následným overením svojho „správneho“ názoru, napr. *rád by som sa informoval, ako by sa správne po slovensky malo uvádzať meno argentínskej tenistky s ukrajinským pôvodom (...), jej otec sa volá takisto Podoroska, takže ide o základný tvar mena. Tým pádom si myslím, že by sa správne malo uvádzať Podorosková, ale v slovenských médiách to tak nie je* (JP, 10. 11. 2023); *v posledných dňoch sa v mediálnom priestore často skloňuje výraz „podržtaška“ (...) Je prípustné používať toto slovo v spisovnom prejave?* (JP, 14. 10. 2023); *dnes som sa na internete stretol so slovným spojením „... vtáci najprekrásnejších farieb“. Mne sa slovo „najprekrásnejších“ nezdá spisovné. Je môj názor správny?* (JP, 3. 11. 2023).

V otázkach adresovaných do profesionálneho poradenstva sa jazykový štandardizmus prejavuje podobne. Ide najmä o otázky týkajúce sa správnosti/spisovnosti. Explicitne sa jazykový štandardizmus formálne prejavuje podobne ako v otázkach adresovaných oficiálnemu poradenstvu: *ktorá veta je správna z hľadiska slovenčiny?* (úryvok z príspevku vo facebookovej skupine Jazyková poradňa ASAP, 30. 10. 2023); *ako by ste inak napísali tuto vetu, aby bola spisovná* (Jazyková poradňa ASAP, 21. 8. 2023); *je väzba „milujem jazdiť“ správna? Viem, že nie je ideálna, ale čo by bolo lepšie?* (ASAP, 8. 8. 2023); *je slovo „zliatok“ ak ide o investičné zlato v poriadku?* (ASAP, 10. 10. 2023).

5 Zhrnutie

Príspevok sa zaoberá prítomnosťou vybraných jazykových ideológií v otázkach, ktoré prichádzajú do rôznych typov jazykového poradenstva – oficiálneho (zastúpené jazykovou poradňou JÚLŠ) a profesionálneho (zastúpené facebookovou skupinou Jazyková poradňa ASAP). Na prezentovanom materiáli možno vidieť, že jazykové ideológie môžu byť jednou z motivácií vnímania nejakého javu ako problémového, pričom tento jav vôbec nie je problémový (napr. jazykový štandardizmus – domnienka, že istá forma musí byť správna, alebo purizmus – nedomáca podoba je „zlá“), a že jazykové ideológie si jazykovi používatelia neuvedomujú.

V uvedených otázkach sa dominantne vyskytujú tri jazykové ideológie – jazykový expertizmus, jazykový purizmus a jazykový štandardizmus. Je však dôležité poznamenať, že toto

nie sú jediné jazykové ideológie, ktoré sa vyskytujú v otázkach prichádzajúcich do jazykových poradní. V niektorých prípadoch sa jazykové ideológie prekrývali, v jednej otázke, resp. metajazykovom komentári pýtajúcich sa, by bolo možné nájsť aj viaceré ideológie, a to také, na ktoré sme sa v tomto príspevku už nezamerali. Okrem otázok prichádzajúcich do jazykových poradní sú zaujímavým materiálom aj diskusie a odpovede jazykových poradní, v ktorých sa tiež prejavujú jazykové ideológie.

LITERATÚRA

CIMERMANOVÁ, Daša: Riešenie jazykových problémov v kontexte rôznych foriem jazykového poradenstva (na príklade jazykových problémov súvisiacich s vojnovým konfliktom na Ukrajine). In: *Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy*. Eds. S. Paunović Rodić – R. Raffaj. Belehrad: Univerzita v Belehrade, Filologická fakulta 2023, s. 55 – 73.

DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka*. Bratislava: Veda 2010. 300 s.

HAUSENBLAS, Karel: Devět pověr o jazyce. In: *Věda a život*, 1981, roč. 26, č. 1, s. 28 – 30.

CHROMÝ, Jan: *Základy sociolingvistiky*. Učební materiál pro studenty oboru Český jazyk a literatura. Praha: Nakladatelství Karolinum 2014. 79 s.

MISTRÍK, Jozef et al.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993. 513 s.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: O slovenskom purizme a anti-purizme v kontexte jazykových ideológií. In: *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Eds. I. Lanstyák – G. Múcsková – J. Tancer. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 39 – 79.

LANSTYÁK, István: Jazykové ideológie (všeobecné otázky a glosár). In: *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Eds. I. Lanstyák – G. Múcsková – J. Tancer. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 251 – 307.

MILROY, James: Language ideologies and the consequences of standardization. In: *Journal of Sociolinguistics*, 2001, roč. 5, č. 4, s. 530 – 55.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila – SVOBODOVÁ, Ivana – PRAVDOVÁ, Markéta: Současný stav a perspektivy jazykové poradny. In: *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 3, s. 113 – 119. Dostupné z WWW <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7832>. [cit. 2023-12-05].

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
oddelenie jazykovej kultúry a terminológie
Panská 26, 811 01 Bratislava
Slovenská republika
dasa.cimermanova@juls.savba.sk

ČESKÁ A SLOVENSKÁ MÍSTNÍ JMÉNA MOTIVOVANÁ JMÉNY DNŮ V ŠIRŠÍM KONTEXTU

Anastasija Iljinična Franta

1 Úvod

Zvláštní typ motivace toponym představuje pojmenování místa podle dnu v týdnu (č. *Úterý*, slk. *Spišský Štvrtok*), jež je charakteristické jenom pro území patřící ve středověku Uherskému království (Snoj, 2010, s. 47), což se vysvětluje uherskou tradicí tržního dne jako motivací názvu míst, kde se trhy konaly v určité dny, proto se taková toponyma vyskytují jen sporadicky za hranicemi středověkého Uherska (Zett, 1997, s. 195 – 203). Hodně příkladů takových toponym poskytuje materiál shromážděný J. Udolphem (1987, s. 591 – 596), podle R. Zetta by však důkladnému ověření motivace mělo podlehnout mnoho z jeho příkladů, především z východoslovanského areálu, který nebyl součástí středověkého Uherska. Polská toponyma tohoto typu považuje Zett za bezpochybně pojmenovaná podle tržních dnů, což je možné vysvětlit vlivem uherské módy na sousedy (Zett, 1997, s. 200). J. Udolph však předpokládá jiný směr „módy“: Maďaři převzali od Slovanů jak názvy dnů v týdnu, tak tradici jmenovat místa podle tržních dnů, dokonce u toponym odvozených od pátku a soboty zjišťuje 2 centra inovace – Uhersko a Moskvu (Udolph, 1987, s. 593 – 595), ale tyto názory ne našly podporu. J. Krško (2022, s. 261–262) představuje podrobný přehled takových toponym na Slovensku a vysvětluje historické souvislosti jejich vzniku: podle „reformy“ krále Bély I. tržní dny byly přeloženy z neděle (původně tradiční tržní den) na jiné dny (především na sobotu) z důvodu rostoucího vlivu křesťanství a účastí obyvatel na nedělních bohoslužbách, takže účelem této ekonomické změny byla podpora trhů bez omezení náboženských zvyků. J. Krško (2022, s. 268) zároveň poukazuje na výskyt takových toponym v blízkosti důležitých obchodních cest a hradů. F. Bezlej (2003, s. 1268) uvádí 2 možnosti pojmenování slovinských toponym *Podsreda*, *Podčetrtek*: podle tržního nebo soudního dne, přičemž kritizuje J. Mala, jenž trval na ryze mytologickém původu takových toponym – od jmen slovanských božstev (Mal, 1940, s. 28 – 31). M. Snoj (2010, s. 47) doplňuje možnost motivace podle dnu, kdy osada byla založena.

2 Cíl a postup výzkumu

Cílem výzkumu bylo vymezení okruhu toponym pojmenovaných podle dnů v týdnu, přísnější prověření jejich motivace a jejich následné mapování, což předpokládá vyloučení toponym, jejichž názvy sice obsahují jména dnů, nebyly však jimi bezprostředně motivovány.

Místní jména byla za tímto účelem excerpována z uvedených děl (Zett, 1997, s. 195 – 203; Udolph, 1987, s. 545 – 615; Krško, 2022, s. 259 – 269; Snoj, 2010, s. 39 – 50) a ze současných map. Výskyt těchto toponym byl zjištěn na území současného Česka, Slovenska, Polska, Slovinska, Srbska, Chorvatska, Bosny, Černé Hory, Maďarska, Rumunska, Ruska a Rakouska. Příklady způsobů ověření motivace toponym budou uvedeny dále.

3 Motivace toponym, problematická místa

První zmínka u většiny nalezených toponym pochází z 12. – 16. st., což odpovídá skutečnosti, že jde o uherskou právní tradici, ne o všeslovanské rozšíření tohoto pojmenování; na absenci praslovanské tradice upozorňuje R. Zett (1997, s. 201).

Většina lokací má nebo měla obdobné maďarské jméno, jež obsahuje název dnu v týdnu, např. ch. *Mursko središče* – maď. *Muraszerdahely*, slk. *Dunajská Streda* – maď. *Dunaszerdahely*, slk. *Spišská Sobota* – maď. *Szepesszombat*. Název *Subotica* v Srbsku však má nejstarší doloženou maďarskou obdobu stejnou jako současnou – *Szabadka*, takže nejde o pojmenování podle soboty (szombat), Zett vidí v tomto příkladu pozdější lidovou etymologii (Zett, 1997, s. 198).

Za důkaz jmenování podle tržního dne lze považovat obdobné jméno v latině obsahující komponent „forum“ nebo v němčině „markt“: slk. *Spišská Sobota* – lat. *Forum Sabbathe*, slk. *Spišský Štvrtok* – lat. *Quintoforum*, něm. *Donnersmarkt*; pol. *Sroda Śląska* – něm. *Neumarkt*; č. *Úterý* – něm. *Neumarkt*; č. *Pátek* (u Loun) – lat. *Forum Patcha*. Č. *Pátek* u Poděbrad však nemá obdobné latinské ani německé jméno, podle Profouse název pochází „asi odtud, že byla ves založena v pátek“ (Profous, III, 1951, s. 328).

Ohledně sln. *Središče ob Dravi* se uvádí, že se na konci 1. nebo na začátku 2. st. k severu od náměstí nacházela římská osada *In medio Curta*, brzy (v 6. st.) však proběhla slovanská kolonizace, v r. 1255 se místo zmiňuje jako něm. *Polstrau*, od konce 9. do 12. st. podlešlo místo uherským útokům, v r. 1433 se poprvé zmiňuje jako trh, v r. 1441 místo mělo vlastní mýtnici, soud, právo tržního dne a další práva (Krajevní leksikon, 1937, s. 510). Neuvádí se však, který den byl tržní, takže lze připustit, že název *Središče* mohl být obdobou římského názvu (*in medio*). Na druhou stranu je možná motivace jako maď. *Dravaszerdahely* nebo ch. *Mursko Središče* (maď. *Muraszerdahely*), jež je cca 30 km vzdáleno od *Središče ob Dravi*. Kromě toho jiné sln. *Središče* (maď. *Szerdahely*) je pravděpodobně motivováno středou (Snoj, 2010, s. 47), což neodpovídá motivaci „in medio“. Toponymum mapujeme, poněvadž nepřetržitá tradice jména římské osady u této lokace zjevně nebyla, lokace se nachází na území, kde pojmenování podle tržního dne bylo rozšířené.

Na problém motivace slovanských toponym s kořenem *-střed-* upozorňuje J. Udolph, když mluví o konkurenci názvu dne *středa* se slovy označujícími *střed*, *prostředek* (Udolph, 1987, s. 592). Zjištění motivace napomáhají obdobné názvy, např. sln. *Srednje* – něm. *Mittelberg* (Leksikon, 4, 1904, s. 201), nemapujeme. U maďarských (např. *Szerdahely*) nebo rumunských (např. *Miercurea Sibiului*) názvů tento problém nevzniká: maďarský název dne je slovanská výpůjčka, rumunský má jinou motivaci.

„Nedělní“ toponyma představují 2 problémy: ruská toponyma vznikla podle názvů kostelů zasvěcených vzkříšení (Udolph, 1987, s. 591) – r. neděle (voskresenje) znamená vzkříšení, proto byly vyloučeny názvy jako *Voskresensk* a deriváty (*Voskresenskoje* apod.). Co se týká maďarských jmen, není snadno rozlišit motivace podle slova *neděle* a podle slova *trh* (Zett, 1997, s. 199): *vasárnap* „neděle“ pochází z *vásár* „trh, jarmark“ a znamená „tržní den“ (Magyar etimológiai szótár, online), proto není zřejmé, zda je místo pojmenováno podle výhradně nedělního trhu nebo jakéhokoli trhu, tato toponyma nemapujeme.

Přestože J. Udolph nemapuje ruská toponyma typu *Voskresensk*, mapuje však názvy typu *Pjatnica* „pátek“ (Udolph, 1987, s. 593), ale tady jde také o náboženskou motivaci: jméno dne > antroponymum > jméno kostela > toponymum. Svatá mučednice Paraskeva Ionijská má přezdívkou Paraskeva Pjatnica (pátek), odtud pochází název kostela jí zasvěceného, a podle kostela vznikl název místa, proto tyto názvy nemapujeme.

Názvy dnů v týdnu mohou být přezdívkami usedlíků, podle nichž mohou být místa pojmenována. Ve slovanském prostředí, stejně jako v maďarském, takovým dnem bývá sobota: č. *Sobotice* – osada lidí Sobotových, z příjmení *Sobota* (Profous, IV, 1957, s. 130). U maďarských jmen typu *Szombatfalva* a *Pentekfalva* jde také o motivaci „jméno dne > antroponymum > toponymum“ (Zett, 1997, s. 199). U č. *Sobotka* Profous (IV, 1957, s. 130) uvádí dvě

možné motivace: podle práva na trhy v sobotu (což není doloženo), nebo podle prvního významného usedlíka, takové příjmení se často vyskytuje v oblasti, kde se místo nachází. J. Udolph (1987, s. 594) mapuje toponymum, ale uvádí jen první vysvětlení, ignoruje druhou možnost, jež se nezdá méně pravděpodobná, proto *Sobotku* nemapujeme.

Skutečný název br. *Suboty / Subboty* (mapuje J. Udolph) je *Subaty* s [a] v druhé slabice (nejde o akání, v bělor. *subota* přízvuk je právě tam), takže nejde o název dne.

Jiná motivace byla zjištěna u ch. *Turčišće*, jež mapuje R. Zett (1997, s. 197), podle něhož pochází název z kajk. *tork* „úterý“ a je totožný s názvem *Torčec*, maď. *Kedhely*. Ve skutečnosti to jsou různé lokace, *Turčišće* je maď. *Törökudvar* „turecký dvůr“, nejde o úterý.

Motivace nebyla zjištěna u východoslovanských toponym ukr. *Subotecz* (dnes *Súbotci*) a r. *Vtornik Pustoj* (dnes neobývaná vesnice). *Subotecz* chybí ve starších zdrojích (Barsov, 1865), první dohledatelná zmínka je z 19. st. (Spiski, v. 47, 1868, s. 41; Volosti, VIII, 1886, s. 87), uvádí se 4 trhy (2. 2., 9. 5., 20. 7., 1. 10.), takže lze předpokládat pozdější (a jinou) tradici trhů, zřejmě bez uherského vlivu. J. Udolph mapuje jak *Subotecz*, tak *Subbotin -o, -a, -y, Subotište, Subota-selo*, nemapuje deriváty *Subbotinsk-, Subotinok-,* tvorby *Subbotov-,* v čemž lze vidět nedůslednost – sufix *-in-* je přivlastňovací pro jména na *-a* (*Subota* > *Subotin*), *-ov-* je také přivlastňovací, ale mapují se jen názvy s *-in-*. Od *soboty* se tvoří antroponyma (*Subotin* je časté příjmení ve východoslovanském areálu) a od nich toponyma, proto lze i tady předpokládat podobnou motivaci, takže východoslovanské *soboty* nemapujeme.

R. *Vtornik Pustoj* „prázdné úterý“ chybí ve starších zdrojích (Barsov, 1865; Pam. Smol. 1912), první dohledatelná zmínka je z 19. st., chybí zmínka o trzích (Spisky, 1868, v. 40, s. 158). Motivace je nejspíše nedohledatelná, ale nemůže jít o nic jiného než o úterý – je to jediný význam slova *vtornik* v ruštině a s největší pravděpodobností nejde o deantroponymum – název neobsahuje přivlastňovací sufix, což by se v ruštině očekávalo.

Toponyma odvozená od jmen dnů se mohla změnit z různých důvodů, např. slk. *Nový Tekov* (doložen 1534) vznikl na základě dvou osad: *Štvrtek* (maď. *Cheturtekhel*) a *Sobota* (maď. *Zombotel*) (Krško, 2022, s. 266), na mapě je příslušná tečka dvojbarevná. Slk. *Trnava* někdy byla *Sobota* (maď. *Szombat*) podle tržního dne, tento maďarský název se však neudržel, ustoupil pojmenování podle hydronyma (Krško, 2022, s. 267). U některých toponym jen maďarský název odkazuje na někdejší tržní den, např. slk. *Tvrdošovce* – maď. *Tardosskedd*, slk. *Trnava – Nagyszombat*, ch. *Koledinec* – *Kedhely*, něm. *Neumarkt im Tauchental* – *Felsőketely*, *Mannersdorf an der Rabnitz* – *Répeketely*, tyto názvy mapujeme.

4 Rezultáty výzkumu, závěry, mapa

Mapu toponym podle dnů vypracoval Ing. Petr Trnka na základě seznamu relevantních názvů a parametrů. Na mapě jsou vyznačené hranice Uherska 12. – 15. st. a obchodní cesty. Každé toponymum je vyznačeno barvou dne, podle něhož dostalo název.

Jak lze vidět, nejpoblábnějšími dny, jež motivovaly toponyma, byly středy (26 lokací) a soboty (21), nejméně poblábními byly neděle (3), pondělí (3), pátky (5). Na jméno *pátek* lze narazit jen za hranicemi středověkého Uherska, v západoslovanském areálu (Česko, Polsko). Střední oblíbenosti se těší úterý (11) a čtvrtky (9), nejvíce čtvrtků je na Slovensku.

Pozoruhodnou hustotu toponym vidíme podél současných hranic Maďarska s Rakouskem, Slovinskem a Chorvatskem, což může svědčit o aktivním obchodování v jihozápadním směru. Mnoho toponym se nachází na obchodních cestách nebo poblíž. Východoslovanský areál nelze považovat za středisko nominace míst podle dnů, takže tento typ motivace nemůže mít všeslovanský původ.

Existuje vzdálenější paralela podobné motivace – na území Velké Británie se vyskytují názvy náměstí *Wednesday Market* (podle tržního dne ve středu), *Weekday Cross* (podle trhů

ve všední dny) a polí (však s jinou motivací) *The Mondaye, Monday Croft, Mondayshill, Friday Field, Friday Flatt, Saturday Piece, Saturdays* – v den, jenž motivuje jméno, se na poli pracovalo pro pána (Alpatov, 2018, s. 5).

LITERATURA

ALPATOV, Vladislav Viktorovič: K tipologii anglijskich „sobytijnych“ toponimov. In: Tradicii i innovacii v lingvistike i literaturovedenii. Moskva: Moskovskij gosudarstvennzj oblastnoj universitet 2018, s. 3 – 11. UDK 811.11-112.

BARSOV, Nikolaj: Geografičeskij slovar Russkoj zemli (IX–XIV st.), VIII. Vilna: Tip. A. Syrkina 1865.

BEZLAJ, France: Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih. In: Zbrani jezikoslovni spisi II / France Bezljaj. Ed. Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2003, s. 1261 – 1271.

KRŠKO, Jaromír: Slovenské ojkonymá motivované dňami týždňa ako zdroj poznávania rozvoja ekonomickej prosperity krajiny. In: Slavica Slovaca, 2022, roč. 57, č. 3., s. 259 – 269.

Krajevni leksikon Dravske banovine, uredil Guido Zupan, Ljubljana: Tiskarna „Slovenija“ v Ljubljani, 1937.

Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru, vol. 4: Štajersko. Vienna: C. Kr. Dvorna in Državna Tiskarna 1904.

MAL, Josip: Slovenske mitološke starine. In: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, letnik 21, št. 1–4. Ed. Josip Mal. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani 1940, s. 1 – 37.

SNOJ, Marko: Slovenska zemljepisna imena v luči etimologije. In: Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj/46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik 2010, pp. 39 – 50.

UDOLPH, Jürgen: „Handel“ und „Verkehr“ in slavischen Ortsnamen. In: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa, Teil IV. Eds. K. Düwel et al. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1987, S. 570 – 615. Dostupné z WWW: https://adw-goe.de/fileadmin/forschungsprojekte/ortsnamen_rhein_elbe/dokumente/Publikationen/Udolph_PDF/1986-1990/86_Udolph_Handel_und_Verkehr_in_slavischen_Ortsnamen_1987.pdf. [cit. 2024-03-29].

ZETT, Robert: Wochenmarkt-Ortsnamen: eine mittelalterliche ungarländische Namenslandschaft. Folia onomastica Croatica 6. 1997, s. 195 – 203.

ZDROJE

Magyar etimológiai szótár. Dostupné z WWW: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/>. [cit. 2024-03-29].

PROFOUS, Antonín: Místní jména v Čechách. Dostupné z WWW: <https://mjc.ujc.cas.cz>. [cit. 2024-03-29].

PRAMENY

Volosti i važnejšija selenija Evropejskoj Rossii. Po dannym obsledovanija, provedennago statističeskimi učrežđenijami Ministerstva Vnutrennich Děl, po poručeníju Statističeskago Sověta. Izdanije Centralnafo Statističeskago Komiteta. Vypusk VIII. Gubernii Novorossijskoj grupy. Sankt-Peterburg, 1886.

Smutnoje vremja Moskovskogo gosudarstva. 1604–1613: Materialy, izd. Imp. O-vom istorii i drevnostej ros. při Mosk. un-te, 1910–1918. Vyp. 6: Pamjatniki oborony Smolenska (1609–1611). Pod red. i s před. dejstv. čl. J. V. Gotje. 1912. XVII.

Spiski naselennych mest Rossijskoj imperii, sostavlennyye i izdavajemyje Centralnym statističeskim komitetom Ministerstva vnutrennich del. SPb: izd. Centr. stat. kom. Min. vnutr. del., 1861–1885. Vyp. 40: Smolenskaja gubernia: po svedenijam 1859 goda / obrab. N. Štigli-com. 1868. LXXXVII.

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra germanistiky a slavistiky
Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň 3
Česká republika
aplotnik@kgs.zcu.cz

„POLIŠTĚNÍ“ A „ODLIŠTĚNÍ“ PUŠPERKU. PŘÍKLAD Z LOKÁLNÍ TOPONOMASTIKY JIHOZÁPADNÍCH ČECH

David Franta

1 Úvod

Ves Pušperk (ob. Poleň, o. Klatovy) je v současnosti malým sídlem (podle sčítání obyvatelstva z roku 2021 má pouze 36 obyvatel), ale díky hradu, jehož zřícenina se nad ní tyčí a jenž jí dal i jméno, má bohatou minulost. Tu zkoumali dosud archeologové a historikové, ale lingvistického potenciálu si nepovšiml Jaromír Spal (1972), což napravil až onomastik Pavel Štěpán (2019; 2023). Studie se zaměřuje na vývoj názvu této vsi zejména ve 20. st. na pozadí proměny jazykové krajiny.

2 Metodologie

Onomastická studie se opírá o tradiční filologickou metodu, jež tkví ve sběru a popisu historických onymických pramenů, ale tyto dobové doklady interpretuje na základě komunikačního modelu ostravské onomastické školy (David, 2011; David – Klemensová – Mísutecký a kol., 2022) a podílí se tak na výzkumu jazykové krajiny.

3 Analýza

Původ oikonyma Pušperk je třeba hledat u zakladatele významného hradu postaveného poblíž vsi (později městečka) Poleň jako hradu střežící obchodní cestu vedoucí z Klatov přes Horšovský Týn až do Falce.

Jaroš Veliký ze Slivna a Poděhus, jak byl v české romantické i pozitivistické historiografii znám, figuroval na dvoře přemyslovských králů Václava I. a Přemysla Otakara II. jako výkonný dvorský úředník i srdnatý bojovník. Romantické dějepiscectví ho ztotožňovalo s Jaroslavem ze Šternberka, mytopoetickým zachráncem Evropy před Tatary z *Rukopisu královédvorského* (Jireček, 1877). O původu šlechtického rodu, jehož příslušníkem byl tento rytíř, se vedou spory, o jeho českém původu se polemizuje. Jeho predikát byl dříve odvozován podle vsi Horní Slivno na Mladoboleslavsku, nejnovější hypotéza ale poukazuje na podobnost zápisu latinského predikátu *de Sliven* s dolnolužickosrbskou vsí Zlivin (něm. *Schlieben*), odkud pocházel aristokratický rod Schliebenů, jehož někteří členové se díky vazbám na Hrabšice stali služebníky přemyslovských králů (Pauk, 2012). V erbovním štítě měli Schliebenové šachové pole, což některé (amatérské) heraldiky 19. st. zmátlo, aby je měli za Tovačovské z Cimburka (v erbovním štítě se nacházelo cimbuří, ne nepodobné šachovnici). Erbovní štít prvního majitele Pušperku však doložen není, pouze klenot. „Nevěděl jsem sobě rady s rodem pana Jaroše, ani když jsem list s pečetí na své oči spatřil před několika lety v archivu kapitolním, kde opravdu liška běžící vypodobněna jest jako klénot nade přílbicí bez erbu.“ (Kolář, 1883, s. 104). Běžící lišku v klenotu pana Jaroše ze Schlieben uvádějí i další (např. Král z Dobré Vody, 1898, s. 71–72; 2003 [1900], s. 328). Pečetmi s vyobrazením lišky disponovali Albert z Poděhus (1298) a Vilém z Újezda a Poděhus (1387) (Sedláček, 2003, s. 163, 174), potomci Jaroše ze Schlieben. Název hradu Pušperk a pozdější vsi je tudíž jméno heraldické, odvozené z erbovního znamení lišky (Šmilauer, 1966, s. 132).

Obrázek 1. Pečeť Alberta z Poděhus (Sedláček, 2003, s. 163).

Obrázek 2. Pečeť Viléma z Újezda a Poděhus (Sedláček, 2003, s. 174).

Pušperský hrad vznikl asi kolem roku 1260, protože roku 1264 se jeho majitel píše jako *Jaroschius de Whsperch*, v roce 1266 jako *Jarossius de Vvhesperch*, jeho manželka Kateřina (z Říčan?) roku 1298 jako *Katharina, relictia Jarossii de Fuchesperch*. Dalšími doloženými variantami tohoto toponyma do 15. st. jsou Fusperk (1355), Fuxperg (1377), Fuserg (1392), Pussperk (1390), Pusperk (1410) (Profous, 1951, s. 504). Německé názvy středověkých hradů v českých zemích svědčí o styčích s německou rytířskou kulturou a geografickou blízkostí příhraničí, včetně jihozápadních Čech, kde se nalézají také Pušperk. Německá pojmenování hradů byla nejčastěji vytvořena jako kompozita s komponentem *-stein*, *-berg*, *-burg*, *-bach*, *-eck*, *-wart* s různou distribucí, např. komponent *-berg* se objevoval již od 12. st., ale nejčastěji sloužil k pojmenování hradů ve 13. st. (Bok, 1983), což odpovídá také dataci založení pušperského hradu. Německojazyčné módy ve vrcholně- a pozdněstředověké onomastice českých zemí si byli vědomi i umělci volbou „němečtější“ varianty pojmenování hradu či šlechtického predikátu – např. reálná osobnost nejvyššího lovcího Českého království Ctibora Tlama, mj. majitele pušperského hradu, je stylizovaná ve Vrchlického parnasistní veselohře jako „dobrá a veselá kopa“, jež se vsadí s purkrabím hradu Ješkem z Wartenberka, že žádná z žen nepřekročí císařský zákon zakazující jim pobyt na Karlštejně. V textu hry je Ctibor Tlam identifikován jako Ctibor z Fuchsberka (Vrchlický, 1885, s. 30–31), nikoliv z *Pušperka*, což odpovídá i historické realitě (varianta *Pussperk* je doložena až po smrti Karla IV., viz výše). Navíc autora této komedie netřeba (v tomto případě) osočovat z neznalosti či povrchnosti předkládaných středověkých reálií, včetně toponym, protože Vrchlický studoval na klatovském gymnáziu a z Domažlic se svým bratrem podnikal výlety po hradech – explicitně jsou uvedeny nedaleké strážné hrady Rýzmberk a Herštejn (Frída, 2016, s. 47). Ahistoricky však užívají distribuce toponyma Pušperk pro 13.–14. st. současní spisovatelé Jan Bauer v historickém detektivním románu *Hrad mrtvých* (2018), jehož hlavní hrdinou je Raimund z Pušperku, dvořan Elišky Přemyslovny, a Vlastimil Vondruška v téměř žánru *Smrt šumavského poustevníka* (2024), kde líčí okolnosti založení hradu Pušperk „nedaleko Domažlic“.

Toponymická varianta hradu a později i podhradí, pro něž se pojmenování (metonymicky) přeneslo (taktéž jako pro oikonyma Košumberk, Šternberk aj.; Matušová, 2015, s. 172) a z něhož vznikla ves, nikdy příliš rozsáhlá, se ustalovala od začátku 15. st. pod vlivem raněnovověké disciplinace a byrokratizace na Pušperk. Dokládají nám to prameny adminis-

trativního rázu, včetně map a soupisu daňových povinností od 17. st. V berní rule pro Plzeňský kraj (vizitace probíhala v letech 1654–1655) je uváděn *Pušberg* (s. 789), v tereziánském katastru ze 40. let 18. st. jako *Puschberg* (v rejstříku s. 462). Na mapách 18.–19. st. se vyskytuje většinou *Puschberg*, občas s grafickou variantou písmene *f* místo *s* (Müllerovo mapování, 1720; 1. vojenské mapování 1764–1768; mapa zobrazující okres Nýrsko 1837–1844; 2. vojenské mapování 1843–1844; 3. vojenské mapování 1877–1880), někdy i se „slovanskou“ (rozuměj českou) variantou *Pussberk* (stabilní katastr a jeho císařský povinný otisk, 1837) nebo i *Pušperk* (indikační skica, 1826–1843). Výjimečně se objevují i jiné varianty: *Pušperg* (sčítání lidu, 1890); *Buschberg* (Kreybichova mapa Klatovského kraje, 1832), tak i v Heberově kresbě pušperského hradu (Heber, 1845, s. 311); chybně *Puschlberg* (mapa Plzeňského kraje Homannových dědiců, 1769); nikdy však již *Fuchsberg*.

Hláskoslovný vývoj toponyma vysvětluje historik August Sedláček jednoduše: „... jména německé Vuhspersch čili Fuchsberg, což se pak napřed Fusperk, později Pušperk vyslovovalo“ (Sedláček, 1893, s. 42). Záměna retnic v (retozubné) – *f* – *b* – *p* – *m* – *w* (obouretné) není vzácná v obecné češtině, např. *brabenec* „mravenec“; v českých nářečích, srov. např. *vřed* pro česká, slezská a východomoravská nářečí vs. *hřed* pro oblast východní části jižních Čech a zbytek Moravy (ČJA 5, 2005, s. 442–443); ani v jihozápadočeském nářečí, např. *vřes* > *hřasa* (ČJA 2, 1997, s. 237) nebo toponymum *Bolfánek*, jež označuje kapli sv. Wolfganga u Chudenic, tj. nedaleko Pušperka. Alteraci labiál v případě *Fuchsberg* > *Pušperk* umocnila etymologická neprůhlednost u původně německojazyčného pojmenování podobně jako v případě *Wolfgang* > *Bolfánek*.

V úředních dokumentech před první světovou válkou ani po ní se původní varianta pojmenování hradu Fuchsberg nevyskytuje. Během germanizace českých názvů v letech 1939–1945 byl Pušperk poněkud pouze na *Puschberg*, nikoliv na *Fuchsberg*, ale zároveň byla pozměněna jeho českojazyčná varianta na *Pušberk* (Amtliches deutsches Ortsbuch, 1940, s. 127). Po násilné germanizaci došlo v Československu po 2. světové válce k revitalizaci starých českých jmen a (neo)bohemizaci. Druhá z uvedených strategií proměny jazykové krajiny českých zemí nešla ani Pušperku. Dne 25. srpna 1950 bylo na radě Okresního národního výboru v Klatovech „po vysvětlení podaném přítomným úředníkem JUDr.[.] Václavem Vadlejchem v záležitosti změny místních názvů v okrese Klatovy“ a „po doporučení min[isterstva] vnitra“ „usneseno schváliti a předložiti min[isterstvu] vnitra k příslušnému projednání“ změny místních názvů: mj. *Fuchsberg* (ob. Chudenín) > *Liščí* a *Pušperk* (ob. Poleň) > *Liška*. Bohužel se nám nepodařilo najít odborný posudek návrhu změny oikonyma pro druhý zmiňovaný případ; ve fondech Ministerstva vnitra Nová registratura a Státní znaková komise chybí jakákoliv písemná komunikace mezi úřady ohledně této agendy (sdělil František Štverák, zaměstnanec Národního archivu, via e-mail, 1. 11. 2023). Můžeme se tedy jen domnívat, že i výrazně a dlouho počestěný (od 15. st.) a vžitý název Pušperk mohl být vnímán v dobovém kontextu degermanizace nepatříčně. „V dobách nedávno minulých byste ji [= ves Pušperk] pod tímto názvem hledali marně. Jak je dodnes patrné z map, nesla tato ves po určitou dobu název Liška. Proč tomu tak bylo? Bylo to dáno dobou a změnami, které postihly naši republiku po roce 1948. Tehdejší vedoucí straně se zdál název Pušperk moc německý, a tudíž kapitalistický, takže byl počestěn“ (Kastl, 2015, s. 4).

Ztíženou situaci měl klatovský úřad při „polišťení“ Pušperku, protože zároveň řešil přejmenování názvu vsi *Fuchsberg*, názvu etymologicky totožného. Pro alespoň jednu z nich by se nabízel kalk *Liščí Hora*, nicméně ten byl již rezervován pro *Fuchsberg*, vysídlenou osadu v sousedním okrese, jež se roku 1950 stala součástí obce Rybník (o. Domažlice). Jazykové zákony ČSR z 20. let 20. st. nařizovaly, aby v okresech s německou menšinou, jež musela tvořit alespoň 20 %, byla zavedena česko-německá soustava (Klemensová, 2022, s. 283), což se

Pušperku netýkalo, protože jej obývali pouze Češi (Statistický lexikon obcí v Čechách, 1924, na základě sčítání lidu z 1921 uvádí 143 obyvatel české národnosti), navíc název vsi byl vnímán již jako výrazně počestěný, ale dotklo se zbývajících dvou osad s většinovým německým obyvatelstvem (Statistický lexikon obcí v Čechách, 1924; pro Fuchsberg u Chudenína 335 obyvatel, z toho 333 německé a 2 „cizozemské“ národnosti; pro Fuchsberg u Rybníka 105 obyvatel německé národnosti).

O vhodnosti zvolené varianty *Liška* místo dosavadního pojmenování *Pušperk* můžeme dnes již jen spekulovat (soudí tak o výsledku poválečné bohemizace Klemensová, 2022, s. 285), nicméně lze alespoň konstatovat, že oikonyma pojmenovaná po hospodářsky nevyužívaných zvířatech a tvarově s nimi identická jsou v českém prostředí poměrně řídká, uvažujeme-li o hypotetických oikonymech jako *Medvěd* (bez dokladu), *Vlk* (1 doklad, a sice jen myslivna U Bílého vlka; Chytilův místopis, 1930, s. 1280) nebo *Jelen* (4 doklady, z toho 1 obec, 1 osada, 1 skupina chalup, 1 hájovna; Chytilův místopis, 1930, s. 470) apod. Početnější jsou doklady oikonym *Liška*, včetně přívlasků (celkem 8 dokladů, z toho 3 skupiny chalup, 1 skupina domů, 3 samoty, 1 hájovna); *Lišky* (3 doklady, z toho 1 skupina chalup, 1 mlýn, 1 samota); oikonymum *Lišák* vzniklo z něm. *Fuchsenbauer*, v překladu „Lišácký sedlák“, v metaforickém významu vychytralý (jako liška) (samota, ob. Čeřín, o. Český Krumlov; Chytilův místopis, 1930, s. 653).

Po roce 1989 byly původní názvy toponym, včetně německojazyčných zčásti rehabilitovány. Dne 1. 3. 1990 došlo k vyčlenění samostatné obce Poleň s několika vsemi, včetně Lišky (1/1991 Ú. v. Přehled změn v územní organizaci), ale již 8. 3. 1991 byla Obecním zastupitelstvem v Poleni přijata „žádost p. [Josefa] Vladaře z Lišky [čp. 3] na přejmenování Lišky na Pušperk“ a následně i schválena. Došlo také ke změně v pojmenování katastrálního území, ne tak časté, jak vzpomíná Zdeněk Kalčík, ředitel Katastrálního území v Klatovech: „Za patnáct let své praxe si pár změn pamatuji. [...] Například katastrální území Liška se přejmenovalo na Pušperk. Tím se vrátili ke starému původnímu názvu.“ (U Tupadel?, e15).

Hlavní motivací „odlišnění“ a návratu k původnímu pojmenování byla vžitost oikonyma Pušperk mezi původními obyvateli vsi i blízkého okolí. Nikdo z respondentů pocházejících z Poleňska bez ohledu na věk nebo vzdělání, s nimiž jsem hovořil osobně, telefonicky nebo písemně e-mailem, neužívali ve sféře běžné každodenní komunikace dobový úřední název *Liška*. Dva respondenti uvedli, že s tímto pojmenováním se setkávali pouze na dopravních značkách informujících o začátku nebo konci obce. Všem pamětníkům však bylo známo, že pojmenování *Liška* bylo oficiálním názvem pro ves, které místní neřekli jinak než *Pušperk*, což si někteří uvědomovali, když posílali dopis nebo pohlednici na adresu v dotýčném sídle.

Poválečná bohemizace v tomto případě úspěšná nebyla, protože nebyla lokálními mluvčími přijata. Přišli-li totiž do Liščí a Liščí Hory, sídel po válce Němci opuštěných, noví „kolonisté“, nemuseli mít „valného zájmu na tom, jak se bude nová obec jmenovat“, jak cituje z posudku Archivu ministerstva vnitra k názvu České Křídlovce (dn. Božice, o. Znojmo) Jaroslav David (2011, s. 108). Pušperk ovšem nové kolonisty nevtál, zůstaly v něm i po válce sedět na svých gruntech staré selské rody.

Navic dvojkolejnost pojmenování *Pušperk* – *Liška* neprobíhala pouze v letech 1950–1991, nýbrž i po této době ještě v několika jistých komunikačních situacích. Takovými komunikačními sférami byla sféra literární a mediální komunikace, např. v populárně-naučné literatuře (Susa, 1998, ps. 1991–1996), literatuře pro děti (Růžička, 1997, s. 13: „Z Klatov zamíříme přes Dolany a Poleň k vesnici zvané Liška.“) a publicistice (Hrad Pušperk obklopuje [sic!] smíšený les na skalnatém suku nad obcí Liška, 2008, průvodcem byl Karel Mráz, bývalý gymnaziální učitel a starosta Klatov). Ani ve sféře institucionální komunikace nedošlo k jednoznačnosti v uplatňování staronového pojmenování. Zarážející je setrvačnost pojmenování

pro autobusovou zastávku, jež nesla po celou dobu provozu podnikem ČSAD autobusy Plzeň označení *Poleň, Liška, rozc. 1,0* (Štěpán, 2019). Až nový dopravce ARRIVA STŘEDNÍ Čechy, s. r. o., se odhodlal po 30 letech (tj. k 25. 11. 2021) od oficiální změny názvu vsi k přejmenování i zastávky na *Poleň, Pušperk, rozcestí*; ještě vloni uváděl internetový portál *mapy.cz* zastaralý název zastávky (Štěpán, 2023), což letos již napravil.

Z autopsie žáka Základní školy v Chudenicích (1998–2004) si vybavuji ne jednu příhodu, kdy turisté dopravující se linkovým autobusem, lačnice po návštěvě zříceniny hradu, přejeli kvůli této dvojkolejnosti právě onu zastávku, z níž by měli k historické pamětihodnosti nejbližší; po zjištění omylu pak vystupovali na následujících zastávkách ve Zdeslavi, popř. až ve Mlýnci, čímž si vycházku na Pušperk chtěli nechtě prodloužili.

Dvojkolejnosti v pojmenování *Pušperk – Liška* využila pro jazykový humor rodina, jež zakoupila chalupu na Pušperku roku 1973, tj. v době, kdy se vesnice oficiálně nazývala *Liška*. Její členové, přistěhovavší se sem zčásti z Chudenic, zčásti z Klatov, užívali ve sféře běžné každodenní komunikace obě pojmenování, čehož využili při návrhu potisku na mikině vyhotovené k 50. výročí zakoupení nemovitosti.

Obrázek 3. Potisk na mikině vyhotovené k výročí zakoupení nemovitosti na Pušperku/Lišce v roce 1973 prim. MUDr. Bedřichem Barborkou (fotografie František Kislinger, 2023).

4 Závěr

Toponyma, zejm. oikonyma *Fuchsberg* na území dnešní ČR byla po světových válkách, především po té druhé vystavena nacionalizačnímu tlaku projevujícím se ve změně jazykové krajiny. Hůře lze hodnotit jazykovou správnost nových pojmenování než míru jejich úspěšnosti. Ryze česká oikonyma i oronyma nahrazující původní pojmenování *Fuchsberg* se uchytila ve sféře běžné každodenní komunikace a ve styku se sférou institucionální komunikace v oblastech zalidněných po roce 1945 novým obyvatelstvem (Liščí, o. Klatovy; Liščí Hora, o. Domažlice), nikoliv však ve vnitrozemí Čech, ač by šlo i o jeho okraj. O tom svědčí spleť vývoj pojmenování vsi Pušperk (o. Klatovy) po roce 1950 a komunikační nesnáze

dvojkolejnosti pojmenování *Pušperk* – *Liška* zapříčiněné neochotou původních českojazyčných obyvatel vsi a blízkého okolí si „češtější“ toponymum *Liška* ve sféře běžné každodenní komunikace osvojit a zvnitřnit. Pravděpodobně totiž nevnímali etymologicky německý název, zastřený hláskoslovnými změnami od 15. st., kdy se poprvé objevuje současné pojmenování vsi, za nečeský, a i kdyby vnímali, nemělo by to nejspíše vliv na úspěšnosti bohemi-zace. Dvojkolejnost probíhala i po roce 1991 v různých komunikačních sférách, včetně té institucionální s různou setrvačností, nejdéle pak v jízdním řádu, způsobovala komunikační bariéry a ztěžovala naplňování komunikačních záměrů. Rudolf Šrámek má pravdu, když vysvětluje, že onomastika je „nauka o fungování propriální složky jazyka. Vrstvy jazyka a jména v té propriální složce mají komunikativně identifikační funkci, a proto se zařazují do komunikace. Kdyby nebyla komunikace, nebyla by jména zapotřebí. Je to jenom zvláštní prvek v rámci komunikace“ (rozhovor s Rudolfem Šrámkem, In: Chromý – Lehečková, 2010, s. 247–285, zde s. 263).

LITERATURA

Amtliches deutsches Ortsbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren. Herausgegeben vom Reichsprotektor in Böhmen und Mähren. Prag: Selbstverlag des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940. 435 s.

BOK, Václav: Německá hradní jména v Čechách. In: Onomastika jako společenská věda. Sborník příspěvků z 1. československé onomastické konference. Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě. Acta facultatis paedagogicae Ostraviensis, řada D-19. Eds. Rudolf Šrámek a kol. Praha: SPN 1983, s. 271 – 275.

BURDOVÁ, Pavla: Změny názvů obcí a osad v západních Čechách po roce 1945, I. část – bývalý Plzeňský kraj. In: Minulostí západočeského kraje, 1971, roč. 8, s. 209 – 218.

Český jazykový atlas 2. Eds. Jan Balhar, Pavel Jančák a kol. Praha: Academia 1997. 507 s.

Český jazykový atlas 5. Eds. Jan Balhar a kol. Praha: Academia 2005. 680 s.

DAVID, Jaroslav: Smrdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice. Kapitoly z moderní české toponymie. Praha: Academia 2011. 333 s.

FRÍDA, Bedřich: Paměti. In: Bedřich Frída – Jaroslav Vrchlický. Vedle sebe šli jsme dálnou poutí... Vzpomínky ze života dvou bratří. Ed. Jiří Hubáček. Praha: FF UK 2016, s. 43 – 113.

HEBER, Franz Alexander: České hrady, zámky a tvrze. Západní Čechy. Ed. Irena Bukačová. Praha: Argo 2002. 532 s.

Chytilův místopis Československé republiky. Sestavil Alois Chytil. Praha: Alois Chytil 1930. 3. vydání. 1488 s.

CHROMÝ, Jan – LEHEČKOVÁ, Eva (eds.): Rozhovory s českými lingvisty III. Praha: Akropolis 2010. 352 s.

JIREČEK, Hermenegild: Pan Jaroš ze Slivna. Nákras životopisný. In: Časopis Matice moravské, 1877, roč. 9, č. 3, s. 95 – 101.

KASTL, Petr: Hrad Pušperk na Chudenicku (= Zapomenuté hrady, tvrze a místa 47). Plzeň: Ing. Petr Mikota 2015. 36 s.

KLEMENSOVÁ, Tereza: Babička z Reichenbergu a cappuccino z Falknow Cafe – rehabilitace německých názvů. In: David, Jaroslav – Klemensová, Tereza – Místecký, Michal a kol.: Od etymologie ke krajině: onomastika pro 21. století. Brno: Host 2022, s. 280 – 297.

KOLÁŘ, Martin: Pan Jaroš ze Slivna a jeho rod. In: Sborník historický vydaný na oslavu desátiletého trvání Klubu historického v Praze. Praha: Klub historický v Praze 1883, s. 104 – 109.

KRÁL Z DOBRÉ VODY, Vojtěch: Heraldika. Brno: Garn 2003 (reprint, 1900). 420 s.

KRÁL Z DOBRÉ VODY, Vojtěch: Znaky rodů českých vydané při Časopisu Společnosti přátel starožitností českých. Praha: Společnost přátel starožitností českých 1898. 32 s.

MATÚŠOVÁ, Jana: Německá vlastní jména v češtině. Praha: NLN 2015. 320 s.

PAUK, Marcin R[afał]: Migrace – protekce – asimilace. Lužičtí Schliebenové v české politické elitě 13. století. In: Časopis Matice moravské, 2012, roč. 131, č. 1, s. 117 – 128.

PROFOUS, Antonín: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. 3. díl: M – Ř. Praha: Česká akademie věd a umění 1951. 629 s. Dostupné z WWW: <https://mjc.ujc.cas.cz>. [cit. 2023-11-09].

RŮŽIČKA, David: Malý inspirativní rodinný průvodce po pověstech Klatovska. Plzeň: Grafia 1997. 65 s.

SEDLÁČEK, August: Hrad, zámky a tvrze království Českého. Díl 9. Domažlicko a Klatovsko. Praha: knihtiskárna Františka Šimáčka 1893. 294 s.

SEDLÁČEK, August: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 5. Ed. Vladimír Růžek. Praha: Academia 2003. 384 s.

SPAL, Jaromír: Poznámky ke jménům západočeských hradů. In: Minulostí západočeského kraje, 1972, roč. 9, s. 183 – 190.

Statistický lexikon obcí v Čechách. Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. Praha: Státní úřad statistický 1924. 598 s.

SUSA, Zdeněk: Ultreia. Zpráva o putování z Prahy až na konec světa 1991–1996. Díl I. Od Vltavy k Loiře. Středokluky: Zdeněk Susa 1998. 302 s.

ŠMILAUER, Vladimír: Úvod do toponomastiky (nauky o vlastních jménech zeměpisných). Praha: SPN 1966. 233 s.

ŠTĚPÁN, Pavel: Ostrov nad Ohří a Tajanov u Tupadel. K nejistotám v toponymech. In: Propria a apelativa – aktuální otázky II. Eds. Ladislav Janovec a kol. Liberec – Praha: Technická univerzita v Liberci – Univerzita Karlova – Ústav pro jazyk český AV ČR 2023, s. 17 – 22.

ŠTĚPÁN, Pavel: Liška Nezmar. In: Týdeník Rozhlas, 25. 10. 2019, s. 26.

VRCHLICKÝ, Jaroslav: Noc na Karlštejně. Praha: Jos. R. Vilímek 1885. 103 s.

ZDROJE

Změna jízdního řádu na lince 450822. Integrovaná doprava Plzeňského kraje. Dostupné z WWW: <https://www.idpk.cz/cz/jizdni-rady-a-spoje/zmeny-provozu/?change=173&line=780>. [cit. 2023-11-09].

Hrad Pušperk obklopuje [sic!] smíšený les na skalnatém suku nad obcí Liška. Český rozhlas Plzeň, 21. 6. 2008. Dostupné z WWW: <https://www.mujirozhlas.cz/odkazy-minulosti/hrad-pusperk-obklopuje-smiseny-les-na-skalnatem-suku-nad-obci-liska>. [cit. 2023-11-09].

U Tupadel? To nikdo nenajde. e15. Dostupné z WWW: <https://www.e15.cz/magazin/u-tupadel-to-nikdo-nenajde-837782>. [cit. 2023-11-09].

PRAMENY

Národní archiv. 4140-2 Liška – dříve Puschberg (Pussberk). Indikační skici – Čechy (1826–1843). KLA370018370. Čechy. Dostupné z WWW: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=KLA370018370>. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Müller, Joh. Christoph – Kauffer, Michael. Mappa geographica Regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano... 1720. 25 listů. Dostupné z WWW: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sbirka1&idrastru=I-1-137_16. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Bohemika. Sbírka I – map a plánů vydaných do roku 1850. Homann, dědicové. Regni Bohemiae circulus Pilsnensis... 1769. 1 list. Dostupné

z WWW: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sbirka1&idrastru=I-1-169>. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. 5959 Pušperk – dříve Puschberg (Pussberg). Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880 (1824–1843) – Čechy. Liška, berní okres Klatovy. 1837. 7 listů. Dostupné z WWW: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_5959_1. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. 4140-2 Pušperk – dříve Puschberg (Pussberg). Císařské povinné otisky 1 : 2 880 (1824–1843, 1851–1871) – Čechy. Liška, berní okres Klatovy. 1837. 7 listů. Dostupné z WWW: https://uazk.cuzk.gov.cz/vademecum_mapy/permalink?xid=10c3d69b822848d1a4b229e2720adede. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Bohemika. Sbírka I – map a plánů vydaných do roku 1850. Kreybich, Fr. Jac. Heinr. – Enders, C. W. – Pluth. Charte vom Klattauer Kreise des Königreiches Böhmeim... Praha, 1832. 1 list. Dostupné z WWW: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sbirka1&idrastru=I-1-148>. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. S-X-25. Mapa kultur. B2_c_C23_14_ZS-X-25. 1837–1844. Nýrsko. Dostupné z WWW: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=mapy_kult&idrastru=B2_c_C23_14_ZS-X-25. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000. Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000 – odvozená. 1952. Dostupné z WWW: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Klatovy_7-0_1952. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000. Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000 – odvozená. 1981. Dostupné z WWW: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Klatovy_7-0_1981. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000. Název: Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000 – odvozená. 1992. Dostupné z WWW: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Klatovy_7-0_1992. [cit. 2023-11-09].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000. Klatovy 7-0. Státní mapa 1 : 5 000 – digitální. 2003. Dostupné z WWW: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=sm5&idrastru=D6-1_Klatovy_7-0_2003. [cit. 2023-11-09].

Státní okresní archiv v Klatovech. Okresní úřad Klatovy I. Census 1890 Pušperg, inv. č. 1506, karton 34. Dostupné z WWW: <https://www.portafontium.eu/census/soap-kt/1890/polen-liska>. [cit. 2023-11-09].

Státní okresní archiv v Klatovech. ONV Klatovy. Zápis o řádné schůzi rady ONV v Klatovech 25. 8. 1950.

Státní okresní archiv v Klatovech. Obecní úřad v Poleni. Zápis z rady Obecního zastupitelstva [Poleně] 8. 3. 1991.

Berní rula, sv. 25. Kraj Plzeňský, díl III. Eds. I. Čadková – M. Zahradníková. Praha: Státní ústřední archiv 2003. 1126 s.

Tereziánský katastr český, sv. 2. Rustikál (kraje K–Ž). Eds. A. Chalupa – M. Lišková – J. Nuhlíček – F. Rajtoral. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra 1966. 524 s.

PO MALÉ STRANĚ NA FIBICH – TOPONYMA NA KATASTRU OBCE JISTEBNÍK (OKRES NOVÝ JIČÍN)¹

Hana Halatová

1 Úvod

Obec Jistebník se nachází v Moravskoslezském kraji v okrese Nový Jičín. Vznikla ve 14. století v souvislosti s rybníkářstvím, k němuž rovněž odkazuje místní jméno. Název *Jistebník* je odvozen z apelativa *istba*; jedná se o jméno nositele vlastnosti vytvořené sufixem *-ík* z adjektiva *istebný*. Apelativum *jistebník* lze vysvětlit jako „strážný domek baštyřův či hlídač rybníků, baštyř“ (Hosák – Šrámek, 1970, s. 371). Název tak patrně odkazuje k místu, kde stála rybářská bašta, popř. k vodní ploše (jistebné vodě) či toku, přes který vedl most (Profous, 1949, s. 165).

Príspevek se zabývá analýzou psaných podob standardizovaných toponym a živých (tedy neoficiálních a nestandardizovaných) toponym na území obce Jistebník. Pro vytvoření slovníku živých toponym byl proveden v roce 2023 výzkum mezi obyvateli obce, jehož součástí bylo také shromáždění tzv. sociálních toponym mezi zaměstnanci místního rybářství a členy mysliveckého spolku. Psané podoby standardizovaných toponym, především hydronym, byly excerpovány z topografické mapy, dostupné na Geoportálu Českého ústavu zeměměřického a katastrálního.

2 Psané podoby standardizovaných toponym – hydronyma

Standardizovanou toponymii chápeme jako soubor názvů vyznačených na oficiálních topografických mapách. V případě obce Jistebník se jedná o hydronyma a několik názvů pro pole či bývalé mlýny. Součástí diplomové práce jsou také standardizovaná rybníční jména měst Studénka a Polanka nad Odrou, jejichž katastry sousedí s Jistebníkem. Kompaktnost a provázanost těchto třech rybníčních soustav je dána především začleněním do chráněné krajinné oblasti Poodří. Příspěvek se zaměřuje pouze na analýzu hydronym na katastru obce Jistebník.

Celkem bylo excerpováno 22 hydronym, z toho čtyři názvy pro vodní toky. Analýza zahrnovala také práci s mapovými prameny (indikační skica stabilního katastru, katastrální mapa z roku 1974, státní mapy z období 1952–1998). Ukázalo se, že většina rybníků má současný název vycházející z německého pojmenování (*Krummeteich* > *Křivý rybník*, *Fasanteich* > *Bažantí rybník*, *Alteteich* > *Starý rybník* aj.), neboť do roku 1945 byla obec německá (*Stiebnig*). V některých případech byl původní rybník rozdělen na dva, takže vznikly nové názvy, např. *Neuteich* > *Malý* a *Velký Roh*. Jiným příkladem je původní rybník *Großsekugelteich* (název odkazuje k tvaru připomínajícímu velkou kuklu, mnišskou kápi či kouli), u něhož došlo k rozdělení na tři rybníky, největší *Kukla*, *Oderská Kukla* a *Prošňákova Kukla*, které zachovaly v českém názvu část německého pojmenování. Za nejstarší rybník z jistebnické rybníční soustavy lze považovat *Starý rybník*, který je zakreslen bez názvu na mapě² z roku 1736.

---

¹ Příspěvek je součástí diplomové práce *Toponymie obce Jistebník*.

² *Principatus Silesiae Oppaviensis novissima Tabula geographica*, dostupné z WWW: <https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/028/087/2619322306/>.

Název největšího rybníka *Bezruč* (po básníku Petru Bezručovi) představuje typ honorifikačního pojmenování, zároveň se jedná o jediné hydronymum z rybníční soustavy, jež je odvozeno z antroponyma. Do 60. let 20. století byl nazván jako *Prostřední rybník*.

Některé názvy jsou motivovány polohou rybníka, např. již zmíněné rybníky *Malý* a *Velký Roh* (umístění rybníků v rohu katastru obce), *Oderský rybník* nebo *Oderská Kukla* (hráze rybníků jsou nejbližše řece *Odře*), *Prošňákova Kukla* (v blízkosti rybníka *Prošňák*) či *Podhorník* (dvojí motivace vzniku názvu; buď podle umístění pod hůrkou, vyvýšeným svahem, nebo pod *Horní Polankou*). Jiná pojmenování odkazují na vlastnost či charakteristiku rybníka, jako příklad můžeme uvést název *Kukla, Křivý rybník* (podle tvaru rybníků), *Sítinový rybník* (podle výskytu rostlin), *Bažantí rybník* (vztah rybníka k bažantům) nebo také *Prutník* (podle charakteristického porostu na březích rybníka).

Za specifická hydronyma lze považovat pojmenování *Grinšův* a *Střelný rybník*, neboť v prvním případě motivace vzniku názvu je z němčiny, a to ze spojení *griene Feschlen* (zelené ryby), druhý název pravděpodobně vznikl nenáležitým překladem německého pojmenování obsahujícího výraz *Schütz* (jez).

Významným vodním tokem, který zásobuje vodou jistebnické rybníky, je *Mlýnka*. Název, odvozený z apelativa *mlýn*, vypovídá o tom, že strouha zásobovala vodou také dva jistebnické mlýny – *Dřevěňák* a *Kameňák*. To rovněž dokládá německý název *Mühlgraben* (mlýnský příkop). Hydronymum *Křípopa*, odtok *Mlýnky*, vzniklo hláskovou diferenciací z nářečního pojmenování pro příkop *příkopa* (*příkopa* > *kříkopa* > *křípopa*). Další vodní tok, *Lužní potok*, protéká velkou částí obce (konkrétně částí *Vesnice*), v blízkosti rybníka *Bezruč* ústí do *Mlýnky*. Název je odvozen z apelativa *luh* sufixem *-ní*, pravděpodobně odkazuje na místo vzniku toku – luh, mokřinatá louka. Rovněž o tom vypovídá německý název – *Auebach*. Čtvrtým vodním tokem je *Odra*, řeka protékající jižní hranicí katastru obce. Název má praevropský původ, základ hydronyma tvoří kořen **uod-/ued*, který měl také variantu *s -r-* (*uodr/uedr-*) s významem voda. (Lutterer – Šrámek, 2004, s. 191–192).

3 Živá toponyma

Živá toponyma představují neoficiální, úředně nestandardizované názvy, nemusí se vždy jednat o jazykový prostředek vyhrazený neformální komunikací. „Přívlastek živý odkazuje především na jejich přítomnost v každodenní, zvláště mluvené mezilidské komunikaci. Jeho druhý význam vychází z jejich nestandardizovanosti, která se promítá do variant a různých podob, jež existují vedle sebe, do zanikání těchto jmen v souvislosti s generační obměnou jejich uživatelů, do rozdílné míry jejich znalost apod.“ (David – Mácha, 2014, s. 22).

Pro sestavení slovníku živých toponym byl proveden v roce 2023 výzkum formou rozhovorů mezi obyvateli obce, respondenti byli rozděleni do třech generací (15–30 let, 31–60 let a nad 60 let). Výzkumu se zúčastnilo 21 obyvatel-rodáků, každá generace tak byla zastoupena sedmi respondenty. Dotazování byli také nově přistěhovalí obyvatelé (maximální délka pobytu pět let). Celkem bylo shromážděno 37 názvů, ukázalo se, že v některých případech obyvatelé užívají dva názvy pro totéž místo (např. *Alej* a *Mlýnská cesta*).

Obec Jistebník se neoficiálně rozděluje na dvě hlavní části, a to na *Vesnici* a *Nádraží* (standardizovaný název *Bezručova osada* v blízkosti železniční stanice). Někdy se také užívá pro orientaci lokalita *U kapličky* nebo *Záhumení* a *Zákostelí*, častěji se tyto dva názvy používají pro pojmenování cesty v této části obce (od kostela směrem k pěší cestě *Ke kříži*). Toponyma *Náves* či *Obec* označují střed obce Jistebník, tedy oblast kolem kulturního domu a malého náměstí (*Náves Jistebnických zpěváků*). Podle názvu *Obec* je pojmenována místní hospoda *Na obci* nacházející se právě v tomto prostoru. V blízkosti se rovněž vyskytuje *Galerijní ulice*, jediná pojmenovaná ulice v obci, přestože se nejedná o standardizovaný název.

Největší zastoupení živých toponym tvoří názvy pro cesty, včetně stezek. Několik názvů vzniklo toponymizací apelativ (*Alej* či *Hrász*), větší část je utvořena předložkou, např. *Ke kříži*, *Kolem staré pošty*, *Kolem staré školy* nebo *U Hudečka*. Pojmenování *Přes čurček* je motivováno nářečním apelaivem *čurček*, to označovalo pramínek (z *Lužního potoka*) mezi domy, k němuž v minulém století obyvatelé chodili pro vodu. Toponyma *Bezručova cesta* a *Stará hrász* jsou odvozena z názvů rybníků, neboť obě cesty procházejí po jejich hlavních hrázích. *Mlýnská cesta*, v současnosti vedlejší komunikace spojující obě části Jistebníku, dříve sloužila jako cesta vedoucí k mlýnu *Kameňák*, je vyznačena také na mapách z 19. století (*Mühlweg*). Odlišnou motivaci vzniku názvu má toponymum *Fibich*, komunikace vedoucí za kulturním domem směrem k východní hranici katastru s Bravanticemi. Název vznikl zkomolením německého názvu *Viehweg* (dobyččí cesta, průhon), také místní kronika uvádí, že cesta dříve sloužila k vyvádění dobytka na pastviny u Bravantic. Pojmenování vedlejší komunikace *Malá strana* je nejspíš přejato z německého názvu *Kleine Seite*, Wintrova místopisná sbírka (1929) rozlišuje dvě komunikace, a to *Gross Seite* (dnešní hlavní cesta) a *Kleine Seite*. Toponymum *Osmička* je motivováno tvarem stezky, která původně sloužila ke zkrácení cesty na hřbitov z vedlejší komunikace *Kolem staré školy*.

Mezi živými toponymy se vyskytuje několik názvů pro louky a remízy v okolí obce, např. *Oderské luky*, *Mikušove důlky* (z antroponyma *Mikuš*) nebo *Geisel* (na německých mapách jako *Geissel*), přírodní rezervace se standardizovaným názvem *Rákosina*. V části *Vesnice* se nachází remíz *Dolík* (také toponymum *Střelnice*), na severozápadní hranici katastru obce leží remíz *Korej* či *Korea*. Název je metaforického původu, dokládá dobu vzniku – období korejské války (1950–1953). Jediným pojmenovaným lesem je *Studénský les* ve východní části katastru u rybníků *Rohů*³.

Další toponyma označují objekty, které slouží především pro orientaci, např. *Vodník* (socha) či *Knoppův kříž*, *Dolní dvůr*, jiným názvem *Statek* (areál koňských stájí a firmy), *Radarka* (vrchol), *Mlýn* (na mapě jako *Dřevěný mlýn* či *Dřevěník*) a *U vápna* či *Vápenka* (kopa). Mezi živými toponymy se vyskytují také dvě pojmenování pro rybníky, a to *Marhor* (pro rybník *Kukla*, pravděpodobně podle dívky z Mariánských Hor, která se sem chodila koupat) a *Krupův rybník*.

4 Sociální toponyma

Výzkum živých toponym zahrnoval také zkoumání tzv. *sociálních toponym* na území obce Jistebník. Hovoříme o toponymech, „ktoré vznikli a používajú sa v relatívne uzavretej sociálnej skupine, vyznačujú sa nízkou (resp. nulovou) komunikačnou potenciou voči nečlenom tejto skupiny a pomenúvajú toponymické objekty sociálneho priestoru society počas existencie sociálnej skupiny“ (Krško, 2014, s. 70). Výzkum byl proveden mezi zaměstnanci místního rybářství a členy mysliveckého spolku. V každé skupině byli dotazováni tři respondenti, přičemž vždy jeden respondent působil ve skupině minimálně 20–25 let. Celkem bylo získáno 45 názvů, z toho 19 mezi rybáři a 26 mezi myslivci.

Při výzkumu se ukázalo, že obě skupiny užívají standardizované názvy rybníků i toků (*Mlýnka*, *Křípopa*) a některá živá toponyma, např. názvy mlýnů *Dřevěník* a *Kameňák*, *Geisel* nebo také *Korej* či *Mikušove důlky* (v případě myslivců). V úzu rybářů se pro označení *Bažantího rybníka* užívá adjektivum *Bažantní*, obě skupiny používají hromadný název *Rohy* pro rybníky ve východní části katastru obce.

Ve slovníku sociálních toponym rybářů převažují rybníční jména, která nejsou pojmenovaná na mapách, např. *Bahňák*, *Obnovená*, *Sádkova*, *U cesty*. Dva menší rybníky, *Prošňáček*

³ Hromadné označení pro rybníky: *Velký* a *Malý Roh*, *Grinšův* a *Střelný rybník*.

a *Vačiček*, jsou nazvány podle umístění v blízkosti větších rybníků – *Prosňák*, *Malý* a *Velký Vaček*. *Vačiček* je jediné sociální toponymum nacházející se na katastru města Polanka nad Odrou⁴. Pro komplexy malých rybníků v blízkosti *Sádek* rybáři užívají názvy: *Kompostové*, *Manipulační* a *Třecí rybníky*, toponyma jsou odvozena ze specifického účelu těchto rybníků.

Rybáři nazývají hráze rybníků adjektivem utvořeným podle daného pojmenování rybníka, např. *průtočná*, *křivá* nebo *oderská hráz*, vždy se jedná o pravou hráz rybníka. Přesto se ve slovníku sociálních toponym vyskytují dva specifické názvy hrází, a to *Lomená hráz* (mezi rybníky *Prosňákova* a *Oderská Kukla*) a *Na Starý k Mlýnce*. Tato hráz kopíruje *Starý rybník* (horní hráz) a zároveň tok *Mlýnku*. Další toponyma označují odlovní místa (*Na Křivém* či *U Košatky*) nebo sklady (*Kachňárna*, *Na teplou*).

Ve výzkumu sociálních toponym myslivců bylo zaznamenáno nejvíce názvů pro posedy a remízy. Časté je pojmenování posedu pomocí předložky, která určuje polohu objektu, např. *Na Geislu*, *Na vodárně*, *U bidýlka*, *U lípy* aj. Název posedu *U K2* je metaforického původu, svou výškou byl přirovnán k vrcholu K2 v Asii. Pouze dvě pojmenování posedů jsou utvořena bez předložky, a to *Prasečí posed* a *Trojnožka*.

Druhou nejpočetnější skupinou jsou remízy. Téměř všechny názvy jsou motivovány antroponymy, kromě remízu *Za hospodou*. Většinou se jedná o jména bývalých sedláků či majitelů polí v blízkosti remízů, některé názvy mohou být rovněž utvořeny z příjmení myslivců (*Bulovy švestky*, *Císařova dolina*, *Dobřanského dolina*, *Chamradova mez*). Antroponyma se odráží také v dalších názvech, například *Bergrovo jezero*, *Černého louka* či *Vozákův prutník*.

Toponymum *Mrtvá louka* má metonymický původ, název vznikl na základě častého neúspěchu myslivců při lovu. V blízkosti louky myslivci pojmenovávají dva lesy, a to podle tvaru (*Kulatý les*) a vlastnosti (*Černý les*).

Mezi myslivci se rovněž užívá jeden specifický název pro hráz rybníka, a to *Mlýnská hráz* podle blízkosti bývalého mlýna *Dřevěník*. V úzu rybářů by se jednalo o *průtočnou hráz* (to však nepovažujeme za sociální toponymum).

5 Závěr

Příspěvek představil psané podoby standardizovaných hydronym a živá toponyma obce Jistebník. V rybníčních jménech se poměrně často vyskytovalo přejímání z německých názvů; pokud byl rybník rozdělen na více vodních ploch, nová pojmenování již vznikala v jazyce českém. Jiná hydronyma jsou motivována vlastností rybníka či jeho umístěním. Pouze jeden rybníční název (*Bezruč*) vznikl transonymizací z antroponyma, představuje tak typ honorifikačního pojmenování.

Živá toponyma, získaná terénním výzkumem, nejvíce pojmenovávají vedlejší komunikace či stezky. Názvy jsou často tvořeny předložkou nebo vznikly toponymizací apelativa. Podobně jako u hydronym také slovník živých toponym obsahuje několik názvů, které jsou přejaté z německého pojmenování, např. *Malá strana*, *Geisel*, *Fibich* nebo *Mlýnská cesta*. Tyto názvy nicméně tvoří jen nepatrnou část slovníku, nelze tak hovořit o výrazném zachování původních německých toponym.

Analýza slovníků sociálních toponym poukázala, že obě skupiny (zaměstnanci rybářství a myslivci) užívají standardizované názvy rybníční soustavy. V rybářském úzu převládají názvy rybníků, jež mapy nepojmenovávají, slovník myslivců obsahuje především pojmenování posedů a remízů, nejčastěji tvořené předložkou či odvozené z antroponym. Výzkum nezaznamenal průnik toponym, tedy užití stejného sociálního toponyma v obou skupinách.

⁴ Chov ryb Jistebník obhospodařuje také rybníky na katastru města Polanka nad Odrou.

LITERATURA

DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Brno: Host 2014. 240 s.

HÖPP, Josef: *Stiebniger Heimatbuch. Flurnamen. Stiebnig* 1976.

HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. A–L*. Praha: Academia 1970. 576 s.

KRŠKO, Jaroslav: *Úvod do toponomastiky*. Banská Bystrica: Belianum 2014. 174 s.

LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Havlíčkův Brod: Tobiáš 2004. 317 s.

OMELKOVÁ, Milada: 146 Příkop u cesty. In: *Český jazykový atlas. 2. díl*. Praha a Brno: Academia 2012, s. 330.

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách*. CH–L. Praha: Česká akademie věd a umění 1949. 705 s.

ZDROJE

Elektronický slovník staré češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006. Dostupné z WWW: <https://vokabular.ujc.cas.cz/>. [cit. 2023-07-03].

PRAMENY

Indikační skica obce Jistebník. Zemský archiv v Opavě, fond Stablní katastr slezský; inv. č. 132. Dostupné z WWW: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=f47e7ea235674053b4a5c2fd0c43edc1>. [cit. 2023-10-15].

Kronika obce Jistebník nad Odrou, 1. díl. Zemský archiv v Opavě, fond Místní národní výbor Jistebník; inv. č. neinventarizováno.

Principatvs Silesiae Oppaviensis novissima Tabula geographica, 7. Moravská zemská knihovna. Dostupné z WWW: <https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/028/087/2619322306/>. [cit. 2023-10-15].

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru. Státní mapa 1 : 5 000; sign. D6-1. Dostupné z WWW: <https://ags.cuzk.cz/archiv/>. [cit. 2023-10-15].

Wintrova místopisná sbírka. Stiebnig. Zemský archiv v Opavě, fond Wintrova místopisná sbírka 1909–1939; inv. č. 192.

Ostravská univerzita
Filozofická fakulta
Katedra českého jazyka
Reální 5, 701 03 Ostrava
Česká republika
hanka.halatova@seznam.cz

ZUM GEBRAUCH FESTER WORTVERBINDUNGEN IM DAF-UNTERRICHT

Iveta Káčerová

1 Theoretische Grundlagen

Feste Wortverbindungen zeichnen sich durch ihre Typizität in Form und Verwendung aus. Sie sind ein fester Bestandteil der Kommunikation und daher ist es wichtig, sie im Fremdsprachenunterricht richtig umzusetzen. Der theoretische Gegenstand des Beitrags ist die Verankerung der festen Wortverbindungen in der Phraseologie, deren Umsetzung im DaF-Unterricht an praktischen Beispielen gezeigt wird. Es handelt sich um Kombinationen von Wörtern, die genau in einer typischen Kombination bekannt sind. Einen äquivalenten Ausdruck bildet die phraseologische Wortverbindung, der Gegenbegriff dazu ist die freie Wortverbindung. Den Terminus Kollokation verwendet man für den ganzen Bereich der festen Wortverbindungen, die nicht oder schwach idiomatisch sind. (Burger 2007: 54). Jedes Wort hat seine festen oder variablen Bindemöglichkeiten, von denen jede eine Kollokationsbedeutung bildet. Die Kollokationen sind laut Čermák (2006: 10) „ein erster Schritt zu Kenntnissen über die Verhaltensweisen, -regeln und -grenzen der Lexeme“ (vgl. Hornáček Banášová, 2022: 63). Einen großen Bereich von Kollokationen stellen Substantiv – Verb – Kollokationen dar (Wotjak 1994; Feilke, 1996: 146 ff). Die am stärksten reguläre Untergruppe bilden die sog. „Funktionsverbgefüge“. Diese enthalten ein Substantiv (z. B. *Entscheidung*), das aus einem Verb (*entscheiden*) nominalisiert wurde, und semantisch „leere“ Verben, mit denen die Aktionsart differenziert werden kann. Dann ergeben sich Reihen wie diese: *zur Entscheidung kommen/bringen/stellen/steht* (Burger, 2007: 54). In diesem Beitrag beschäftigen wir uns mit mehr usualisierten Wortverbindungen, die zwar in einer typischen Form vorkommen, doch aber gewisse Variabilität zulassen. Der Terminus usuelle Wortverbindungen fokussiert die lexikalische Verfestigung jedweder Mehrworteinheiten aufgrund massenhaften Gebrauchs durch viele Sprecher, so wie sie durch korpusanalytische Verfahren rekonstruierbar ist (Steyer, 2013: 337).

Formal gesehen handelt es sich meistens um die Kollokationen, d. h. jedes Wort hat seine festen oder variablen Bindemöglichkeiten und kann eine Kollokationsbedeutung bilden, die nicht oder nur schwach idiomatisch ist. Ausdrücke, die durch keine (oder nur minimale) semantische Differenzen zwischen der phraseologischen und wörtlichen Bedeutung charakteristisch sind (*sich die Zähne putzen*) werden als nicht idiomatisch bezeichnet (Burger, 2007: 32).

Die kommunikativen Situationen können auch aus der Sicht der pragmatischen Festigkeit betrachtet werden. Eine große Klasse bilden Gruß-, Glückwunsch- und andere Arten von „Formeln“, die sehr allgemein zu definierenden Situationstypen verankert sind. (Guten Tag! Auf Wiedersehen!). Der zweite Typ enthält Formeln wie „nicht wahr?“ oder „ich meine“, die vorwiegend in mündlicher Kommunikation eine Rolle spielen. (vgl. Burger, Buhofer, Sialm 1982: 123, die sie als „gesprächsspezifische Phraseologismen“ bezeichnen). Die Klasse bildet einen Teil der Klasse der Routineformeln. Auf dem Niveau A1 nach GER geht es vor allem um den Erwerb des Grundwortschatzes und der freien und festen Wortverbindungen, um die häufigsten alltäglichen Kommunikationssituationen zu bewältigen.

In der Sprachwissenschaft wird den Kollokationen seit mehreren Jahrzehnten großes Interesse entgegengebracht. Trotzdem konnte bisher keine eindeutige Bestimmung dieser

spezifischen sprachlichen Erscheinung erreicht werden. Ein Grund dafür liegt in der Tatsache, dass Kollokationen für viele sprachwissenschaftliche Disziplinen relevant sind und jede ihre eigene Sichtweise beansprucht.

2 Analyse des innovativen staatlichen Bildungsprogramm für Deutsche Sprache (A1)

Gegenstand der Untersuchung in diesem Teil ist die Analyse des innovativen staatlichen Bildungsprogramms auf der Niveaustufe A1 für die deutsche Sprache¹. Ein weiterer Interessenschwerpunkt sind die festen Wortverbindungen, die ein wichtiger und untrennbarer Bestandteil jedes Fremdsprachenunterrichts sind. Unter festen Wortverbindungen verstehen wir Kollokationen und alle usualisierten Wortkombinationen, die auf dem Sprachniveau A1 vorkommen können.

Der Bildungsstandard stellt allgemein einen Rahmen für die Entwicklung kommunikativer Sprachaktivitäten und Sprachstrategien und deren Umsetzung in verschiedenen kommunikativen Kontexten dar. Der Bildungsstandard Deutsch (A1 - A2) umfasst die Leistungs- und Inhaltsstandards, die den Ausgangspunkt des Lehrplans bilden. Gleichzeitig enthält er empfohlene Anteile, die ein konkretes Bild von der Verwendung und Beherrschung der Fremdsprache vervollständigen. Die Anforderungen des Leistungsstandards können von den Lehrkräften konkretisiert und weiterentwickelt werden. Den definierten Leistungen ist ein Inhaltsstandard zugeordnet, der die Sprachkompetenzen und Sprachfunktionen in der Binnenstruktur der Lerninhalte hervorhebt. Die Kompetenzen und Funktionen der Sprache bilden die Grundlage für die definierten Lerninhalte, was jedoch nicht ausschließt, dass die Lehrkräfte kreativ sind und die vorgegebenen Lerninhalte innerhalb des schulischen Curriculums modifizieren können.

Im innovativen Staatsbildungsprogramm sind gewisse Unklarheiten festzustellen. Dort sind mehrere Termini von Wortverbindungen angegeben, deren lexikalische Bedeutung zur Irre führen kann, weil sie in slowakischer Sprache etwas Anderes als in deutscher Sprache bedeuten.

Im innovativen staatlichen Bildungsprogramm für deutsche Sprache (A1) sind folgende Termini von Wortverbindungen festzustellen:

- a) die Wortverbindungen – slovné spojenia
- b) feste Wortverbindungen – ustálené slovné spojenia
- c) selbständige Wortverbindungen – samostatné slovné spojenia
- d) grundlegende Wortverbindungen – základné slovné spojenia
- e) grundlegendste Wortverbindungen – najzákladnejšie slovné spojenia
- f) einfache Wortverbindungen – jednoduché slovné spojenia
- g) isolierte Wortverbindungen – izolované slovné spojenia

Diese unangemessene Definition von Begriffen und die wenig komplexe Darstellung von spezifischen Beispielen führen zu inkonsistenten Interpretationen durch die Lehrer, was sich im Unterricht widerspiegeln kann. Grundsätzlich kann festgestellt werden, dass in der Problematik der Wortverbindungen eine terminologische Uneinigkeit besteht.

---

¹ <https://www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-2.stupen-zs/jazyk-komunikacia/nemecky-jazyk-uroven-a-1-2019.pdf>

In der Abbildung 1 sind Termine wie Wortverbindungen und häufig verwendete feste Wortverbindungen in dem Teil „Sprachkompetenzen“ des innovativen staatlichen Bildungsprogramm erwähnt.

Jazykové kompetencie

Žiak dokáže:

- používať iba základný rozsah jednoduchých výrazov týkajúcich sa osobných údajov a potrieb konkrétneho typu,

© Štátny pedagogický ústav

4

Nemecký jazyk – nižšie stredné vzdelávanie, úroveň A1

- používať základný repertoár slovnej zásoby izolovaných slov a slovných spojení vzťahujúcich sa na dané konkrétne situácie,
- používať iba obmedzené ovládanie základných gramatických štruktúr a typov viet, ktoré sú súčasťou osvojeného repertoáru,
- ovládať výslovnosť obmedzeného repertoáru naučených slov a slovných spojení, zrozumiteľnú pre rodených hovoriacich, ktorí sú zvyknutí komunikovať s hovoriacimi pochádzajúcimi z jazykovej skupiny daného učiaceho sa,
- odpísať známe slová a krátke slovné spojenia, napríklad jednoduché pokyny alebo inštrukcie, názvy každodenných predmetov, názvy obchodov a bežne používané ustálené spojenia,
- vyhlásť svoju adresu, štátnu príslušnosť a ostatné osobné údaje (SERR, 2013, s. 111 – 119).

Abbildung 1. Štátny pedagogický ústav: ISCED2, A1, S. 4²

Wie die Abbildung 2 zeigt, soll der Schüler nach dem „Leistungsstandard“ bei der Lesekompetenz selbständige Wortverbindungen, grundlegende Wortverbindungen und grundlegendste Wortverbindungen verstehen. Bei der Schreibkompetenz soll er fähig sein, einfache Wortverbindungen zu schreiben.

² https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/nj_nsv_a1_2014.pdf

Čítanie s porozumením - výkonový štandard Žiak na konci príslušného stupňa vzdelávania dokáže: • porozumieť veľmi krátkym jednoduchým textom a samostatným slovným spojeniam, vyhľadať známe mená, slová a základné slovné spojenia, podľa potreby sa v čítaní vrátiť späť, • porozumieť krátkym jednoduchým správam na pohľadniciach, • rozoznať známe mená, slová a najzákladnejšie slovné spojenia v jednoduchých nápisoch, • získať približnú predstavu o obsahu jednoduchších informačných materiálov a krátkych jednoduchých opisov, najmä ak má vizuálnu oporu, • riadiť sa krátkymi, jednoducho napísanými orientačnými pokynmi (SERR, 2013, s. 71 – 73).	Písomný prejav – výkonový štandard Žiak na konci príslušného stupňa vzdelávania dokáže: • napísať krátky osobný list alebo pohľadnicu, napríklad pozdrav z dovolenky, © Štátny pedagogický ústav
Nemecký jazyk – nižšie stredné vzdelávanie, úroveň A1 • vyplniť jednoduché registračné formuláre s osobnými údajmi ako meno, štátna príslušnosť, adresa, telefón a podobne, • napísať jednoduché slovné spojenia a vety o sebe a iných ľuďoch, o tom, kde žijú a čo robia, v písomnej forme vyhľadať o osobné údaje alebo ich poskytnúť (upravené SERR, 2013, s. 85, 86, 64).	

Abbildung 2. Štátny pedagogický ústav: ISCED2, A1, S. 6³

Nach der Abbildung 3 soll der Schüler nach dem Leistungsstandard im Dialog einfache Wortverbindungen verstehen und im Monolog isolierte Wortverbindungen bilden.

³ https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/nj_nsv_a1_2014.pdf

Ústny prejav – výkonový štandard

Ústny prejav – dialóg

Žiak na konci príslušného stupňa vzdelávania dokáže:

- dohovoriť sa jednoduchým spôsobom, ale komunikácia je úplne závislá od pomalšieho opakovania reči, preformulovania a spresnení,
- porozumieť otázkam a pokynom, ktoré sú mu adresované a ktoré sú vyslovované dôsledne a pomaly,
- používať jednoduché zdvorilostné formulácie ako pozdrav, lúčenie, opýtať sa niekoho, ako sa má,
- predstaviť seba a iných a reagovať, keď ho predstavujú
- rozumieť každodenným jednoduchým slovným spojeniam a vedieť reagovať na jednoduché informácie (upravené SERR, 2013, s. 76 – 83).

Ústny prejav – monológ

Žiak na konci príslušného stupňa vzdelávania dokáže:

- vytvoriť jednoduché, väčšinou izolované slovné spojenia o ľuďoch a miestach,
- opísať seba, čo robí, kde žije (SERR, 2013, s. 60).

Abbildung 3. Štátny pedagogický ústav: ISCED2, A1, S. 7⁴

In der Abbildung 4 ist im Inhaltsstandard der Kompetenzen des innovativen staatlichen Bildungsprogramm nur noch der Terminus usualisierte Wortverbindungen zu finden.

---

⁴ https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/nj_nsv_a1_2014.pdf

Nemecký jazyk – nižšie stredné vzdelávanie, úroveň A1

Kompetenz 1 : « KONTAKT AUFNEHMEN » NIVEAU A1

Kompetencia č.1: „Nadviazať kontakt v súlade s komunikačnou situáciou“ Úroveň A1

Kompetencie	Funkcie	Interakčné schémy	Jazyková dimenzia	Diskurzívna dimenzia	Interkultúrna dimenzia
Kontakt aufnehmen <i>Nadviazať kontakt v súlade s komunikačnou situáciou</i>	Aufmerksamkeit wecken <i>Upítať pozornosť</i>	Bitte? Hallo!	Ustálené slovné spojenia Oznamovacia veta – slovesled v hlavnej vete Osobné zámená Privlastňovacie zámená v nominative a v akuzative	Komunikačný kontext sa realizuje: - dialógy - neverbálna komunikácia - hovorový štýl Typy textov: úryvok a dramatizácia rozprávky, riekanka, pesnička, básnička, komiks a pod.	Pravidlá slušnosti v komunikácii. Interkultúrne rozdiely pri nadviazaní rozhovoru a neverbálnej komunikácii.
	Begrüßen <i>Pozdraviť</i>	Hallo! Grüß dich! Grüß Gott! Guten Morgen! Morgen, Herr... /Frau...! Guten Tag! Tag,...! Guten Abend! Abend,...! Gute Nacht! Nacht,...! Wie geht es dir? Wie geht es denn so?			
	Grüß erwidern <i>Odpovedať na pozdrav</i>	Hallo! Guten Morgen! Guten Tag! Guten Abend! Gute Nacht!			

Abbildung 4. Štátny pedagogický ústav: ISCED2, A1, S. 14⁵

In dem empfohlenen Wortschatz (Abb. 5) sind keine feste Wortverbindungen bzw. Kollokationen erwähnt, nur die Einzelwörter.

2 Náš domov Môj dom/byt Zariadenie bytu Domov a jeho okolie Bývanie v meste a na dedine Spoločnosť a životné prostredie Spoločnosť a jej životný štýl	Abfall r, Bett s, Computer r, Dusche e, Fenster s, Fernseher r, Garten r, Glocke e/Klingel e, Tür e, Haus s, Herd r, Küche e, Licht s, Radio s, Schlüssel r, Schrank r, Kühlschrank r, Spiegel r, Stuhl r, Telefon s, Teppich r, Tisch r, Toilette e, Tür e, Haustür e, Uhr e, Wasser s, Wohnung e, Zimmer s, Schlaf-, Kinder-, Bade-, Wohnzimmer s, machen, (an-, auf-, aus-, zu-, mit-), drücken, kaufen, kochen, kosten, putzen, verkaufen, waschen, wohnen, alt, dunkel, geschlossen, groß, kalt, klein, laut, leise, neu, offen, oder, sauber, schmutzig, schön, teuer, warm

Abbildung 5. Štátny pedagogický ústav: ISCED2, A1, S. 39⁶

Das Fehlen von Kollokationen im empfohlenen Wortschatz ist negativ zu bewerten, da sie ein wesentlicher Bestandteil der Wortschatzerweiterung sind. Ihre Verwendung in der Anfangsphase des Fremdspracherwerbs hilft den Anfängern, die falsche Bildung von typischen festen Wortverbindungen in der Zukunft zu vermeiden. Die Unterrichtspraxis in allen Schularten zeigt immer wieder, dass sich das Vokabellernen oft ausschließlich auf das kontextlose Memorieren von Einzelwörtern beschränkt. Die freie Kombination der gelernten isolierten Einheiten führt dazu, dass die Lerner nicht in der Lage sind, gewohnte sprachspezifische Wortverbindungen zu bilden.

⁵ https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/nj_nsv_a1_2014.pdf

⁶ https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/nj_nsv_a1_2014.pdf

3 Beispiele aus der Praxis

Zur empirischen Forschung gehört die Analyse der festen Wortverbindungen (Kollokationen) in einem Lehrbuch im Anfängerniveau. In diesem Abschnitt möchte ich auf die Art und Weise hinweisen, in der die Übungen mit Kollokationen in einem konkreten Deutschlehr- und -Übungsbuch für Anfänger (Grundschulen) präsentiert werden, sowie auf die konkrete Arbeit mit ihnen.

Wie die Abbildung 6 zeigt, werden die Kollokationen präsentiert und absichtlich gelernt, um sich das typische Vorkommen mehrerer Wörter anzueignen. Es handelt sich um eine Zuordnungsübung von Wörtern aus dem neuen Wortschatz in der Lektion. Die Lernenden sollen die Arbeiten im Haushalt richtig zuordnen. Dabei handelt es sich um Kollokationen von Form: Substantiv – Verb, die in dieser Verbindung typisch vorkommen. Aus der didaktischen Sicht kann man die Tatsache, dass die Kollokationen zu einem konkreten Thema zugeordnet werden, als positiv betrachten, was den Lernenden den Wortschatzerwerb erleichtern kann.

8. Wie heißen die Arbeiten im Haushalt. Ordne zu.
Ako sa nazývajú domáce práce? Prirad'.

den Mülleimer leeren	die Betten machen	die Blumen gießen	Brötchen kaufen

____	____	____	____

Abbildung 6. Klett Maximal interaktiv 2, Info: funktioniert nur mit Anmeldung⁷

Abbildung 7 bietet ein gezieltes Training der Kollokationen beim Imperativ und Modalverben in einer Sprechübung an. Hier werden nicht nur die Kollokationen, sondern auch ihr Anwenden in der Kommunikation durch die produktiven Fertigkeiten in diesem Rollenspiel eingeübt.

⁷ <https://www.mcourser.cz/lesson/view/5580836557029376/next/~courses~5709171433406464~next~~courses?display=grid&page=34>

Abbildung 7. Klett Maximal interaktiv 2, Info: funktioniert nur mit Anmeldung⁸

Im Arbeitsheft (Abb. 8) gibt es eine Trainingsaufgabe zur Übung der Kollokationen. In diesem Fall handelt es sich um eine Zuordnungsübung, wobei die Lernenden die Substantive und Verben richtig verbinden sollen. Der positive Aspekt der Übung ist, dass die Lernenden durch die Zuordnung der richtigen Wörter eine feste Wortverbindung lernen. Gleichzeitig werden die Tätigkeiten visuell in Form eines Bildes dargestellt, dem sie zugeordnet werden.

⁸ <https://www.mcourser.cz/lesson/view/5580836557029376/next/~courses~5709171433406464~next~~courses?display=grid&page=34>

8. Aufgaben im Haushalt. Was passt zusammen? Verbinde und ordne zu.
 Domáce práce. Čo patrí k sebe? Spoj a prirad'.

	1 das Wohnzimmer	gießen	
	2 das Geschirr	spülen	
	3 Brötchen	machen	
	4 die Betten	putzen	
	5 das Bad	saugen	
	6 das Mittagessen	kaufen	
	7 den Mülleimer	kochen	
	8 die Blumen	leeren	

Abbildung 8. Klett Maximal interaktiv 2, Info: funktioniert nur mit Anmeldung⁹

4 Kollokationen im DaF-Unterricht

Zur empirischen Forschung im Kapitel 3 gehört die Analyse der festen Wortverbindungen (Kollokationen) in einem Lehrbuch im Anfängerniveau. Die angeführten Beispiele lassen uns behaupten, dass die Kollokationen allgemein zu wenig geübt werden, obwohl sie einen festen Gegenstand der Kommunikation bilden.

Meine Erfahrungen im Unterricht der deutschen Sprache als zweiter Fremdsprache zeigen, dass es zu wenig grammatische und praktische Übungen mit dieser Thematik in den Lehrbüchern gibt. Die Kollokationen sollen vor allem systematisch gelernt und gelehrt werden. Am Anfang des Fremdsprachenlernens wird nur der Grundwortschatz vermittelt, aus dem die Lernenden freie Wortverbindungen bilden können. Das typische Vorkommen einer gewissen Wortverbindung wird im Unterricht nur selten geübt.

Dies zeigt sich auch aus der kontrastiven Sicht als wichtig, denn der Grundwortschatz enthält oft die Kollokationen, deren Äquivalente in der Zielsprache nicht der Muttersprache entsprechen. Die Kollokationen werden in der Muttersprache meist automatisch und richtig verwendet, aber in einer Fremdsprache können sie den Lernenden Schwierigkeiten bereiten. Zu den Fehlerquellen zählen die unterschiedliche Struktur und Semantik, unterschiedliche Kombinierbarkeit und der unterschiedliche Gebrauch in der Muttersprache und der Fremdsprache.

Beispiele:

sich die Hände *waschen*
 das Geschirr *spülen*
 sich die Zähne *putzen*

umyt' si ruky
 umyt' riad
 vyčistiť si
 zuby

die Wäsche *waschen*
 den Mund *spülen*
 die Fenster *putzen*

oprat' prádlo
 vypláchnuť ústa
 očistiť okná

⁹ <https://www.mcourser.cz/lesson/view/5580836557029376/next/~courses~5709171433406464~next~courses?display=grid&page=34>

Die Lernenden verwenden die Wortverbindungen als fertige Produkte oder sie bilden sie selbst durch Anwendung von grammatischen und semantischen Regeln. Eben auch nach Ďurčo – Vajičková (2016: 121) sind die Kollokationen bisher in den Wörterbüchern unzureichend erfasst und werden auch nicht systematisch gelehrt und gelernt, worauf wir in diesem Artikel auch hinweisen wollen. Aus diesem Grund werden in nächsten Unterkapiteln einige Schritte vorgeschlagen, die auf gezielte Aneignung der Wortverbindungen konzentriert werden.

4.1 Vorschläge – Übungen von festen Wortverbindungen zum Thema Wohnung/ Unser Zuhause

In den Lehrwerken befinden sich nur wenige Aufgaben- und Übungstypen zur Aneignung der Kollokationen. Sie werden allgemein durch Erkennen – Verstehen – Anwenden vermittelt. Zum besseren Einüben der Kollokationen im Anfängerniveau möchte ich folgende Übungstypen vorgeschlagen:

Übungstypen zur Präsentation, Entdeckung und Erkennung von Kollokationen

Im ersten Schritt werden die Kollokationen anhand von kurzen authentischen zusammenhängenden Texten präsentiert. Die Lernenden können gleichzeitig Kollokationen in ihrem typischen sprachlichen Umfeld entdecken und erkennen.

1. Suchübungen (Basis- und Kollokatorsuche)

Unterstreiche im Text die Substantive und die dazugehörigen Verben.

2. Arbeit mit Wörterbüchern

*Suche nach Verben, die man mit folgenden Substantiven verbinden kann.
das Haus, der Schrank, der Garten, die Zähne, ...*

Übungstypen zur Festigung von Kollokationen

Zur Unterstützung der Entwicklung der produktiven Kollokationskompetenz der Lernenden sind Übungen zur Festigung von besonderer Bedeutung.

1. Zuordnungsübungen und Lückentexte

Welches Verb passt? Verbinde und ergänze dann in der passenden Form im Text.

das Geschirr	gießen
den Mülleimer	kochen
Spaghetti	machen
Ordnung	saugen
die Betten	spülen
die Blumen	leeren
das Zimmer	machen

Zuerst ..... ich mein Zimmer und ..... Blumen. Dann ..... meine Schwester den Mülleimer. Wir spülen ..... zusammen. Danach kocht mein Bruder ..... und wir ..... die Hausaufgaben.

2. Korrekturübungen (Fehlersuche, richtig-falsch Übungen)

Welche Wortverbindung ist richtig?

die Wohnung spielen – die Wohnung saugen – die Wohnung lesen

3. Übersetzungsübungen

Übersetze folgende Sätze ins Deutsche.

Môj brat musí umyť kúpeľňu.

Môj brat si musí umyť zuby.

Übungstypen zur Anwendung von Kollokationen

Die produktive Verwendung von Kollokationen im schriftlichen und mündlichen Ausdruck ist ein wichtiger Teil der Sprachkompetenz. Die Lernenden sollen lernen, Kollokationen in verschiedenen Kommunikationssituationen zu verwenden.

1. Reproduktive schriftliche und mündliche Übungen

Was macht ihr am Wochenende zu Hause? Antworte nach dem Beispiel.

Beispiel: Ich mache am Samstagvormittag die Hausaufgaben.

a) Ich .....

b) Meine Mama .....

c) Mein Vater .....

d) .....

e) .....

5 Zusammenfassung

Die Analyse zeigt, dass im innovativen staatlichen Bildungsprogramm für deutsche Sprache zu viele Termini von festen Wortverbindungen enthalten sind, die zu inhaltlicher Unverständlichkeit und zur inkorrekten Verwendung von Kollokationen führen. Dies kann zu terminologischer Verwirrung und Inkonsistenz führen. Daher bin ich der Meinung, dass eine terminologische Anpassung des innovativen staatlichen Bildungsprogramm angebracht wäre. Sie konnten lexikalisch an die deutsche Terminologie angepasst werden um Einheitlichkeit und Verständlichkeit zu erreichen. Um einen Zuwachs an Kollokationskenntnissen der Lernenden im Fremdsprachenunterricht zu fördern, müssen Kollokationen im Fremdsprachenunterricht einen größeren Stellenwert bekommen. Für die aktive Aneignung der festen Wortverbindungen sollen auch mehr Übungen in den DaF – Lehrwerken integriert werden, worum ich mich in diesem Beitrag bemüht habe.

LITERATURVERZEICHNIS

BURGER, Harald: Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag 2007, S. 32, 54.

BURGER, Harald – BUHOFER, Annelies H. – SIALM, Ambros (1982): Handbuch der Phraseologie. In: Burger, Harald: Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag 2007, S. 30, 123.

ČERMÁK, František: Kolokace v lingvistice. In: Kolokace. Studie z korpusové lingvistiky. Sv. 2. Eds. F. Čermák – M. Šulc. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu 2006, s. 9 – 16.

ĐURČO, Peter – VAJIČKOVÁ, Mária: Kollokationen im Unterricht. Nümbrecht: Kirsch Verlag 2016. 121 s.

HORNÁČEK BANÁŠOVÁ, Monika: Rekurrente präpositionale Wortverbindungen in der modalen Bedeutung der Sprechereinstellung. Berlin: Logos Verlag 2022. 63 s.

OLOŠTIAK, Martin, ed.: Viacslovné pomenovania v slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015.

STEYER, Kathrin: Usuelle Wortverbindungen. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG 2013. 337 s.

WEBER, Julia Katharina – ŠOBER, Lidija et al.: Klett Maximal interaktiv 2. Nemčina pre základné školy a nižšie ročníky osemročných gymnázií. Praha: Klett nakladatelství 2021.

INTERNETPORTALE

Inovovaný štátny vzdelávací program. Nemecký jazyk. Vzdelávacia oblasť: Jazyk a komunikácia. Príloha ISCED2, úroveň A1. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2019. Dostupné z WWW: https://www.statpedu.sk/files/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-2.stupen-zs/jazyk-komunikacia/nemecky-jazyk_uroven_a_1_2019.pdf. [cit. 2023-01-11].

Univerzia sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Filozofická fakulta
Katedra germanistiky
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Slovenská republika
ivetakacerovade@gmail.com

ZAKOTVENÍ NEZAKOTVENÍ: HAŠEK A KAFKA VE SVĚTLE PROPRIÁLNÍ NASYCENOSTI TEXTU¹

Michal Místecký¹ – Denisa Místecká²

1 Úvod

V roce 2023 si česká literatura připomněla několik významných výročí spjatých s osobnostmi Jaroslava Haška (1883–1923) a Franze Kafky (1883–1924). Uplynulo 150 let od narození a 100 let od úmrtí autora *Osudů dobrého vojáka Švejka* – a zároveň celé století od vydání posledního autorem částečně napsaného dílu tohoto světově proslulého románu; v případě Kafky jsme si připomněli 140 let od narození. Rok 2024 byl pak znovu věnován Kafkovi, neboť uplynulo 100 let od jeho úmrtí.

Osudy obou spisovatelů nejsou však provázány jen časově, ale i tematicky a z hlediska literární orientace. Můžeme v nich detekovat expresionistické i existencialistické momenty (Chalupecký, 2013) a práci s absurditou. Stylisticky však ke svým cílům docházejí odlišnými prostředky – Hašek volí uvolněnou formu řetězově poskládaných historek reprodukováných postavou bez tváře, těla a vlastností, Kafka naproti tomu občas až s parodickou přesností napodobuje administrativní či odborný styl tehdejší doby. A specificky nakládají oba autoři také s vlastními jmény – zatímco Dobrý voják Švejk je jimi přesycen (Dvořáková, 2017, s. 114; David – Místecký – Davidová Glogarová, 2024), u Kafky se onomastický výzkum objevuje spíše vzácněji, a pokud ano, pak se strukturalisticko-hermeneuticky zaměřuje spíše na funkce postav (Pawlitšchek, 2019). V tomto textu si klademe za cíl srovnat díla obou autorů z hlediska vlastních jmen na základě jednotné, kvantitativnělingvisticky orientované metodologie; soustředíme se tedy nejen na průzkum jejich onomastické práce, ale i na položení metodologických základů pro stejně zaměřená bádání budoucí. Podobné výzkumy byly dosud prováděny spíše ojediněle (Místecký, 2019), i když rozvoj kvantitativní onomastiky nabývá v posledních letech na dynamice (David – Místecký, 2023).

2 Metodologie výzkumu

Co se týče výběru děl pro analýzu, bylo naší ambicí sladit potřebu robustnosti a nutnost manuální korekce výsledků (viz dále). Z Haškova díla jsme proto vybrali první díl *Osudů dobrého vojáka Švejka* (celkem 26 textů o celkové délce 70 271 pozic); Kafkovu tvorbu reprezentovala všechna jeho díla přeložená k roku 2021 do češtiny (celkem 43 textů o celkové délce 389 326 pozic).² V souhrnu tedy pracujeme s korpusem o rozsahu téměř půl milionů tokenů.

K primární detekci vlastních jmen v textech bylo využito softwaru Name Tag 2 (Straková – Straka – Hajič, 2019), který je součástí funkcionalit dostupných na stránkách Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK. Výsledky byly ovšem manuálně korigovány, a to ze dvou důvodů – jednak byly odstraněny falešně pozitivní rezultáty (pozice chybně identifikované jako propria), jednak byla nalezená vlastní jména upravena tak, aby byla více v souladu

---

¹ Výzkum byl podpořen finančními prostředky z projektu SGS02/FF/2023 *OnomOs – Ostravský korpus vlastních jmen*.

² Za sestavení tohoto korpusu bychom chtěli poděkovat Vendule Urbišové, která jej využila ve své bakalářské práci (Urbišová, 2021).

se současnými onomastickými zvyklostmi. V prvním prípade byly opraveny zjevné chyby taggeru, častokrát spjaté s počátky vět a interpunkčními znaménky (nástroj např. identifikoval jako příjmení tečku za iniciálou jména hlavní postavy Kafkova románu *Proces*, Josefem K.). Právě proto, že tagger vyčleňuje jako samostatný token i interpunkci, označujeme pozice, které nejsou proprii, jako nepropria (nikoli tedy běžnějším termínem apelativa).

V druhé fázi korekcí jsme se zaměřili na harmonizaci výsledků se současnými oborovými trendy. Společným jmenovatelem těchto snah byla redukce počtu proprií; Name Tag 2 totiž u víceslovných vlastních jmen považuje za propria všechna slova (např. „Svátek vzpomínání na zemřelé“ tak vyhodnotí jako čtyři vlastní jména). Redukci vyjadřujeme pomocí schematických vzorů, v nichž „1“ značí proprium a „0“ neproprium.

Jméno a příjmení, případně osoby s dvěma rodnými jmény, chápeme jako dvě jednotky („František Josef“), protože se v textu mohou objevovat i zvlášť, netvoří nerozdělitelnou dvojici (vzor 1-1). Jiným případem jsou spojení přívlastku a jména, které sice dohromady označují jedinečnou osobu, nicméně nerozdělitelnou dvojici tvoří („Třetí Soudce“, „Červený Petr“). V těchto případech za proprium považujeme nepřívlastkové jméno (vzor 0-1). Jako propria označujeme i přívlastňovací adjektiva („Karlův“).

Jinak než spojení jména a příjmení chápeme víceslovná toponyma – pokud je název místa složen z více slov („New York“, „Severní Amerika“, „U Zvonu“), počítáme jako proprium pouze první slovo a ostatní označujeme za nepropria – vzor 1-0. Specifikum zde tvoří Rakousko-Uhersko, které chápeme jako federaci, proto obě části názvu označujeme za propria (vzor 1-1). Vzor 1-0 využíváme i v ortograficky jinak řešených případech, ale stále toponymické povahy („Panská ulice“, „Schönbrunský palác“, „East River“, „Spojené státy“). Za proprium považujeme také označení národností, a to i v širším slova smyslu („Evropan“, „Indián“, národ „Nikdů“ v Kafkově povídce *Výlet do hor*). U víceslovných pojmenování počítáme jako vlastní jméno znovu pouze první slovo („Pobaltští Slované“ – vzor 1-0). Jako vlastní jména chápeme také pojmenování typu „Východ“ (ve významu konkrétní části USA) – vzor 1.

Podle pravidla, že první slovo víceslovného pojmenování bereme za proprium, postupujeme i v případě názvů uměleckých děl či svátků („Kde domov můj“ – vzor 1-0-0; „Svátek vzpomínání na zemřelé“ – vzor 1-0-0-0). Pokud je ale součástí názvu také osobní jméno, počítáme ho rovněž jako vlastní jméno (obraz s názvem „Pohřbívání Krista Pána“ – vzor 1-1-0). Opačné pravidlo volíme při souslovích, v nichž se obě jména jeví jako obecná, ale jedno z nich se vztahuje ke konkrétní entitě či bytosti („socha Svobody“). Právě takové jméno považujeme za proprium (vzor 0-1). Jiné jsou případy spojení „bohyně vítězství“ nebo „jeho veličenstvo“, která hodnotíme jako čistě apelativní (vzor 0-0).

Vybrané metodologické zásady shrnuje tabulka 1.

Vzor	Příklad(y)
0	<i>ježíšmarjá</i>
0-0	<i>jeho veličenstvo, bohyně spravedlnosti</i>
1	<i>Ježíš, Písmo, Východ [USA]</i>
0-1	<i>Třetí Soudce, socha Svobody</i>
1-1	<i>František Josef, Rakousko-Uhersko</i>
1-0	<i>New York, U Zvonu, Panská ulice, Štědrý večer, Pobaltští Slované</i>
1-0-0	<i>Kde domov můj</i>
1-0-0-0	<i>Svátek vzpomínání na zemřelé</i>
1-1-0	<i>Pohřbívání Krista Pána</i>
1-0-0-1	<i>Osudy dobrého vojáka Švejka</i>

Tabuľka 1. Metodologické kľúče pro určenie vlastných jmen v prezentovanom výzkumu.

Identifikovaná vlastná jména jsou následně relativizována ve vztahu k délce textu podle vzorce

$$S = \frac{P}{N} \times 1000 ,$$

v němž P značí počet proprií v textu, N jeho délku a S nasycenost textu vlastními jmény (= saturaci). Výsledky jsou shrnuty prostřednictvím pěti základních statistických údajů, vizualizovány v podobě kombinovaného grafu a porovnány na základě neparametrického Mannova–Whitneyho statistického testu (Lowry, 1999–2023).³

3 Výsledky

Výsledky jsou sumarizovány v tabulce 2 a na grafu 1. Opticky lze mezi oběma spisovateli detekovat výrazné rozdíly, co se týče práce s vlastními jmény; jako statisticky signifikantní vyhodnocuje diferencii i Mannův–Whitneyho test ($z = 6,06$; $p < 0,001$). Hodnoty Haškova Švejka se pohybují kolem mediánu 2,7 % saturace textu proprií; všechny texty jsou onymicky syceny a objevuje se jedna hodnota odlehá (outlier) – kapitola „Švejk jde na vojnu“ (číslo 24 v grafu 1; příklad 1). Haškovo bohaté využívání onymie je dáno různými faktory – faktografickými odkazy na válečnou realitu (příklad 2), dramatickým oslovováním (příklad 1) či kumulací přesně lokalizovaných historek (příklad 3). Propria tedy propůjčují dílu ráz polytematičnosti, kterou jako jejich rys ve své průlomové kvantitativní stylistice češtiny identifikují Cvrček a kol. (2020).

[1] Paní Müllerová vaří mu v kuchyni kávu. — „Paní Müllerová,“ ozval se z pokoje tichý hlas Švejkův, „paní Müllerová, pojd'te sem na chvíli.“ — Když posluhovačka stála u postele, řekl Švejk opět takovým tichým hlasem: „Sedněte si, paní Müllerová.“ — V jeho hlase bylo něco tajuplně slavnostního. — Když se paní Müllerová posadila, prohlásil Švejk, vztyčuje se na posteli: „Já jdu na vojnu!“ (*Švejk jde na vojnu*)

[2] V době, kdy lesy na řece Rábu v Haliči viděly utíkat přes Ráb rakouská vojska a dole v Srbsku rakouské divize jedna za druhou dostávaly přes kalhoty to, co jim dávno patřilo, vzpomnělo si rakouské ministerstvo vojenství i na Švejka, aby pomohl mocnářství z bryndy. (*Švejk vojenským sluhou u nadporučíka Lukáše, pátá část*)

[3] „Kerýho Ferdinanda, paní Müllerová?“ otázal se Švejk, nepřestává si masírovat kolena, „já znám dva Ferdinandy. Jednoho, ten je sluhou u drogisty Průši a vypil mu tam jednou omylem láhev nějakého mazání na vlasy, a potom znám ještě Ferdinanda Ko-košku, co sbírá ty psí hovínka. Vobou není žádná škoda.“ (*Zasáhnutí dobrého vojáka Švejka do světové války*)

U Kafky je distribuce naproti tomu značně posunutá směrem k nule, neboť se v korpusu objevuje řada kratších povídek, v nichž nefigurují žádné (pojmenované) postavy. V těchto textech se uplatňují diverzifikované narativní postupy a žánrové formy (ihr-forma, ich-forma, přímá řeč; komentář, mikropříběh, vzpomínka aj.); častokrát se syntakticky realizují v komplikovaných strukturách, mnohdy v jednom rozvitém souvětí, které sleduje myšlenkové pochody vypravěče. Komunikátům dominují pocity odstupů, ztráty, neznáma, nepochopení a bezvýchodnosti. Anonymita postav – nalezneme-li v nich vůbec postavy – tyto estetické efekty spoluvytváří (viz příklad 4). Řídké Kafkovy texty, které naopak vykazují extrémní propriální nasycenost (čísla 3 a 29 v grafu 1), se vyznačují satiričností – v povídce

³ Hodnoty nasycenosti pro jednotlivé texty jsou k dispozici na platformě GitHub (<https://github.com/KCJFFOU/Mistecky-Mistecka-Hasek-Kafka-propriální-nasycenost>).

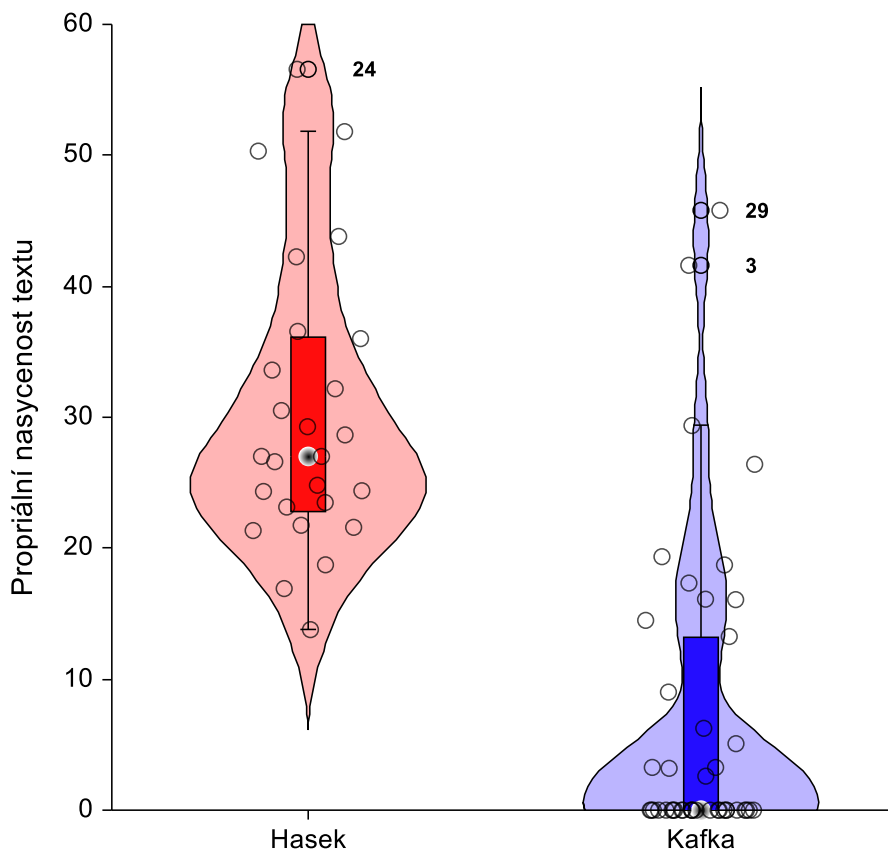
Bratrovražda je parodován soukromník Pallas, který přihlíží vraždě, v textu *Nový advokát* se za využití antických reálií zase tepe bezcitnost spisovatelovy současnosti (viz příklad 5).

[4] Můj dědeček říkal: „Život je úžasně krátký. Ted' se mi ve vzpomínce tak scvrkává, že kupříkladu stěží pochopím, jak se nějaký mladík může odhodlat, že si vyjede na koni do sousední vsi, a nebojí se přitom, že – nehledě vůbec na nešťastné náhody – již doba obyčejného, šťastně plynoucího života ani zdaleka na takovou vyjížďku nevystačí.“ (*Sousední ves*)

[5] Máme nového advokáta, doktora Bucefala. Zevnějškem málo připomíná dobu, kdy ještě býval válečným ořem Alexandra Makedonského. [...] Vcelku soudní dvůr schvaluje Bucefalovo přijetí. Všichni s nevídaným porozuměním říkají, že za dnešního společenského pořádku je Bucefalus v obtížné situaci a že si proto, jakož i pro svůj světodějný význam rozhodně zaslouží, aby se mu vycházelo vstříc. Dnes – to se nedá popřít – neexistuje žádný veliký Alexandr. Vraždit dokáže sice leckdo; nechybí ani obratnost, jíž je zapotřebí, aby člověk při hostině kopím zasáhl přes stůl přítele; a mnohým je Makedonie příliš těsná, takže proklínají otce Filipa – ale nikdo, nikdo nedovede vést do Indie. (*Nový advokát*)

	Hašek	Kafka
Maximum	56,57	45,8
Q3	35,41	11,14
Medián	27,01	0
Q1	23,23	0
Minimum	13,78	0

Tabulka 2. Shrnutí výsledků v pěti číslech.

Graf 1. Kombinovaná vizualizace výsledků (boxplot, dotplot a houslový diagram). Tenké kroužky znázorňují hodnoty nasycenosti pro jednotlivé texty (dotplot), šedá kulička medián, kontury houslového diagramu pravděpodobnost výskytu hodnot. Odlehlé hodnoty jsou očíslovány.

4 Diskuse a závěr

Skutečnost, že kratší texty v korpusu mnohdy vykazují nulovou propriální nasycenost, může naznačovat závislost indexu na délce textu. Tento fakt však souvisí se skutečností, že se jedná o Kafkovy mikropovídky (rolí zde tedy sehraává autorský styl). K průzkumu závislosti indexu tak bude třeba většího počtu textů. Pokud by se potvrdila, bylo by možné ho korigovat například pomocí klouzavého průměru.

Co se týče výsledků, hodnoty propriální nasycenosti souzní s výraznou rolí jmen v Haškově Švejkovi, zároveň však poukazují na to, že i v tomto díle dochází k určité variabilitě hodnot. Srovnání kapitol knihy na základě indexu však už přesahuje rámec tohoto článku. Upozaděná je naproti tomu práce s proprii v Kafkově díle, v němž se objevují texty zcela bez onymie; výrazná saturace se vyskytuje jen ve dvou dílech satirického charakteru.

Výzkum lze rozvíjet několika směry. Především je možné srovnat prezentované výsledky s dalšími českými spisovateli, příkladně z expresionisticko-existenciálního okruhu. Výstupy mohou také napomoci nazřít, jak jsou koncipovány postavy v literárních dílech různých směrů.

LITERATURA

CVRČEK, Václav – LAUBEOVÁ, Zuzana – LUKEŠ, David – POUKAROVÁ, Petra – ŘEHOŘKOVÁ, Anna – ZASINA, Adrian Jan: Registry v češtině. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2020. 233 s.

DAVID, Jaroslav – MÍSTECKÝ, Michal – DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana: Kvantitativněonomastická analýza Haškova Švejka a jeho tří parafrází. In: Slovo a slovesnost, 2024, roč. 85, č. 3, s. 199 – 216.

DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: Literární onomastika: antroponyma. Praha: FF UK 2017. 292 s.

CHALUPECKÝ, Jindřich: Expresionisté. Praha: Torst 2013. 226 s.

LOWRY, Richard: Concepts & Applications of Inferential Statistics. [online]. Dostupné z WWW: <http://vassarstats.net/textbook/>. [cit. 2024-03-30].

MÍSTECKÝ, Michal: Využití rankové frekvenční distribuce při výzkumu antroponym v literárních dílech. In: Linguistica Brunensia, 2019, roč. 67, č. 1, s. 27–38.

DAVID, Jaroslav – MÍSTECKÝ, Michal: Prolegomena ke kvantitativní onomastice. In: Acta onomastica, 2023, roč. 64, č. 2, s. 301–320.

PAWLITSCHKE, Brigitte: Franz Kafkas „Wahlverwandschaften“: Zu den Funktionen von Eigennamen und Personenbezeichnungen in den Romanen und ausgewählten Erzählungen. [Dizertační práce.] Fakulta humanitních studií, Univerzita Štýrský Hradec 2019. 373 s.

STRAKOVÁ, Jana – STRAKA, Milan – HAJIČ, Jan: Neural Architectures for Nested NER through Linearization. In: Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Eds. A. Korhonen – D. Traum – L. Màrquez. Florencie: Association for Computational Linguistics 2019, s. 5326–5331.

URBIŠOVÁ, Vendula: Spočítat existencionální úzkost: prózy Franze Kafky prizmatem stylistometrických metod. Bakalářská práce. Filozofická fakulta, Ostravská univerzita 2021. 61 s.

¹ Ostravská univerzita
Filozofická fakulta
Katedra českého jazyka
Reální 5, 701 03 Ostrava
Česká republika
michal.mistecky@osu.cz
² bez afiliácie
denisadol@seznam.cz

PRIESTOROVÉ A ČASOVÉ VÝZNAMY KONŠTRUKCIÍ S PREDLOŽKOU V¹**Stella Ondrejčíková****1 Úvod**

V slovenskej lingvistike sú predložky spracúvané najmä z hľadiska súčasného slovenského jazyka a jeho spisovnej variety. Pri ich výskume sa v syntetických gramatických prácach podáva podrobný opis ich delenia a významu vo vzťahu ku kontextu (syntagmatický prístup) alebo k iným predložkám (paradigmatický prístup), v menších odborných článkoch sa posudzujú z hľadiska preskripcie a usmerňovania v zmysle ich „správneho“ používania.

Gramatické práce sa zhodujú v pohľade na predložky z hľadiska flektívnosti, v nich sú predložky charakterizované ako neohybné gramatické slová, ktoré sa – spolu s ďalšími jednotkami syntaktickej konštrukcie – podieľajú na vyjadrovaní syntaktických vzťahov, najmä pádu. Pokiaľ ide o funkciu predložiek, väčšina autorov ju vysvetľuje prostredníctvom vzťahu predložky a pádu, s ktorým sa predložka viaže, a pripisujú predložkám jednoznačne syntaktickú funkciu (pozri napr. Ďurovič, 1955, s. 137; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 619 a nasl. [ďalej MSJ]; Oravec, 1968, s. 7; Oravec, 1984, s. 178).

S vymedzením predložky ako jednotky, ktorá sa podieľa na tvorbe pádu, však súvisí otázka významu predložiek, resp. otázka, či okrem gramatickej funkcie sú predložky aj nositeľmi vecného významu, a na ňu nadväzujúca otázka, ako je možné ich význam uchopiť. So zaradením predložiek medzi synsémantické² slovné druhy (v tradičnom zmysle) sa stretávame napr. v prácach J. Furdíka (1980, s. 23), ktorý predložky chápe ako jednotky bez lexikálneho významu a pripisuje im len gramatickú funkciu – „predložky a spojky nemajú lexikálny význam, ale gramatickú funkciu“. Rovnako sa v MSJ (1966, s. 619 a nasl.) stretávame s chápaním predložiek ako neplnovýznamových slovných druhov a s výkladmi predložkových významov, ktoré treba podľa J. Oravca (1974, s. 291) „vidieť a opisovať v súvislosti s pádmi, s ktorými sa viažu“, resp. ako významy, ktoré vyjadrujú predložky až v spojení s pádom mena, pričom ide o tie isté významy, ktoré vyjadrujú príslovky samostatne. V slovníkoch či gramatických prácach preto nachádzame opisy predložkových významov, ktoré sa konštituovali spojením slovesa, predložky a mena, a teda nie sú vlastným významom predložky (podobne aj Mluvnica češtiny 2, 1986, s. 207).

Významovú stavbu predložky J. Oravec (1968, s. 8 – 11; 1984, s. 185 a nasl.) rozlišuje z hľadiska toho, či ide o paradigmatické významy predložky (v nich sa viac prejavuje vlastný

---

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 *Slovník slovenských nářečí IV*.

² Podľa Z. Hladkej (2017) majú však synsémantiká „zřetelnou především široce pojatou gramatickou funkci (podílejí se na výstavbě a organizaci textu), eliminován však není ani specifický význam lexikální (srov. jejich výklady ve slovnících), proto je lze označit jako slova gramaticko-lexikální (na rozdíl od autosémantik, která jsou označována jako slova lexikálně-gramatická)“. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* (2018, s. 67) považuje predložky z funkčného hľadiska za lexikálne morfémy, ktoré tvoria hranicu lexikálneho systému.

význam predložiek)³ alebo o kontextové významy (ide o čiastkové významy derivované z vlastného významu, tieto významy predložka nadobúda až pod vplyvom kontextu). Ak istá predložka „vyžaduje istý pád“, je to v dôsledku jej lexikálneho významu. Predložka má význam sama osebe, z neho možno vyvodiť rozličné použitia predložky s istým pádom alebo viacerými pádmami. Vyvodzovaním významu predložky z kontextu, t. j. na základe vecného pádového významu pripojeného mena a od vecného významu slovesa nadradeného celej predložkovej väzbe, sa pristupuje pri výklade významu predložiek v lexikografickej praxi. „Kým na systémovo-štruktúrnej rovine predložky predstavujú relatívne ucelené mikrosystémy pozostávajúce z invariantných významov predložiek a vzťahov medzi nimi, lexikografická prezentácia je súhrnom kontextových konkretizácií izolovanej predložky“ (Kesselová, 2001, s. 216).⁴

S odlišným prístupom k sémantizácii predložiek sa stretávame prevažne v prácach E. Horáka (1972, 1976a, 1976b, 1989), ktorý pri hľadaní vlastného (invariantného) významu predložky uplatňuje *štruktúrny prístup* a predložky opisuje ako autosémantické slová. V novšej literatúre sa s výskumom vlastného významu predložiek stretávame aj u J. Kesselovej (2001) či v spoločnej monografii autoriek M. Kysel'ovej a M. Ivanovej (2013).

Napriek tomu, že literatúry zameranej na predložky je pomerne málo, v prístupoch k charakteristike a vymedzeniu predložiek, ich funkcií a významov sa autori jednotlivých prác zhodujú len v niektorých aspektoch, zatiaľ čo v iných – najmä pri otázke významu predložiek a jeho uchopenia – sa značne líšia.⁵ Komplexne sme sa teoreticko-metodologickému východisku uchopenia predložiek a ich významov venovali v predošlých prácach (Ondrejčíková, v tlači, 2024). Táto prípadová štúdia je časťou nášho výskumu, ktorého cieľom je uplatnením kontextového prístupu odhaliť vlastný význam prvotných predložiek.

2 Významy konštrukcií s predložkou v (vo)

Vo výskume sa zaoberáme stavom v slovenských nárečiach pričom sledujeme regionálne osobitosti v používaní konštrukcií s predložkou v (vo) z hľadiska ich významu so zreteľom na vyjadrovanie významov času a priestoru. Tieto osobitosti podliehajú zmenám podobne ako javy v ostatných jazykových rovinách (napr. v tvaroslovnej, hláskoslovnej) alebo v jednotkách plnovýznamových slovných druhov. Spomenuté nárečové osobitosti dnes často prechádzajú procesom archaizácie, a to najmä pod vplyvom spisovného jazyka alebo formovania širšieho nárečového základu (interdialektu), na čo sme poukázali aj v predošlých výskumoch (Ondrejčíková, v tlači, 2024).

³ Vlastný (paradigmatický) význam predložiek je veľmi všeobecný, abstraktný a na prvý pohľad nie je zrejмый. Odhaľuje sa postupne – prvým krokom je zistenie všetkých možných použití predložky vo všetkých možných významoch a so všetkými pádmami, s ktorými je možné predložku spojiť. V ďalšom kroku sa zistený význam špecifikuje komparáciou so synonymnými prostriedkami (príslovky, prosté pády, iné predložkové pády). V poslednom kroku sa význam špecifikuje na základe antonymných vzťahov k iným prostriedkom, najmä k iným predložkám (podľa Oravec, 1984, s. 185).

⁴ Aj v MSJ (1966, s. 619) sa pri výklade významu predložiek využíva lexikografický prístup, čiže sa s ním pracuje ako s významom sysémantických slovných druhov (v tradičnom chápaní).

⁵ Už F. Čermák (1996) upozorňoval, že z hľadiska súvzťažnosti významu predložky a pádu chýba konsenzus v tom, ako pádové významy ponímať, a uvažuje o odlišení systémových významov od kontextových významov. Čiže sú to práve charakteristiky významov predložiek, ktoré sa od seba naprieč literatúrou v najväčšej miere odlišujú.

2.1 Pramenná báza analyzovaného materiálu a jeho spracovanie

Východiskom nášho výskumu je okrem lexikografických a korpusových prameňov súčasného slovenského jazyka aj materiál excerpovaný z historických a nárečových archívnych textov, korpusov a kartoték Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. V prípade týchto prameňov môžeme sledovať aj diachrónny vývin skúmaných predložiek a ich osobitosti v nárečiach, vďaka ktorým sa odhaľuje bohatšia polysémickosť predložky. Excerpciou z historických a nárečových zdrojov získame materiál bohatý na predložkové konštrukcie s takým významom, v ktorom existujú aj v spisovnom jazyku, ale v nárečí je ich frekvencia vyššia, resp. sa v spisovnom jazyku v podobnom význame používajú iné predložkové spojenia alebo sú tieto významy (častejšie) vyjadrené bezpredložkovými väzbami.

Dôležitou pramennou bázou pri zhromažďovaní materiálu boli pre nás aj lexikografické diela. Tie predstavujú špecifický typ opisu významu gramatických jednotiek, ktorý je selektívny a určený vopred stanovenými lexikografickými pravidlami. Pravidlá uvádzania gramatických informácií sa môžu naprieč jednotlivými slovníkmi líšiť (porov. Rhee, 2004, s. 399). Zároveň je súbor informácií získaných z týchto prác bohatší, pretože poskytujú komplexnejšie (najmä funkčné a aj sémantické) gramatické informácie než deskriptívne gramatiky, ktorým sa často vyčíta nedostatočná pozornosť venovaná synsémantickým slovným druhom (porov. Dudok, 2003, s. 21; Múcsková, 2023, s. 75 – 76; Rhee, 2004, s. 399 a nasl.).

Súbor konštrukcií s predložkou *v (vo)*, ktorý je východiskom našej analýzy, pozostáva z materiálu získaného vlastným terénnym výskumom v strednom Gemeri (v rokoch 2018 – 2020 – ďalej výskum autorky) na účely záverečných prác (Ondrejčíková, 2019, 2021), ako i z materiálu, ktorý sme excerpovali z monografií a slovníkov.⁶ Cenným zdrojom dokladov boli kartotéky a archívy Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, ako aj interný nástroj na prácu s lexikálnymi dátami *Lexicorp*.⁷ Do súboru nášho materiálu sme zahrnuli aj tie doklady, v ktorých konštrukcie vyžadujú predložku *v (vo)*, ale tá v doklade nie je explicitne uvedená (podrobne sa prípadom vynechávania predložky *v* z konštrukcií venujeme v kapitole 2.1.1 a 2.4).

Po excerpácii konštrukcií, v ktorých sa predložka *v (vo)* spájala s menom v akuzatívne a s menom v lokáli, sme pristúpili k analýze získaného materiálu. Uplatnením kontextového prístupu sme identifikovali také kolokácie, na ktoré sa predložka viaže v oboch pádoch. V nasledujúcej časti poukážeme na dynamické tendencie a variantnosť používania predložky *v (vo)* v konštrukciách vyjadrujúcich priestorové a časové významy v akuzatívne a lokáli (z diachrónneho aj synchrónneho hľadiska) a pokúsime sa identifikovať možné príčiny.

⁶ Excerpované slovníky uvádzame pri dokladoch skratkami:

HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka. T – V. Red. M. Majtán – R. Kuchar – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005. 700 s.;

KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. Kačala, J. – Pisárčiková, M. – Považaj, M. (hl. red.). Bratislava: VEDA 2003. 985 s.;

SSN – Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.; Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.; Slovník slovenských nárečí. III. (P-poz – R). Red. A. Ferencíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.

Lokalizáciu/prameň uvádzame v podobe, v akej je zaznamenaná v príslušných slovníkoch.

⁷ Kompletný zoznam pramenného materiálu je uvedený za zoznamom použitej literatúry v časti *Pramene*.

2.1.1 Nárečová variantnosť predložky *v*

Podoba predložky *v* je v niektorých nárečových oblastiach variantná. Zmenu predložky *v* na *h* zaznamenal v obci Rovné v Trenčianskej stolici F. Pastrnek v prípadoch *h večer*, *h venne* („vo vedne“), zaznamenal i zánik *v* pred slovom začínajúcim sa spoluhláskou *h*: *hlave*, *humne*, *hlbokej ceste*, m. *v hlave* z Državia (citované podľa Stanislav, 1932, s. 187), v tomto prípade ide o fonetické zmeny.

Výslovnosť typu *h mestě*, *ch puostě* býva aj na severe Slovenska, napr. v hornotrenčianskych, oravských či turčianskych nárečiach (porov. ASJ I. Komentáre, 1968, s. 112; Štolc, 1994, s. 36). Zmene predložky *v* na *h* pred znelými pernicami (*h bani*) a na *ch* pred neznélými pernicami (*x fabrike*) v oravských nárečiach sa venoval A. Habovštiak (1965, s. 118 a nasl.).⁸ Zároveň v týchto nárečiach Habovštiak zaznamenal (1965, s. 124) prípady, keď „v rýchlejšom prejave neslabičná predložka *v* pred znelými, ako aj pred neznélými spoluhláskami často odpadá: *sobotu sã viberiem Zábřež*, *doz bude času sektembri Pribiš*, *robl som Montrijãli Dlhã, na druhi tižžẽn pondelek Bobrov*“.

Vo východoslovenských nárečiach (napr. v zemplínskych nárečiach či nárečiach stredného Šariša) sa vo význame predložky *v* používa *u*, a to v priestorovom (*cetka u sklẽpe*) aj časovom význame (*u noci*).

2.2 Priestorové významy predložky *v* (vo)

Základným významom predložky *v* (vo) je „pozícia vnútri niečoho ohraničeného“ a tento význam má ďalej dva hlavné varianty, medzi ktorými je metonymický vzťah:

- 1) jestvovanie, zotrvávanie (statický význam) – v spojení s lokálom,
- 2) smerovanie (dynamický význam) – v spojení s akuzatívom.

V priestorovom význame sa teda väzby s rôznym pádom líšia významovo (smer vs. pozícia), na ilustráciu výberovo uvádzame doklady z nášho materiálu:

Smer (akuzatív)	Pozícia (lokál)
<i>v úzkí</i> pospíchali <i>úval</i> (kartotéka HSSJ) <i>Odlietaš, vtáča, v diaľne kraje...</i> (Slovenské predložky v praxi)	<i>kdekoľvek w chotary</i> ležia lúky blízko (HSSJ) <i>... nad môjho valacha nieto v celom svete</i> <i>statočnejšieho</i> (kartotéka HSSJ)
<i>A Žofia ma v blato</i> stlačila (Slovenské predložky v praxi)	<i>blatnatá ryba w blatẽ</i> bydljcy (HSSJ)
<i>manželka w prse</i> se bige (HSSJ) <i>ona jest nám dala w ruce</i> (Dejiny SJ) <i>A mi, hibaj, v nohi</i> (kartotéka SSN)	<i>w prsach</i> mam bolest (HSSJ) <i>mal klúče v rukáy</i> (kartotéka SSN) <i>beivala f tvári</i> žďi taká ako ruža (kartotéka SSN)
<i>podotkol a v pamät'</i> uviedol (kartotéka HSSJ)	<i>zostala Vascovi v živej pamäti</i> (Slovenské predložky v praxi) <i>Ani v rozume</i> som to nemala (Gemerský nárečový slovník)

Tabuľka 1

⁸ Zmene *v* na *h* a *ch* sa podrobne venoval A. Habovštiak v monografii *Oravské nárečia* (1965, s. 118, s. 124, s. 130).

V nasledujúcej časti predstavíme materiál, ktorý sme roztriedili na základe nami identifikovaných kolokácií, resp. kontextov, na ktoré sa konštrukcie s predložkou *v* (*vo*) viažu v lokáli aj akuzatívne pri vyjadrovaní priestorových významov.

V lokáli (statický význam pozície) sme identifikovali tieto kolokácie:

- **Svet, príroda:** *kdekolwek w chotary ležia luky* [KRUPINA 1720] HSSJ; *To som mu dala vipiť v polu* [Klenovec, okr. R. Sobota] DK SSN⁹; *ukrat to mjaso a ziad v humňe* [Pohorelá, okr. Zvolen 1952] DK SSN; *ľuďia sa v horách len tag obhaňajú* [Krupina 1958] DK SSN; *nad môjho valacha nieto v celom svete statočnejšieho* [Národní Hlásnik, 1868, 17/34] HK HSSJ¹⁰; ...¹¹

- **Časti prírody:** *swina w blatě se obraca k swemu potesseňi* [GŠ 1758] HSSJ; *Zazrel som ve trávě peňicř z dvoma grnkami* [Brvnište PB] SSN; *Ce zimu son xod'iu vo vel'kom sňehu* [Víg-laš, okr. Zvolen 1958] DK SSN; *Dzecko sa babre fpiěsku* [V. Rovné BYT] SSN.

- **Krajiny, sídla, časti miest:** *od dlassky, keru robyly w ulycy* [ŽILINA 1655] HSSJ; *bydlyewal w Ledniczach* [P. BYSTRICA 1676] HSSJ; *v Maďarsku na jarmeku* [Nitriansky Hrádok, okr. Nitra 1958] DK SSN; *ležau v Bistrici fšpital'i* [Závadka, Gem 1947] DK SSN; *u náz v Gemeru zmo zašnúli žetvu* [Revúcka Lehota] Gemerský nářečový slovník; ...

- **Budovy, časti budov, uzavreté priestory:** *w chráme bohyne Diany* [SK 1697] HSSJ; *basu nahau f tom sxoďe* [Turie, okr. Žilina 1951] DK SSN; *d'iouka robí v apatčieki* [Čierny Balog, Hont 1963] DK SSN; *Vo vlaku v tex vagónox smo bol'i* [Turíčky, Novohrad 1951] DK SSN; *fcelej balandě tíxo bolo* [Víg-laš, okr. Zvolen 1958] DK SSN; *Vo dvore daž robí* [Revúcka Lehota] Gemerský nářečový slovník; ...

- **Ľudské telo – fyzické časti:** *wydyss mrwu w oku bratra sweho a brewna, kterež gest w twem wlastnjm oku, neznamenass* [CS 18. st.] HSSJ; *len mä akosi fkrížox zalamovalo* [Žaškov, okr. Dolný Kubín] DK SSN; *on mau vili v ruke* [Kráľova Lehota, okr. Lipt. Mikuláš 1953] DK SSN; *beivala ftvári žďi taká ako ruža* [Veľký Lom, okr. Veľký Krtíš 1958] DK SSN; *Vo mne len tag vrelo od jedu* [Revúcka Lehota] Gemerský nářečový slovník; *Šva to máž v ustoch?* [Mokrú Lúka] Gemerský nářečový slovník; ...

- **Ľudské telo – mentálne al. psychické vlastnosti:** *hrich f piche koreňi* [Studenec LVO] SSN; *Ani v rozume som to nemala* [Honca] Gemerský nářečový slovník; *Tá noc zostala Vascovi v živej pamäti* (Žáry) Slovenské predložky v praxi.

- **Predmety:** *wezmy borowiček, war gich w piwe* [LR1 17. st.] HSSJ; *poton sa nahajú fsklenix pohároxx opstát'* [Krupina 1958] DK SSN; *ja mal u plašču pišťol'* [Brezina, okr. Trebišov 1978] DK SSN; *Moj sin, máž v rúre obed, najec sa!* [Kráľova Lehota, okr. Lipt. Mikuláš 1953] DK SSN; *V jednej pauři švápka a v druhej múčina* [Dol. Lehota DK] SSN; *Štrbinke v dreve sa gipsuju* [Pukanec LVI] SSN; ...

Analýzou materiálu sme v akuzatívnych rekciiach (dynamický význam smerovania) identifikovali štyri kolokácie, s ktorými sa pri vyjadrovaní priestorových významov viažu konštrukcie s predložkou *v* (*vo*):

- **Svet, príroda:** ... *v úzkí pospíchali úval* [Ján Hollí: Svatopluk, Spolok sv. Vojtecha, 1950, s. 33] HK HSSJ; *leť v ďalekje končini* [Orol Tatránski, roč. 1.] HK HSSJ; *odlietaš, vtáča, v dial'ne*

⁹ Dialektologická kartotéka Slovníka slovenských nářečí Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

¹⁰ Historická kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

¹¹ Tromi bodkami naznačujeme, že sa v našom materiáli vyskytlo desať a viac dokladov, pre rozsah príspevku ich však neuvádzame.

kraje (Bunč.) Slovenské predložky v praxi; *I Maroško neraz fľočne v tú stranu* (Rázus) Slovenské predložky v praxi; *vybral som sa na postriežku v tieto strany* (Mor.) Slovenské predložky v praxi.

• **Časti prírody:** *A Žofia ma v blato stlačila* (Hal.) Slovenské predložky v praxi.

• **Ľudské telo – fyzické časti:** *že by ho konczom polhakom w bok bodol* [BLATNICA 1660] HSSJ; *v hlavu som sa udreū* [Lipt. nár.] Dejiny slovenského jazyka; *bic še fperša* [Letanovce SNV] SSN; *schytil devicu, bozkal ju v čelo* [Orol, roč. III, 1872, b 35, 36/11] HK HSSJ; *i zpustiac si šišak vo tvár pokojne očakával rozkazy* [V Paulíny-Tóth, Besiedky II. 1867, 218/21] HK HSSJ; *stala si k faktorovi tvárou v tvár* (Žáry) Slovenské predložky v praxi; *injekcia vtlača sa v tvoju žilu* (Smrek) Slovenské predložky v praxi.

• **Ľudské telo – mentálne al. psychické vlastnosti:** *... podľa okolností v krátkosti podotkol a v pamäť uviedol* [Letopis MS, r. II, 1864, VIII/2] HK HSSJ.

• **Frazéma:** *a mi, hibaj, v nohi* [Hriňová, okr. Zvolen 1963] DK SSN.

V našom materiáli sa nevyskytli konštrukcie s predložkou *v* (vo), ktoré by sa v akuzatívne viazali na kolokácie ,krajiny, sídla, časti miest', ,budovy, časti budov, uzavreté priestory' a ,predmety súvisiace s ľudskou činnosťou'. V porovnaní s konštrukciami v lokáli naznačuje rozsah nášho materiálu, ako aj nižší počet kolokácií, na ktoré sa konštrukcie v akuzatívne viažu, že vo vyjadrovaní smerovania dochádza k archaizácii.¹² Zastarávanie smerového významu sa v jazykovej dynamike prejavuje:

a) nižšou frekvenciou a rôznorodosťou dokladov,

b) nahrádzaním predložkou *do* v týchto kontextoch (*udrieť sa v hlavu* – *udrieť sa do hlavy*),

c) zachovaním len v ustálených (*tvárou v tvár*) alebo ustrnutých (*ruky v bok, v nohy*) konštrukciách.¹³

2.3 Časové významy predložky *v* (vo)

Jedným z hlavných argumentov pre existenciu vlastného významu predložiek je ich polysémickosť, čo odzrkadľuje aj ich spracovanie v rámci slovníkových hesiel.¹⁴ Pri spracovaní predložiek ako slovníkových hesiel je možné odhaliť polysémickosť na základe metaforického vzťahu, ktorý existuje medzi jednotlivými lexiami (t. j. jednotkami polysémického slova). Vo výskume sledujeme metaforickú sémantickú transformáciu priestorových (pri-

¹² „Stará čeština mala takúto väzbu v širšom používaní ako dnešná slovenčina. Písalo sa: *král úsilím v hrad vnide* Dalj. 38, *aby tvój duch vstúpil v mú duši i v mé srdce* Modl. 21a a v mnohých iných prípadoch (J. Gebauer IV, 496 – 467 a 436). V strednej slovenčine sa zachovali zvyšky starej väzby akuzatívu s predložkou *v* (vo) pri slovesách pohybu a hovorenia (dicendi), ktorou sa vyjadruje, kam, do ktorého predmetu sa nesie slovesný dej: *odišieū uš f čerti; choť f paromi; ti l'en trepeš v obuch sveta; v hlavu som sa udreū; hibaj v nohi; vo dvore radi si stali; pichnu ju f čelo; ten sa bde f prsá biť; f preteki šli* (o závod)“ (Stanislav, 1958, s. 623).

Základný smerový význam ,dovnútra' sa zachoval vo východoslovanských jazykoch (rus. *íst' v dom*, bielorus. *chadic' u školu*), v juhovýchodných nárečiach srbochorváčtiny má akuzatív pravidelný statický význam (*u živi oganj gorjeti*), čím sa v zjednotilo s etymologickým *u*, známym v statickom i smerovom poňatí (porov. Kopečný, 1973, s. 271 – 272).

¹³ Nižšia frekvencia a rôznorodosť dokladov, ako aj nahrádzanie predložkou *do* sú osobitosťou západoslovanských jazykov (pozri Stanislav, 1958, s. 624). Aj podľa F. Kopečného (1973, s. 270) zaniká akuzatívny význam smerovania najmä v západoslovanských jazykoch.

¹⁴ Pri opise významov predložiek v rámci slovníkového hesla sa vychádza zo syntaktického vzťahu k podstatným menám a slovesám, s ktorými vstúpila konkrétna predložka do vzťahu. Ide teda o význam vyplývajúci zo spojenia sloveso + predložka + meno (v pádovom tvare) (Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 80), a nie o vlastný význam predložky.

márnych) významov predložiek a od nich odvodených časových (sekundárnych) významov.¹⁵ Vzťah času a priestoru sme si vybrali, pretože sa pri predložkách javí ako dominantný, ďalšie čiastkové významy (napr. stav, spôsob, miera, prostriedok, zreteľ, účinok, výsledok) sú menej časté a zvyčajne sú derivované od významu priestoru alebo času.

Časové významy vyjadruje predložka *v* (*vo*) v spojení s lokálom (*v noci*) aj v spojení s akuzatívom (*v utorok*).

Pri analýze časových významov vyjadrovaných konštrukciami s predložkou *v* (*vo*) sme postupovali rovnako ako v prípade priestorových významov a materiál sme roztriedili na základe podobných kolokácií. V prípade časových významov je však iná situácia, pokiaľ ide o význam statickosti a smerovania (porov. nižšie), preto uvádzame pri jednotlivých kolokáciách lokálové aj akuzatívne doklady spoločne:

- **Časový údaj označený deikticky a vyplývajúci zo širšieho kontextu**

Lokál: *bolo tag zaužívanuo f tom čase* [Ďanová, okr. Martin 1994] DK SSN; *Takie celkon maľie prasce zakľali f príhonom čase* [Hont. Nemce KRU] SSN; ... *ako vyzeralo v tom čase* [SP III, 1852, 2/44] HK HSS; *A f tym čas mal tu prízď herceg do Hamru* [Pohorelá, okr. Zvolen 1952] DK SSN.

Akuzatív: *pryssly sme w taky čas* [NITRA 1654] HSS; *f tieto suchie časi* (Dejiny slovenského jazyka); *f tú horúčavu išiou do poľa* (Dejiny slovenského jazyka); ...

- **Čas určený z hľadiska nejakej udalosti**

Lokál: *Ale v žatve zme xozívali po sedlákoh* [Ružindol, okr. Trnava 1974] DK SSN; *F pirši vojne až u naz bila fronta* [Dl. Lúka BAR] SSN; *Po vojne f prevrate střhali šaržám náplecníki dole* [Brestovany TRN] SSN; *Xodila som, pódám, aj do Štikníka, aj vo vojne* [Honca ROŽ] výskum autorky 2018; ...

Akuzatív – len v spojení v čas + niečoho, nejaký: *w czas jarmoczny bubnowal* [ŽILINA 1702] HSS; *w čas ohna z hakmy a z nádobamy prispegu* [KOŠECA 1771] HSS; *čo kdo komu w čas potreby dawa bez proseńi* [GV 1755] HSS; *Pan w treti bdeny prissel* [Le 1730] HSS; *diktátor gen na půl roka w čas weliké potreby býwal wolený* [StN 1793] HSS; *w čas zimni a deždowy* [HT 1760] HSS.

- **Presný časový údaj**

- **rok:**

Lokál: *w tomto roku zadna boska uroda kminu nebila* [BÁNOVCE n. B. 1733] HSS; *F šezdesiatom ósmom som bola na pohovori* [Štítnik ROŽ] výskum autorky 2020; *zme v jednom roku rodění* [Ležiachov MAR] SSN; *na Zmiňe bola v roku 1908* [Hliník n. Hron. NB] SSN;

...

Akuzatív: *w osmi a dewati rok owce su obiĉegne stare a bezzube* [PR 18. st] HSS; *l'em raz u rok* [Sobrance, okr. Michalovce] DK SSN.

- **ročné obdobia**

Lokál: *V ješeňi bulo veľo roboti* [Nemešany, okr. Levoča 1980] DK SSN; *kapusta najvecej rošne v ješeňi* [Sokol', okr. Košice 1958] DK SSN; *mohli v zime zesť* [1958, Krupina] DK SSN; *v zime aj zabíječki robili* [Slavošovce ROŽ] výskum autorky 2020; *na nohách sa nosili čizmi v lete, v zime* [Slavošovce ROŽ] výskum autorky 2020; ...

¹⁵ Konceptuálnej metafory času (*čas sú peniaze, čas je hodnota, čas je obmedzený zdroj, čas je pohybujúci sa predmet, čas je zásoba*) sa venovali G. Lakoff a M. Johnson (2002), S. Rice a kol. (1999) či M. Haspelmath, ktorý sa vo svojej monografii *From Space to Time* (1997) zaoberal vzťahom medzi priestorom a časom na príklade príslovkových výrazov vrátane predložkových konštrukcií. M. Haspelmath (1997, s. 1) uvažuje o čase a priestore ako o dvoch základných oblastiach konceptualizácie ľudského myslenia.

Akuzatív: *náz dali v jesen kopat burginu* [Valaská Belá, okr. Prievidza 1969] DK SSN; *Grúle zmo kopali v jesian* [Kocel'ovce ROŽ 1935] DK SSN; *už v jaseň je tma* [Ružindol, okr. Trnava 1974] DK SSN; *V jaseň, koj primrzne, to je sriäň* [Filier] Gemerský nárečový slovník; ...

• mesiace

Lokál: *kdy se w mesjci čerwenci s bjkom spussta* [PL 1787] HSSJ; *o rog na to v novembru som se vidala* [Čierna Lehota ROŽ] výskum autorky 2020; *Úhorilo sa v máji* [Lišov, okr. Zvolen 1965] DK SSN; *V júnu budú mač sobáš* [Ratkovská Suchá] Gemerský nárečový slovník; ...

Akuzatív:¹⁶

• sviatky, obrady

Lokál: *Dzeci f predvelkonočnůh dnoh behali z rapkáčmi* [Červeník HLO] SSN; *Heringe jedávali sa većinou len f puost'e* [Hliník n. Hron. NB] SSN; *F posce nošili ženi čarne grati* [Spiš. Štvrtok LVO] SSN; *oplatke pekávali f predvianočnom čase* [Pukanec LVI] SSN; *F póste zme jedli rusóf, také kiselé ribi s kapustu* [Šenkvice MOD] SSN; *Wšecci ludia sa radugú w fašang'owé časy* [Kollár Ján, Národně zpiewanky, W Budjně 1834, Kn. II. 69/10] HK HSSJ.

Akuzatív: *tota žena f kerscini něšla do koscela* [Baldovce, okr. Levoča 1980] DK SSN; *vo fašengi uš še fšazi šviňa zabila* [Bug'ovce, okr. Levoča 1980] DK SSN; *v čas adventný, jako v čase viery plného očakávania Spasitela...* [Radlinszky, Poklady I, 2, 1849, 58/32] HK HSSJ; *v Ondreja, v Hodi* [Kamenica] Šarišské nárečia.

• Deň

Lokál: *asy w desyti dnech gich oczekawame* [LEVICE 1582] HSSJ.

Akuzatív: *hnet w druhi den lapen bol* [VELIČNÁ 1724] HSSJ; *w ten den holitj bude Pán z brjtwu* [MP 1718] HSSJ; *svokra mi povedá v druhý deň* [Žaškov, Dolný Kubín 1974] DK SSN; *spau vonká v de'ací deň* [Vígľaš, okr. Zvolen 1958] DK SSN; *Ta me v druhi dzeň šli na šturmu, na roham* [Dol'any LVO] SSN; *Hej, to sa stalo v prvý deň, čo sme vyšli z pivnice* (Mark. – Zát.) Slovenské predložky v praxi...

• spojenie „vo dne – v noci“

Lokál: *we dne w nocy tesknil* [BV 1652] HSSJ; *robotníci rovili veňňe – v noci* [Fedýmeš nad Žitavou, okr. Nitra 1958] DK SSN; *Kovár ve dñe bije zezezo, v noci ženu* [Skalica] SSN; *Vo dne v noci bula pri nom* [Prihradzany] Gemerský nárečový slovník; ...

Akuzatív:¹⁷

• dni v týždni

Lokál: *bylo to v ned'e'le od obedu* [Pohorelá, okr. Zvolen 1952] DK SSN; *v ned'e'le žex spravil vlačuhi* [Pohorelá, okr. Zvolen] DK SSN.

Akuzatív: *w utery po Welikey nocy* [ŽK 1473] HSSJ; *w patok pred bozym wstupenym* [RUŽOMBEROK 1577] HSSJ; *F sobotu som afiřoval* [Rochovce ROŽ] SSN; *Rano f pondzeleg išli na prišahu* [Rozhanovce KOŠ] SSN; *Lebo f stredu bůl pohrep* [Roštár ROŽ] výskum autorky 2019; ...

• časti dňa

Lokál: *swetlusska w nocy blysstj se* [OP 1685] HSSJ; *v noci xod'iu s ňima na pašu* [Veľký Lom, okr. Veľký Krtíš 1969] DK SSN; *V noci iy doviezli* [Detva, okr. Zvolen 1967] DK SSN; *ag jú mohól vo dne abrichtovač* [Kameňany REV] SSN; *V noci každá krava čierná.* [Sokol, III, 1864, 1586/42] HK HSSJ; ...

Akuzatív: *w tu nocz bawil se* [KRUPINA 1694] HSSJ; *V ráno já iziem pozierac* [Turie, okr. Žilina] DK SSN; *kvaz zme položili tag v obied abo pred obedom* [Baldovce, okr. Levoča 1980] DK SSN; *vytýkala mu, že v ten večer nepřišiel* (Jes.) Slovenské predložky v praxi; ...

¹⁶ V našom materiáli sa takýto doklad nevyskytol.

¹⁷ V našom materiáli sa takýto doklad nevyskytol.

- **hodiny, minúty**

Lokál: *A v minúte zmizla aňi gáfor* [Liptovský Peter, okr. Lipt. Mikuláš 1958] DK SSN.

Akuzatív: *bar bi w tuto hodinu prnesol Pan Boh pana* [RADVAŇ 1728] HSSJ; *w ten den, čagsy w hodinu prissel swedek* [BYTČA 1774] HSSJ; *we dvú hodinú* [Žil. kn.] Dejiny slovenského jazyka; *Ja a muj brad zme bližňaki, v jednu hodzinu naz madz maľi* [Babin Potok SAB] SN; *Ja v tú minútu vypoviem* (Stod.) Slovenské predložky v praxi.

- **Neurčitý časový údaj**

Lokál: *Ve starix časox xlebič spadél nám, začali zme ho boškat* [Ivanka pri Dunaji, okr. Bratislava 1968] DK SSN; *Bolo to f tex starex časox* [Rovňany, Novohrad 1958] DK SSN; *F pokonom šese bars se opustil, chodí ani žobrák* [Kopráš REV] SSN; ...

Akuzatív: *protož w deň posledňy, když prýgde smrti cile* [CC 1655] HSSJ.

- **Obdobie spojené so životom človeka**

Lokál: *nemuz w swych dietinskych leteh nicz vdielati* [ŽK 1473] HSSJ; *plané dñi som prežívala v mladost'i* [Rovňany, Novohrad 1958] DK SSN; *ja son sa f šesnást'ix rokoy vidávala* [Nižná Boca, okr. Lipt. Mikuláš 1953] DK SSN; *poctíví je jáko kohúd v siedmom roku* [Podbiel TRS] SSN; ...

Akuzatív: –¹⁸

Na základe vyššie ilustrovanej analýzy nášho materiálu sa ukázalo, že na rozdiel od priestorových významov (pozri tabuľku 1) sa v prípade časových významov stiera rozdiel medzi významami ‚smerovania‘ a ‚pozície‘. Bez ohľadu na pád prevažuje význam ‚vnútri nejakého časového priestoru‘, teda význam metaforicky súvisiaci s priestorovým významom ‚pozícia vnútri niečoho ohraničeného‘¹⁹ (porov. synonymné významy konštrukcií *v ten čas* vs. *v tom čase*²⁰), teda význam statický v zmysle ‚ukotvený v nejakom čase‘.

V spojeniach viažucich sa na kolokácie ‚presný časový údaj (čas)‘, ‚ročné obdobia‘, ‚sviatky, obrady‘ sa ukazuje prechod k lokálu. Motiváciu tejto zmeny odôvodňujeme tým, že lokál je pri miestnom význame prevažujúci (*v ten čas* > *v tom čase*; *v jeseň* > *v jeseni*)²¹, alebo sa nahrádza predložkou *na* (*v jar* > *na jar*, *v jeseň* > *na jeseň*)²². V prípade kolokácií ‚dni v týždni‘ a ‚mesiace‘ je vecou ustálenosti, nie významového rozdielu, že sa v prvom prípade ustálil akuzatív (*v pondelok*) a v druhom prípade lokál (*v máji*).

¹⁸ V našom materiáli sa takýto doklad nevyskytol.

¹⁹ Aj podľa F. Kopečného (1973, s. 273) má predložka *v* v staročeštine, češtine, poľštine či srbochorváčtine v lokáli aj v akuzatíve ‚řídčeji ‚pohybový‘ význam (a metaf. význam čes. poet. plodí v budoucnost ‚pro budoucnost‘ navazující na základní význam místní, je přímo výjimkou). Častější je význam ‚klidový‘ (*w czwartek, v tu dobu, v ta doba, v edin den, u prazdnik*)“.

²⁰ Porov. synonymiu typu *w ten czas* = *w tym czasie*, ktorá je bežná aj v poľštine (Kopečný, 1973, s. 273 – 274).

²¹ Na ilustráciu uvádzame údaje o spojeniach, ktoré sme získali z databázy spojených slovenských korpusov (Omnia Slovaca IV Maior Beta): *v ten čas* (576 výskytov), *v tom čase* (172 656 výskytov); *v jeseň* (423 výskytov), *v jeseni* (21 871 výskytov).

²² V spojených slovenských korpusoch (Omnia Slovaca IV Maior Beta) sme našli v prípade spojenia *v jar* 174 výskytov, spojenie *na jar* sa vyskytlo 155 557-krát. Podobne je to aj v prípade spojení *v jeseň* (423 výskytov) a *na jeseň* (142 422 výskytov).

2.4 Vynechávanie a zánik predložky v (vo) v konštrukciách

Súčasťou nášho materiálu boli aj také doklady, ktoré obsahovali konštrukcie bez explicitne uvedenej predložky v (vo). Odhalili sme vynechávanie predložky v lokáli pri vyjadrovaní významu času a priestoru a v akuzatívne pri vyjadrovaní významu času. Doklady sme roztriedili na základe kolokácií, na ktoré sa konštrukcie viažu:

Lokál (priestor):

- **Svet, príroda:** *Horach sa udržá d'ivoké čeli duhí čas* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *Uš sed'em rokou leží zemi* [Rajčany, okr. Nitra 1950] DK SSN; *Niékerém plese sa dá čunkuvad na vandličkax* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN.

- **Časti prírody:** *Žena moja, tag mi idieme na roľu, a ti bud'ež zemákax zel'inu trhať* [Prievidza a okolie 1969] DK SSN.

- **Krajiny, sídla, časti miest:** *na brigáde Trnave som tak onezdravela* [Dolná Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *Žena bola Tatrax* [Zádubie, okr. Trenčín 1958] DK SSN; *Hlohofci sa mi dobre slúžilo* [Dolná Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *potom zime z oplatkami meste na trhu predávala* [Dolná Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *Al'e on bud'e Německu* [Morovno, okr. Nitra 1958] DK SSN; *slobodnikov je mnoho jak jednej i drugej dedine* [LP 1650] Dejiny slovenského jazyka; ...

- **Budovy, časti budov, uzavreté priestory:** *aj kostele hral na organi* [Dolná Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *Šeličo tíx opxodox majú* [Dolná Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *Krčme sa tieš spievalo* [Zástranie, okr. Trenčín 1958] DK SSN; *Modz utrpeňá bolo dome* [Kubrica TRČ] SSN; *Toť téj starěj komore bičkóf držím* [Dol. Súča TRČ] SSN; *chodí po d'ed'ine jako cimbál, ale robe ho nevid'íš* [Dol. Súča TRČ] SSN.

- **Ľudské telo – fyzické časti:** *prišla aj zo sviečkou zažatou ruke* [Nadlice, okr. Nitra 1950] DK SSN; *Ale sem len jeho srcci mala* [Nitriansky Hrádok, okr. Nitra 1958] DK SSN; *Starí bíval cunní človek, ale mladá za patág nemá hambi sebe* [Dol. Súča TRČ] SSN; *Od rána mi levém use cviňí* [Bošáca TRČ] SSN.

- **Predmety:** *tam sa varilo hliňení hrncax* [Opatovce, okr. Nitra 1978] DK SSN; *Voda už hrnci buboce* [Bošáca TRČ] SSN.

Lokál (čas):

- **Časový údaj označený deikticky a vyplývajúci zo širšieho kontextu:** *ton čase sa husi nescejú doma držat* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *naša dedina bola ton čase veľmi, ohromne xudobná* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN.

• Presný časový údaj

• rok:

Tom prvém roku prišiel inšpektor [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *Po vojne tušín dvacáten roku sa to delili?* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *ešte pret tím to bolo, tom roke* [Nadlice, okr. Nitra 1950] DK SSN; *Zlén roku bača na ofce doplácál* [Dol. Súča TRČ] SSN; *to bolo ešte roku Pána* [Zvončín TRN] SSN; ...

• ročné obdobia

olevrant pri robote lete [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *potom zime z oplatkami meste na trhu predávala* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN.

• mesiace

tristo korún mi septembri zobral'i [Zádubie, Trenčín 1958] DK SSN; *to bolo októbri, keď bola veľká válka* [Nitriansky Hrádok, okr. Nitra 1958] DK SSN; *dajme tomu apríli už išli na Štátné majetki* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN; *...z mašini mi spadlo čosi do oka, máji to bolo* [Strážov, Trenčín 1958] DK SSN.

• sviatky, obrady:

lebo to tom Velkom tinni buli tri nni také [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN.

• **Neurčitý časový údaj:** *Do dedini prejdem ledákén čase* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN.

Akuzatív (čas):

• **Dni v týždni:** *povez ujkoví, že sredu príd'eme obá* [Dolná Lehota, Dolný Kubín 1971] DK SSN; *Muzika xozeua ponzelek, uterek, strelu, potom hodovali* [Považský Chlmec, Trenčín 1958] DK SSN; *na lixvu bíval jarmek pondelek* [Dol. Súča, Trenčín 1976] DK SSN.

Vynechávanie predložky *v (vo)* v nárečiach je výraznou črtou trenčianskych nárečí, v nich vypadáva predložka z konštrukcií vo všetkých významoch v oboch pádoch, s ktorými sa viaže. V iných nárečových oblastiach (i v súčasnej slovenčine) môžeme vynechávanie a následný postupný zánik predložky v pôvodnej konštrukcii odôvodniť tým, že lokál ako pád ma len jeden význam – „miesto“. Ak zároveň smerový význam konštrukcií s predložkou *v (vo)* pri priestorových významoch ustupuje a pri časových významoch zaniká (na čo sme poukázali vyššie kvantitatívnou komparáciou excerpovaného materiálu), posilňuje sa význam „pozícia vnútri niečoho“. V konštrukcii s predložkou *v (vo)* sa tento význam následne stáva redundantným, keďže je zastúpený aj predložkou, aj pádom. Z toho dôvodu sa predložka stáva nadbytočnou, a aj keď z konštrukcie vypadne, význam výpovede sa nezmení a ostáva jasný. Táto predložka zaniká predovšetkým v lokáli v konštrukciách s priestorovým a časovým významom, v akuzatíve vypadáva z konštrukcií s časovým významom, keď sa vzťahuje na dni v týždni. Keďže v časových významoch sa význam smerovania vytratil, v lokáli aj akuzatíve majú statický význam. S vynechávaním predložky *v (vo)* sa stretávame aj v štandardnom jazyku v konštrukciách typu *stalo sa to v roku 2005 – stalo sa to roku 2005; navštevujeme sa v piatky – navštevujeme sa piatky* atď.

Ďalšími príčinami vynechávania predložky *v (vo)* z konštrukcií môže byť vplyv výslovnosti, rýchla reč či spoluhláskové skupiny (pozri kapitolu 2.1.1).

3 Záver

V tejto prípadovej štúdii sme sa venovali konštrukciám s predložkou *v (vo)*, ktoré sme excerpovali z historických a nárečových prameňov. Zamerali sme sa na priestorové a časové významy, ktoré vyjadrujú konštrukcie s predložkou *v* v lokáli a akuzatíve a odhalili sme dynamické tendencie v ich používaní. Analýzou excerpovaného materiálu sme zistili, že archaizácia smerového významu sa v jazykovej dynamike prejavuje a) nahrádzaním predložky *v* predložkou *do*; b) zachovaním predložky *v* len v ustálených alebo ustrnutých konštrukciách.

Výsledky našej analýzy tiež ukázali, že z hľadiska významu smerovania a pozície sa stiera rozdiel medzi akuzatívom a lokálom (najmä v časových významoch). V niektorých spojeniach sme poukázali na prechod k lokálu. Motiváciu tohto prechodu odôvodňujeme okrem zastarávania smerového významu aj tým, že pri miestnom význame je lokál prevažujúcim pádom.

Kým iné pády majú viac významov, lokál vyjadruje len statický význam miesta. Preto, ak predložka *v* má význam „miesto vnútri“ a lokál vyjadruje tiež „miesto“, v konštrukciách s predložkou *v* sa stáva redundantným významom, čo motivuje vynechávanie predložky.

LITERATÚRA

ČERMÁK, František: Systém, funkce, forma a sémantika českých předložek. In: Slovo a slovesnost, 1996, roč. 57, č. 1, s. 30 – 46.

DUDOK, Miroslav: Jazykové domény, gramatika diskurzu a diskurz gramatiky. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2003, s. 19 – 23.

ĎUROVIČ, Ľubomír: K otázke neohybných čiastok reči. In: Jazykovedný zborník SAVU IV. Bratislava 1955, s. 113 – 140.

FURDÍK, Juraj: Slovo a jeho významová štruktúra. In: Ondrus, Pavel – Horecký, Ján – Furdík, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 7 – 49.

HABOVŠTIAK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 544 s.

HASPELMATH, Martin: From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages. München – Newcastle: LINCOM EUROPA 1997. 181 s.

HLADKÁ, Zdeňka: Synsémantikum. In: Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula 2016. [online]. Dostupné z WWW: <https://www.czechency.org>. [cit. 2024-03-30].

HORÁK, Emil: Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovanských predložiek. In: Slovenská reč, 1976a, roč. 41, s. 85 – 97.

HORÁK, Emil: Významové jadro slovanskej predložky o. In: Slavica slovaca, 1976b, roč. 11, č. 3, s. 263 – 271.

HORÁK, Emil: Predložkový systém spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 1972, roč. 37, č. 6, 1972, s. 341 – 354.

HORÁK, Emil: Východiská pre konfrontáciu predložkového systému slovenčiny s inými jazykmi. In: Studia Academica Slovaca 18. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1989, s. 167 – 183.

KESSELOVÁ, Jana: Funkčno-sémantické vlastnosti predložiek v spontánnej komunikácii detí. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 4, s. 204 – 217.

KOMÁREK, Miroslav – PETR, Jan: Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. [online]. Praha: Academia 1986. Dostupné z WWW: <https://stream.avcr.cz/ujc/mluvnice-cestiny-2.pdf>. [cit. 2024-03-30].

KYSELOVÁ, Miroslava – IVANOVÁ, Martina: Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 248 s.

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metafory, ktorými žijeme. Brno: Host 2002. 282 s.

MÚČSKOVÁ, Gabriela: Grammatical and grammatographical categories – accord and conflict. In: Greek-Latin-Slavic: Aspects of Linguistics and Grammatography. Eds. B. Machajdík – L. Eliášová Buzássyová. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag 2023, s. 73 – 96.

OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina: Kapitoly z lexikológie (Lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 251 s.

ORAVEC, Ján: Predložky. In: Oravec, Ján – Bajžíková, Eugénia – Furdík, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, s. 178 – 191.

ORAVEC, Ján: Predpoklady systematizovania predložiek v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 5, s. 291 – 303.

ORAVEC, Ján: Slovenské predložky v praxi. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968. 232 s.

ONDREJČIKOVÁ, Stella: Osobitosti časových významov v konštrukciách s predložkou ‚od‘. In: Synsémantické slovní druhy ve slovanských jazycích. Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie konanej v Prahe 30. – 31. 3. 2023. V tlači.

ONDREJČIKOVÁ Stella: Predložka pod ako operátor časových vzťahov a jej osobitosti v gemerských nárečiach. In: VARIA XXXI. Zborník príspevkov z XXXI. kolokvia mladých jazykovedcov. (Danišovce 30. 11. – 1. 12. 2022). Ed. L. Jasinská. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta 2024, s. 98 – 110.

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Vozice: LEDA, 2001. 752 s.

RHEE, Seongha: Semantic structure of English prepositions: An analysis from a grammaticalization perspective. In: *Language Research*, 2004, roč. 40, č. 2, s. 397 – 427.

RICE, Sally – SANDRA, Dominiek – VANRESPAILLE, Mia: *Prepositional Semantics and the Fragile Link Between Space and Time*. Published as Vol. 152 of the series *CURRENT ISSUES IN LINGUISTIC THEORY*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 1999, s. 107 – 127.

RUŽIČKA Jozef a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka II. Tvaroslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958. 744 s.

STANISLAV, Ján: *Liptovské nárečia*. Martin: Matica slovenská 1932, 562 s.

ŠTÍCHA, František a kol.: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie*. Praha: Academia 2018. 1160 s.

ŠTOLC, Jozef: *Slovenská dialektológia*. Bratislava: VEDA 1994. 179 s.

ŠTOLC, Jozef – BUFFA, Ferdinand – HABOVŠTIAK, Anton: *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť druhá. Komentáre*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968. 199 s.

PRAMENE

Archív historických textov. Oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie JÚLŠ SAV. Historický archív Ľ. Štúra a A. Bernoláka.

Archív nárečových textov. (ANT) – digitálna databáza nárečových textov dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV.

BUFFA, Ferdinand: *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda 1995. 400 s.

HABOVŠTIAK, Anton: *Oravské nárečia*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 544 s.

Historický slovník slovenského jazyka. T – V. Red. M. Majtán – R. Kuchar – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005. 700 s.

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí. Dialektologické oddelenie JÚLŠ SAV.

KOPEČNÝ, František: *Etymologický slovník slovanských jazyků*. Praha: Academia 1973. 344 s.

KRÁLIK, Ľubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. 2. vyd. Bratislava: Veda 2019. 704 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: VEDA 2003. 985 s.

Lexicorp – Lexikografický portál s podporou NoSketch Engine. (autor V. Benko).

Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01). Spojené slovenské korpusy. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupné z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk>. [cit. 2024-03-29].

ONDREJČIKOVÁ, Stella: Príloha. In: *Súčasný stav a dynamika nárečia južnej časti stredného Gemera so zameraním na mennú deklináciu*. [Bakalárska práca]. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 2019, s. 65 – 149. Ved. práce Gabriela Múcsková.

ONDREJČIKOVÁ, Stella: Príloha. In: *Nárečové osobitosti v používaní predložiek vyjadrujúcich časové vzťahy v gemerských nárečiach štítickej doliny*. [Diplomová práca]. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 2021, s. 101 – 169. Ved. práce Gabriela Múcsková.

ORAVEC, Ján: *Slovenské predložky v praxi*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: *Gemerský nárečový slovník*. Martin: Osveta 1982. 423 s.

Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.

Slovník slovenských nárečí. III. (P-poza – R). Red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.

STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka II. Tvaroslovie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958. 744 s.

STANISLAV, Ján: Liptovské nárečia. Martin: Matica slovenská 1932. 562 s.

TÓBIK, Štefan. Gemerské nárečia I. Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2018. 448 s.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, v. v. i.
dialektologické oddelenie
Panská 26, 811 01 Bratislava 1
Slovenská republika
stella.ondrejcikova@juls.savba.sk

O SLOVOTVORNE MOTIVOVANÝCH ABSTRAKTÁCH V DATABÁZE SLOVNÍKA SLOVENSKÝCH NEOLOGIZMOV¹

Soňa Rešovská

1 Úvod

Databáza pripravovaného *Slovníka slovenských neologizmov* poskytuje rozsiahly materiál na rôznorodú lexikologickú analýzu súčasnej a najsúčasnejšej lexiky slovenčiny. V súlade s tendenciami zvyšovania počtu abstraktných pomenovaní, ktoré naznačuje v 80. rokoch 20. storočia vo svojom výskume abstrákt K. Buzássyová (1989), predstavujú tieto jednotky v neologickej databáze najprominentnejšiu homogénnu skupinu (porov. časť 4).

Predkladaný príspevok sa preto venuje prezentácii výsledkov analýzy spôsobov tvorenia týchto jednotiek uplatnením teórie lexikálnej motivácie² (Furdík, 2008; Ološtiak, 2011, 2015, 2017a, 2017b) so zameraním na slovotvorne motivované abstraktá a ich špecifiká.

Príspevok má charakter redukovaného prehľadu slovotvorných spôsobov a prostriedkov tvorenia abstrákt v neologickej lexike, ktorý charakterizuje analyzovaný súbor predovšetkým z formálneho a obsahového hľadiska. Uvádzame základné tendencie v rámci slovotvorných spôsobov až na úroveň slovotvorných typov, ktoré stručne charakterizujeme. Vzhľadom na rozsah materiálu sa obmedzujeme na opis najfrekvencovanejších slovotvorných typov s uvádzaním obmedzeného počtu príkladov. Výsledky kompletnej slovotvornej analýzy abstrákt spolu s charakteristikou celého súboru vrátane syntakticky, interlingválne, sémanticky, morfológicky a abreviačne motivovaných jednotiek budú dostupné v pripravovanej monografii venovanej výskumu neologizmov (Ološtiak et al., v tlači).

2 Abstraktná lexika

V *Morfológii slovenského jazyka* (1966; ďalej MSJ) sa abstraktá charakterizujú ako substantíva pomenúvajúce javy, ktoré existujú iba nesamostatne, pomocou abstrakcie sa však vyčleňujú a chápu ako veci. Denotáty týchto pomenovaní teda nejednotlivé predmety, ktoré by boli súčasťou objektívnej skutočnosti (Buzássyová, 1989, s. 89). Abstrahované javy sa typicky pomenúvajú inými slovnými druhmi – verbami, adjektívami či advérbiami, substantíva sa v tejto funkcii vnímajú ako druhotné (Ružička et al., 1966). Sekundárnosť abstrákt ako pomenovacích jednotiek sa odráža aj v spôsobe ich utvorenia, typickými abstraktnými substantívami sú deverbatívne a deadjektívne transpozičné deriváty patriace do onomaziologických kategórií spredmetnenie deja a spredmetnenie vlastnosti.

K. Buzássyová (1989) delí abstraktá podrobnejšie z hľadiska významu na štyri základné skupiny:

a) abstraktný pojem príznaku, vlastnosti alebo deja, ktorý nemá protipól v predmetnej predstave (*geniálnosť, výška, horúčava*);

---

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0025/22 (50 %). Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046 (50 %).

² Špecificky teda nominačných motivačných typov – slovotvornej, syntaktickej, interlingválnej, sémantickej, morfematickej a abreviačnej motivácie.

b) abstraktný pojem ako zovšeobecnenie najvyššieho stupňa predstavené v kognitívnych kategóriách (*fenomén, substancia, vlastnosť*);

c) abstraktné pojmy označujúce kategórie reálneho sveta, ktoré vystupujú ako rodové pojmy vo vzťahu k druhovým pojmom (*pocit, udalosť, pohyb*);

d) abstraktný význam, ktorý sa realizuje v metajazykových pojmoch ako odborných termínoch.

Okrem uvedených kategórií pomenovaní ako abstraktá v kontexte prezentovaného príspevku vyhodnocujeme tiež pomenovania umeleckých či populárnych filmových a hudobných žánrov, športov a športových disciplín, počítačových programov, myšlienkových či politických hnutí. Práve tieto typy pomenovaní tvoria jadro neologickej abstraktnej lexiky, čo výrazne modifikuje aj zastúpenie jednotlivých spôsobov tvorenia týchto jednotiek, ktorým sa venuje predložený príspevok.

Dominantný slovotvorný charakter abstrakt možno zhrnúť do troch základných onomaziologických kategórií a v nich zoskupených slovotvorných typov (porov. Buzássyová, 1989):

a) verbálny základ + *-(ova)nie, -o, -ka, -čka* alebo internacionálny formant *-(iz)ácia*;

b) adjektívny základ + formanty *-osť, -oba, -ota, -ava* alebo internacionálne formanty *-ita, -izmus, -ia*;

c) substantívny a adjektívny základ + formant *-stvo*.

V príspevku sa v rámci sondy do neologickej abstraktnej lexiky zameriavame na opis spôsobov tvorenia slovotvorne motivovaných abstraktných pomenovaní a z toho vyplývajúcich tendencií. Ako uvádza K. Buzássyová (1989) na konci 80. rokov, zvyšujúca sa produktivita tvorenia abstrakt je súčasťou komplexnejšej tendencie k intelektualizácii, terminologizácii a internacionalizácii lexikálnej zásoby. Tá sa v abstraktnej lexike prejavuje aj produktivitou prevzatých afixov, ako aj častejším preberaním abstrakt z cudzích jazykov. V neologickej lexike sa tieto v 80. rokoch zvýrazňujúce sa tendencie potvrdzujú ešte výraznejšie, ako to vyplynie z prezentovanej analýzy.

3 Neologizmy a Slovník slovenských neologizmov

Materiál prezentovanej analýzy pochádza z databázy pripravovaného *Slovníka slovenských neologizmov* (Ološtiak – Rešovská – Gianitsová-Ološtiaková, 2021, ďalej aj SSN). SSN je plánovaný ako prvé lexikografické dielo tohto typu v slovenskej lingvistike, kde až doteraz absentovala výraznejšia kontinuálna snaha o dôsledné excerpovanie neologického materiálu. To sa najvýraznejšie prejavilo na prelome 80. a 90. rokov, keď porevolučné zmeny spoločenskej, politickej, kultúrnej a ekonomickej situácie v krajine zapríčinili aj výrazné pohyby v lexikálnej zásobe. Pripravovaný neologický slovník preto neologické jednotky vyhodnocuje z tzv. synchronicko-diachronického hľadiska a ako neologizmy vníma všetky nové jednotky a významy, ktoré sa v lexike objavili od roku 1989 až po súčasnosť. Paradoxom vyplývajúcim zo zvoleného prístupu je výskyt jednotiek, ktoré možno z pohľadu súčasnosti hodnotiť ako archaizmy či historizmy.³

³ V rámci príspevku ich vyhodnocujeme ako súčasť databázy a na zmenu ich temporálneho statusu osobitne neupozorňujeme.

4 Abstraktá v databáze *Slovníka slovenských neologizmov*

Aktuálna neologická databáza obsahuje 13 019 lexíí⁴, abstraktá v súbore predstavujú najpočetnejšiu homogénnu skupinu pomenovaní, 4198 abstraktných jednotiek tvorí 33 % všetkých neologizmov v databáze a až polovicu (49,6 %) všetkých neologických substantív.

Z hľadiska spôsobu utvorenia v súbore prevládajú slovotvorne motivované abstraktá, hoci ich zastúpenie (53 %) je vzhľadom na charakteristiku abstrákt ako odvodených jednotiek relatívne nízke. Špecifický charakter neologickej lexiky je dôvodom vyššieho zastúpenia viacсловných pomenovaní (19 %) a prevzatých lexém (19,2 %). Výraznejšie je tiež zastúpenie sémanticky utvorených jednotiek (6,8 %), skracovanie a slovnodruhovú konverziu v súbore reprezentuje iba niekoľko lexém.

nominačný motivačný typ	počet lexíí	percentuálne zastúpenie	príklady
slovotvorná motivácia	2 243	53 %	<i>europesimizmus, netolerancia, subžáner, technopop, turbokapitalizmus, zipovanie</i>
interlingválna motivácia	808	19,2 %	<i>coming out, kasting, ostalgia, plank</i>
syntaktická motivácia	797	19 %	<i>laserová epilácia, predštrukturálny fond, skriningová metóda, vrchol ľadovca</i>
sémantická motivácia	288	6,8 %	<i>brána⁵, filozofia⁶, koktail⁷, okruh⁸, renesancia⁹</i>
abreviačná motivácia	55	1,3 %	<i>detox, promo, VZN¹⁰</i>
morfologická motivácia	4	0,09 %	<i>doom, impakt</i>

Tabuľka 1. Zastúpenie nominačných motivačných typov/spôsobov utvorenia v skupine neologických abstrákt

4.1 Analýza slovotvorne utvorených neologických abstrákt

Zastúpenie typicky derivačne – sufixálne či transflexne – utvorených abstrákt¹¹ je v súbore neologizmov takmer rovnaké, ako dosahujú kompozične utvorené abstraktá. Výrazný nárast kompozície, spôsobený predovšetkým produktívnym tvorením semikompozít a kvázikompozít, predstavuje najzásadnejšiu zmenu v spôsoboch tvorenia abstrákt, ku ktorej dochádza v neologickej lexike (porov. aj Záver).

⁴ V rámci analýzy pracujeme s počtom lexíí, nie lexém, aby bolo možné osobitne vyhodnotiť každú lexíu polysémických lexém.

⁵ S významom „prepájací uzol medzi rôznymi počítačovými sieťami a rôznymi komunikačnými štandardmi“.

⁶ S významom „zmysel niečoho, názor na niečo, prístup k niečomu“.

⁷ S významom „zmes, zmiešanina, mix niečoho“.

⁸ S významom „(v tenise) séria turnajov nasledujúcich po sebe“.

⁹ S významom „návrat niečoho, opätovná obľuba niečoho, obnovený záujem o niečo“.

¹⁰ *Všeobecne záväzné nariadenie*.

¹¹ K typickým spôsobom tvorenia abstrákt porov. napr. Buzássyová, 1989.

slovotvorný spôsob	počet	percentuálne zastúpenie	príklady
derivácia	1 106	52,1 %	<i>bulvarizácia, neuchopiteľno, gaming, medziverzia, tuneláž</i>
kompozícia	1 013	47,8 %	<i>lymfomasáž, profikariéra, samovyšetrovanie</i>

Tabuľka 2. Zastúpenie derivácie a sufexácie v skúmanom súbore**4.1.1 Derivácia**

Typické transpozičné deverbatívne a deadjektívne deriváty sú v súbore derivačne utvorených neologických abstrákt dopĺňané početnou skupinou modifikačných a mutačných desubstantívnych derivátov. Medzi deverbatívami a deadjektívami sa tiež objavuje malá skupina mutačne utvorených abstrákt. V rámci deverbatív ide typicky o pomenovania počítačových programov vykonávajúcich špecifický typ činnosti, ktoré sa tvoria pomocou sufixov typických pre konkrétna, deadjektívne mutačné deriváty sú predovšetkým slovotvorne univerbizované viacslovné pomenovania. Troma jednotkami sú zastúpené aj depronominálne mutačné abstráktá.

typ	počet	percentuálne zastúpenie	príklady
transpozičné deverbatíva	516	46,6 %	<i>certifikácia, dojazd, hostovačka, implementácia, podmaz, retuš</i>
desubstantíva	305	27 %	<i>antivírus, rezidentstvo, satanizmus, sieťarina, subsegment</i>
transpozičné deadjektíva	277	25 %	<i>asertivita, insolventnosť, limitka, multimedialita, vizuál</i>
mutačné deadjektíva	68	6,1 %	<i>gólovka, limitka, mimovládka,</i>
mutačné deverbatíva	16	1,4 %	<i>konverzant¹², pakovač, vyhladávač</i>
depronominá	3	0,2 %	<i>jaizmus, niečizmus, svojka</i>

Tabuľka 3. Zastúpenie typov derivačne utvorených abstrákt

¹² Lexéma s významom „hlasový automat na zadávanie príkazov telefonicky, bez kontaktu s osobou operátora“.

a) Transpozične utvorené deverbatíva sa aj medzi neologizmami prejavujú ako najproduktívnejšia skupina abstraktných pomenovaní. Spomedzi desiatich slovotvorných typov, ktoré sem možno zaradiť, sú najproduktívnejšími *Zv + -nie* a *Zv + -ácia*, ich zastúpenie spoločne tvorí takmer 76 % všetkých transpozičných deverbatív. Medzi deverbatívami sa tiež objavuje nový slovotvorný typ *Zv + -ing*, pomocou z angličtiny prevzatého sufixu sa tvorí 6,3 % abstrakt v súbore. Zastúpenie zostávajúcich slovotvorných typov nepresahuje 4 %. V nasledujúcom prehľade uvádzame charakteristiku jednotlivých slovotvorných typov.

1. *Zv + -nie* (*Zv + -enie*, *Zv + -tie*)¹³ predstavuje najproduktívnejší slovotvorný typ s 259 jednotkami, čo tvorí 48,1 % všetkých deverbatív. Typicky ide o deriváty s čistým transpozičným významom „to, keď Vmot“, ktorých motivantmi sú verbá cudzieho aj domáceho pôvodu ako *fritovanie*, *phreakovanie*, *scrollovanie*, *sťahovanie*, *zaheslovanie*, *zviditeľňovanie* či modifikačné prefixálne utvorené verbá, napr. *odfinancovanie*, *odtabuizovanie*, *preinštalovanie*, *re-analizovanie*. Vo funkcii motivantu sa uplatňujú tiež desubstantívne verbá, abstraktá teda pomenúvajú činnosť spočívajúcu v tvorbe alebo používaní toho, čo označuje substantívny motivant, napr. *dredovanie*, *loptičkovanie*, *raftovanie*, *saunovanie*, *zasnežovanie*. K sémantickému posunu pôvodného transpozičného významu dochádza v prípade lexém ako *navýšenie* „hodnota, o ktorú je možné zvýšiť finančné prostriedky poskytnuté vo forme úveru alebo hypotéky“, *pripojenie* „dostupnosť internetu“, *rozlíšenie* „obrazové rozhranie, napr. telefónu, počítača“ či *vyhorenie* „stav fyzického, emočného a mentálneho vyčerpania v dôsledku psychickej i fyzickej záťaže pri výkone povolania“¹⁴.

2. *Zv + -ácia* (*Zv + -cia*, *Zv + -encia*, *Zv + -ancia*, *Zv + -ícia*, *Zv + -izácia*, *Zv + -úcia*) je druhým najčastejším slovotvorným typom medzi deverbatívami, jeho zastúpenie dosahuje 28 %. Typicky sa tento sufix a jeho varianty používajú pri tvorení transpozičných substantív s významom čistého spredmetnenia deja a kombinuje sa so slovotvornými základmi cudzieho pôvodu. Zvyčajne sú nimi verbá zakončené na *-ovať*, resp. *-izovať*¹⁵, ktoré sú výsledkom slovo-tvornej remotivácie¹⁶. Zvyčajne tieto lexémy vyjadrujú čistý transpozičný význam, napr. *epilácia*, *implantácia*, *inštalácia*, *prokrastinácia*, *valorizácia*. Motivantmi lexém v rámci tohto slovotvorného typu bývajú aj deadjektívne či desubstantívne verbá, tvoria sa tak abstraktá s významom „to, keď sa niečo robí takým, ako pomenúva adjektívny motivant (verba)“, napr. *absurdizácia*, *digitalizácia*, *globalizácia*, *internetizácia*, *marginalizácia*, *personalizácia*. Ako je zrejmé z uvedených príkladov, podľa tohto slovotvorného typu sa často tvoria príznakové lexikálne jednotky ako administratívizmy, publicizmy či odborné termíny.

3. *Zv + -ing* je nový slovotvorný typ, podľa ktorého sa tvoria predovšetkým jednotky s preneseným transpozičným významom. Ich motivantmi sú ako výsledok remotivačného procesu verbá cudzieho pôvodu s flektivizačným formantom *-ovať*, napr. *gambling* „závislosť od hazardných hier alebo hracích automatov“, *konzulting* „poradenské služby“, *sampling* „záznam zvukov, ktorý sa nachádza v digitálnej forme a jeho reprodukcia v modifikovanej podobe“, *tuning* „špeciálna úprava estetického vzhľadu, interiéru, podvozku, výkonu motora a i. sériovo vyrábaného automobilu“. Sémantický posun je prítomný tiež pri jednotkách, kto-

¹³ V zátvorke uvádzame slovotvorný typ s variantnými podobami sufixov.

¹⁴ V prípade uvedenej lexémy je sémantický posun prítomný už vo verbálnom motivante *vyhoriť*, a to v rámci lexie „utrpieť psychické a fyzické vyčerpanie v dôsledku chronického stresu v práci“.

¹⁵ So sprievodnou trunkáciou morfémy *-ov-*.

¹⁶ Remotivácia tu spočíva v sekundárnom utvorení verbálneho motivantu prevzatých lexém, pričom sa na základe tohto procesu tieto abstraktá považujú za slovo-tvorne, nie interlingválne motivované jednotky (porov. napr. Ološtiak 2011).

rých motivantmi sú desubstantívne verbá bud' s významom „používať pri činnosti to, čo pomenúva (substantívny) motivant“, napr. *skejtboarding*, *snowboarding*, *surfing*, alebo s významom „pôsobiť ako osoba, ktorú pomenúva (substantívny) motivant“, napr. *koučing*, *mentoring*, *sponzoring*, *troling*. Čistý transpozičný význam majú napr. lexémy *remastering*, *spamming*, *squatting* či *vaping*.

4. *Zv + -Rm3* je s 21 jednotkami jediný relatívne produktívny transflexný slovotvorný typ, tvoria sa ním rovnako čisto transpozičné jednotky ako *hejt*, *klik*, *retuš*, ako aj lexémy, pri ktorých dochádza k sémantickému posunu, napr. *odskok* „odbočka k podradenému textu sprostredkovaná odkazom umiestneným v hypertexte“, *podmaz* „hudobný alebo výtvarný podklad, pozadie určitého výtvoru dodávajúce mu charakteristický ráz“, *sken* „súbor, snímka vytvorená pomocou skenovania“. Z pragmatického hľadiska ide často o hovorové či slangové lexémy. Ich motivantmi sú verbá domáceho aj cudzieho pôvodu.

5. *Zv + -ka* (*Zv + -čka*, *Zv + -ačka*) je slovotvorný typ zastúpený 20 jednotkami. V rámci tohto slovotvorného typu sa v menšej miere tvoria lexémy s významom spredmetnenia deja, ale najmä jednotky s dodatočným sémantickým posunom, ktorý možno parafrázovať ako „to, čo je založené na činnosti, ktorú pomenúva motivujúce verbum“. Z pragmatického hľadiska je pre jednotky patriace do tohto slovotvorného typu príznačný kolokviálny a/alebo expresívny príznak. Kombinácia týchto dvoch faktorov sa ukázala ako produktívna pri tvorení pomenovaní pre rôzne druhy počítačových hier podľa činností, ktoré sú pre ne ústredné, napr. *hopsačka*, *strielačka*, *utekačka*, *vyvražďovačka* či *zabíjačka*. V prípade ďalších jednotiek, ktoré sú výsledkom sémantického posunu, ide napr. o pomenovania podujatí ako *čítačka* „autorské čítanie“, *hostovačka* „hostujúce predstavenie“, *zdokonaľovačka* „krátkodobý kurz; seminár, ktorý je určený na zlepšenie znalostí, vedomostí ap.“, mediálnych formátov ako *upútavka*, *zoznamka*, ale aj o profesionalizmy pomenujúce súčasti pracovného či športového výkonu ako *stíhačka* „stíhacie preteky“, *vyhrávka* „krátke inštrumentálne sólo v rámci jednej skladby“, *zhadzovačka* „zostupná, násobná, rozšírená séria pre cvičenie pomocou činiel“. Iba transpozičný význam majú ďalšie kolokviálne lexémy *sledovačka*, *vykrádačka*, *zlosovačka*.

6. Ďalšími zastúpenými deverbatívnymi slovotvornými typmi sú *Zv + -stvo* s 19 jednotkami (*leňošstvo*, *sponzorstvo*, *tunelárstvo*)¹⁷; *Zv + -ia* (*implózia*, *koverzia* s čisto transpozičným významom, *emisía* s významovým posunom ako „látka škodlivá pre životné prostredie uvoľňovaná ako vedľajší produkt ľudskej (priemyselnej) činnosti“); *Zv + -áž* (*tuneláž* s čisto dejovým významom, *modeláž* s modifikovaným predmetným významom „technika tvarovania a povrchovej úpravy nechtov pomocou gélu alebo akrylu“); *Zv + -Rf1* (*nápomoc*); *Zv + -ela* (*minela*).

b) K transpozičným deadjektívam¹⁸ sa v súbore neologických abstrákt zaraďujú jednotky z piatich slovotvorných typov, najfrekvencovanejší z nich *Za + -osť* dosahuje 56 % zastúpenie. Za významnejšie možno považovať ešte *Za + -stvo* a *Za + -ita* s 21, resp. 11 % zastúpením. 14 lexém sa zaraďuje k slovotvornému typu *Za + -izmus*, jednou lexémou je zastúpený slovotvorný typ *Za + -Rf4*. Z prehľadu inventára formantov je zrejmé, že v prípade neologických deadjektívnych abstrákt nedochádza v porovnaní s atemporálnou lexikou k výraznejšej zmene, na rozdiel od deverbatívnych abstrákt sa inventár ani nerozširuje o nové sufíxy.

¹⁷ Jednotky utvorené sufixom *-stvo* sa hodnotia ako polymotivované, podrobnejšie ich rozoberáme v časti c) venovanej desubstantívam.

¹⁸ Pre prehľadnosť radíme časti venované transpozičným derivátom za sebou aj napriek tomu, že deadjektíva sú v početnosti až za desubstantívami.

1. *Za + -ost'* je najfrekvencovanejším deadjektívnym slovotvorným typom v súbore. Čistý význam spredmetnenia vlastnosti má v rámci tohto slovotvorného typu niekoľko abstrákt, ktorých motivantom je interlingválne motivované adjektívum, napr. *hermetickosť, insitnosť, permanentnosť, razantnosť, vehementnosť*, pričom viaceré z nich vznikajú ako ekvivalenty už existujúcich deadjektívnych abstrákt utvorených pomocou prevzatých sufixov ako *permanencia, razancia* či *vehemencia*. Čistý transpozíčný význam majú aj jednotky s modifikačnými adjektívami vo funkcii motivantu ako *konkurencieschopnosť, multikultúrnosť, neférovosť, uznášaniaschopnosť*. V dvoch prípadoch je motivantom sémanticky motivované adjektívum – *čiernobielosť* „vnímanie niečoho zjednodušene, povrchrne“ a *štíhlosť* „šetrnosť, úspornosť“. Najpočetnejšiu skupinu v rámci tohto slovotvorného typu tvoria lexémy motivované desubstantívnymi adjektívami, ktorých slovotvorný význam sa na lexikálnej úrovni čiastočne modifikuje na „to, čo má charakter toho, čo pomenúva adjektívny motivant“, napr. *aerodynamickosť, bezbariérovosť, encyklopedickosť, fragmentárnosť, kultovosť, rizikovosť*. Deverbatívnymi adjektívami alebo adjektívami, ktoré sú výsledkom deverbatívnej adjektivizácie, sú zas motivované jednotky ako *komplikovanosť, nezamestnanosť, presexualizovanosť, rozhladenosť* so stavovým významom. Možno tiež vyčleniť ďalšiu skupinu jednotiek – *nečitateľnosť, nekompatibilnosť, uskutočniteľnosť, servisovateľnosť*, motivantmi ktorých sú tiež deverbatívne substantíva. Ich transpozíčný význam je modifikovaný na „(ne)možnosť, príležitosť byť objektom činnosti, ktorú pomenúva motivujúce verbum“.

2. *Za + -stvo* (*Za + -ctvo, Za + -tvo*) je v súbore zastúpený 21 %. Ide výlučne o polymotivované jednotky (porov. aj časť 4.1.1 c), ktoré možno interpretovať ako desubstantíva (*developer* → *developerstvo*) alebo deadjektíva (*developerský* → *developerstvo*), resp. ako deverbatíva (*pendlovať* → *pendlerstvo*), desubstantíva (*pendler* → *pendlerstvo*), alebo deadjektíva (*pendlerský* → *pendlerstvo*). Na lexikálnej úrovni môžu tieto jednotky nadobúdať niekoľko rozličných významov: 1. činnosť/spôsob konania osoby, ktorú pomenúva substantívny motivant (*hackerstvo, mafiantstvo, musherstvo, vegántstvo*); 2. status osoby, ktorú pomenúva substantívny motivant (*bezdomovectvo, disidentstvo, rezidentsvo*); 3. vlastnosť (*egomaniactvo, intošstvo*); 4. prevádzkovanie toho, čo pomenúva substantívny motivant (*čajovníctvo*); 5. odbor zaoberajúci sa tým, čo pomenúva substantívny motivant (*bankovníctvo, parfumérstvo*); 6. hnutie vychádzajúce z toho, čo pomenúva substantívny motivant (*santerstvo, squatterstvo*).

3. *Za + -ita* má v súbore neologických abstrákt 11,6 % zastúpenie. Zarád'ujú sa sem jednotky s adjektívnymi motivantmi, resp. sú motivantmi desubstantívne adjektíva, typicky ide o lexémy cudzieho pôvodu, napr. *asertivita, flexibilita*¹⁹, *globalita, patogenita, senzibilita*. Okrem čistého transpozíčného významu, ako v prípade uvedených lexém, patria k uvedenému slovotvornému typu aj jednotky s významovým posunom ako *konektivita* „schopnosť počítačového zariadenia pripojiť sa k iným zariadeniam alebo systémom“ či *mobilita* „zahraničná akademická stáž určená pre študentov a vyučujúcich na vysokých školách“.

4. Zostávajúce slovotvorné typy majú menej než 4 % zastúpenie – *Za + -izmus* (*Za + -atizmus*), ktorý je v súbore reprezentovaný 3,5 % lexém (*globalizmus, multikulturalizmus, sekularizmus*), ktorých význam sa na lexikálnej úrovni špecifikuje na pomenovania myšlienkových či politických hnutí. Po jednej lexéme s čistým transpozíčným významom majú slovotvorné typy *Za + -Rf1* (*hektika*) a *Za + -Rn1* (*verejnoprávno*).

¹⁹ Lexéma s významom „prispôsobivosť, pružnosť niekoho, niečoho, schopnosť rýchlo reagovať“.

c) Desubstantívne abstraktá

Skupina desubstantívnych abstrakt – zaradujeme sem rovnako modifikačné, ako aj mutačné deriváty – je z hľadiska zastúpenia slovotvorných typov výrazne diverzifikovaná. Spomedzi 35 slovotvorných typov však iba dva dosahujú zastúpenie vyššie než 10 %. V nasledujúcom prehľade aj preto uvádzame iba slovotvorné typy s minimálne desiatimi lexikálnymi jednotkami.

ca) mutačné desubstantíva

1. *Zs + -stvo* je medzi desubstantívami najfrekventovanejší slovotvorný typ, predstavuje 26 % súboru.²⁰

2. *Zs + -ing* ako druhý najfrekventovanejší desubstantívny slovotvorný typ tvorí 12 % súboru. Typicky ide o jednotky pomenúvajúce športy podľa náčinia, pomocou ktorého sa vykonávajú (*kitesurfing, mountainbiking, rafting, wakeboarding*), alebo pomenovania voľnočasových alebo pracovných aktivít, služieb alebo konkrétneho typu konania podľa osoby, ktorá ich vykonáva (*bossing, cheerleading, inžiniering, manažering, skauting*), pomenovanie činnosti podľa substancie (motivantom môže byť konkrétne alebo abstraktné substantívum), ktorá je jej predmetom (*branding, gaming, labeling, paging*).

3. *Zs + -izmus* tvorí 6,5 % všetkých desubstantívnych abstrakt. Výraznou skupinou lexém, ktoré sa tvoria podľa tohto slovotvorného typu, sú pomenovania s významom „spôsob vedenia politiky v duchu vládnutia konkrétneho politika“, ktorých motivantmi sú propriá, napr. *mečiarizmus, putinizmus, trumpizmus*. Ide o expresívne príznakové jednotky s negatívnym odtienkom, zvyčajne sa tvoria od mien politikov, ktorých pôsobenie je spoločnosťou vnímané ako kontroverzné. Zároveň ide o špecifický typ pomenovaní aj z hľadiska prítomnosti temporálneho príznaku, ktorý sa z pólu novosti presúva k zastaraným lexémam v relatívne krátkom čase po zmene politickej situácie. Ďalšie lexémy utvorené podľa tohto slovotvorného typu predstavujú pomenovania istého typu správania (*buranizmus, klientelizmus, mantinelizmus*), hnutí (*olympizmus, satanizmus*), politik (*teritorializmus*²¹), spoločenských aktivít a fenoménov (*turizmus*).

4. *Zs + -ácia* tvorí 5,5 % desubstantív. Typicky sa tento sufix spája s deverbatívnymi slovotvornými základmi, ak nie je možné verbálny motivant doložiť, interpretujú sa tieto jednotky ako desubstantívne. Ich lexikálny význam je „zmena niečoho v duchu (alebo použitím) toho, čo pomenúva substantívny motivant“, napr. *bruselizácia, hollywoodizácia, izraelizácia, manhattanizácia*, kde toponymický motivant funguje ako metonymické pomenovanie pre typickú vlastnosť či charakter konkrétnej krajiny či miesta. Antroponymá sú zas motivantmi v prípade lexém s významom „napodobňovanie, premena politiky v duchu vládnutia toho, koho pomenúva motivant“, napr. *lepenizácia, mečiarizácia*. Rovnako ako v prípade depropriálnych abstrakt zo slovotvorného typu *Zs + -izmus* aj v tomto prípade možno hovoriť o negatívnej expresivite týchto lexém vychádzajúcej z kontroverzného vnímania osôb daných politikov.

cb) modifikačné desubstantíva

1. *anti- + Zs* predstavuje najfrekventovanejší slovotvorný typ medzi modifikačnými substantívami, v súbore tvoria 7,5 % desubstantív. Ich motivantmi sú iné slovotvorne či interlingválne motivované abstraktá, z ktorých niektoré majú rovnako neologický status (*anti-dumping, antispyware, antisummit*), väčšina sa však zaraduje k atemporálnej lexike (*anticena, antikampaň, antirasizmus*). Význam prefixu *anti-*, teda „proti“ sa priamo premieta do

²⁰ Vzhľadom na polymotivovaný charakter jednotiek, ktoré sa zaradujú k tomuto slovotvornému typu, ich podrobnejšiu charakteristiku uvádzame v časti b).

²¹ Lexéma s významom „usporiadanie svetového spoločenstva uchovávajúci samostatnosť, svojbytnosť národných štátov, území, oblastí (teritórií)“.

lexikálneho významu lexém ako *antiglobalizmus*, *antikorupcia*, *antimóda*, *antirasizmus* či *antivírus*, v niektorých prípadoch má však význam „zlý, nesprávny“ ako v prípade lexém *antihokej* či *antifutbal*, v lexikálnom význame lexémy *antistrana* sa konkretizuje až na význam „anstisystémová, nedemokratická strana“.

2. *sub-* + *Zs* má v skúmanom súbore zastúpenie 4,5 %. V kombinácii so slovotvornými základmi cudzieho pôvodu sa podľa tohto slovotvorného typu zvyčajne tvoria modifikačné pomenovania, motivantmi ktorých sú tiež neologické abstraktá, napr. *subdoména*, *sublízing*, *subprogram*, *subprovider*, v menšej miere atemporálne abstraktá *subkontrakt*, *subsegment*, *subžáner*. V ojedinelých prípadoch môže byť motivantom aj lexéma domáceho pôvodu, napr. *subvel'trh*.

3. *pred-* + *Zs* je posledný slovotvorný typ, ktorý je medzi desubstantívami reprezentovaný aspoň desiatimi jednotkami. 12 jednotiek však predstavuje iba 3,5 % podiel na desubstantívnom tvorení abstrakt. V súbore nachádzame príklady na abstraktá s atemporálnymi motivantmi domáceho pôvodu alebo sú motivantmi už adaptované prevzaté lexémy *predfilm*, *predtest*, *predvyplnenie*, *prepredaj*.

d) Mutačné deadjektíva

Medzi neologickými abstraktami možno nájsť osem slovotvorných typov, podľa ktorých sa tvoria mutačné deadjektívne lexémy.

1. *Za + -ka* (*Za + -čka*) tvorí najprominentnejšiu skupinu mutačných deadjektív. Zaradujú sa sem slovotvorne univerbizované jednotky, ktorých motivantom je adjektívny komponent (najčastejšie) dvojkomponentového viacslovného pomenovania s konfiguráciou A + S. Ide o hovorové, v niektorých prípadoch slangové lexémy ako *akciovka*, *cieľovka*, *limitka*, *mimovládka*.

2. *Za + -ák* je ďalší slovotvorný typ, podľa ktorého sa tvoria univerbáty viacslovných pomenovaní. Ide o jednotky ako *antiviráč*, *plažák*, *živnosťák*.

3. *Za + -ina* (*Za + -čina*, *Za + -tina*) je slovotvorný typ reprezentovaný jednotkami, ktoré predstavujú univerbizované pomenovania „jazykov“, t. j. vyjadrovania typického pre osobu (*zemanovčina*), komunikačný register (*počítačovina*, *vedečtina*), resp. ako ekvivalent latinského termínu *lingua franca* (*zemština*, teda jazyk, ktorým sa dohovori väčšina obyvateľov planéty Zem).

4. *Za + -ík* reprezentujú jednotky ako *hevík*, slangový univerbát prevzatého pomenovania hudobného žánru *heavy metal*, ako aj pomenovania *minútovník*, *občasník* a *priebežník* pomenúvajúce dokumenty, resp. žurnalistické formáty podľa vlastnosti, ktorá je pre ne charakteristická.

5. *Za + -Rm3* je ďalší slovotvorný typ, kam sa zaradujú univerbizované lexémy ako *duál*²², *industriál*, *virtuál*, resp. jednoslovný ekvivalent voľného spojenia *vizuálny motív* (napr. reklamy) *vizuál*.

6. *Za + -Rf1* je reprezentovaný dvoma jednotkami, v oboch prípadoch ide o univerbáty (*definitíva*, *latina*²³).

7. *Za + -né* a *Za + -ália* sú dva slovotvorné typy reprezentované jednou lexémou (*listovné*, *technikália*).

e) Mutačné deverbatíva

Malá skupina 16 mutačných deverbatív sa rozdeľuje do štyroch slovotvorných typov.

²² Lexéma s významom „duálne vzdelávanie“.

²³ Lexéma s významom „latinskoamerická hudba“.

1. *Zv + -č* je slovotvorný typ typický pre tvorenie pomenovaní osôb, ktoré vykonávajú, alebo predmetov, pomocou ktorých sa vykonáva činnosť pomenovaná verbálnym motivantom. Medzi neologickými abstraktami sa týmto sufixom typicky tvoria pomenovania počítačových programov vykonávajúcich špecifický typ operácie ako *pakovač*, *prehliadač*, *vyhládavač*, *vypaľovač*.

2. *Zv + -né* reprezentujú jednotky pomenúvajúce typy poplatkov za vykonanie činnosti pomenovanej verbálnym motivantom, napr. *sedné*, *tlmočné*, *vložné*, resp. ako ochranu pred vykonaním činnosti, ktorú pomenúva motivant, ako je to v prípade lexémy *výpalné*.

3. *Zv + -ant* a *Zv + -er*, zostávajúce slovotvorné typy v tejto kategórii, sú zastúpené jednou jednotkou. V prípade slovotvorných typov *Zv + -ant* a *Zv + -er* ide opäť o typický slovotvorný typ, do ktorého sa zaraďujú deverbatívne pomenovania osôb či predmetov, takto utvorené abstraktá fungujú ako pomenovania automatizovaného digitálneho/počítačového programu (*konverzant*, *mailer*).

4.1.2 Kompozícia

Hoci úloha kompozície pri tvorení nových lexikálnych jednotiek všeobecne naberaá na dôležitosť (porov. napr. Rešovská, v tlači), v skupine neologických abstrakt je zastúpenie kompozít takmer rovnaké, ako dosahujú deriváty, čo je v kontexte slovenskej slovotvorby (nateraz) ojedinelý jav. Toto zastúpenie jednoznačne súvisí s početnosťou výskytu semikompozít (porov. Ološtiak – Vojteková – Oriňáková, 2018) v súbore, ktorá predstavuje až 79 % všetkých kompozít a zároveň viac než tretinu, 36 %, všetkých slovotvorne utvorených neologických abstrakt. Z obsahového hľadiska je na výskyt semikompozície naviazaná prevaha modifikačných kompozít, typicky ide o vyjadrenie kvalitatívnosti, kvalitatívnosti či miery (porov. Vužňáková, 2006). Produktivitu modifikačných kompozít zdôrazňuje aj zastúpenie kvázikompozície a kompozít utvorených slovotvorným postupom tzv. čistej kompozície. V nasledujúcich častiach uvedieme najvýraznejšie tendencie v rámci tvorenia modifikačných a mutačných kompozít.

slovotvorný postup	počet	percentuálne zastúpenie	príklady
kvázikompozícia	33	3,2 %	<i>astrológia</i> , <i>bigorexia</i> , <i>homeopatikum</i> , <i>scientológia</i> , <i>xenofília</i>
semikompozícia	807	79,6 %	<i>apiterapia</i> , <i>astromedicína</i> , <i>eurofóbia</i> , <i>ketodiéta</i> , <i>kyberútok</i> , <i>narkomafia</i> , <i>telemost</i>
čistá kompozícia	160	15,7 %	<i>biznisplán</i> , <i>demonahrávka</i> , <i>dvojkonzert</i> , <i>novodôchodok</i> , <i>rýchlonahrávanie</i> , <i>sebareflexia</i>
kompozično-derivačný SP	50	4,9 %	<i>samoliečenie</i> , <i>samovyšetrovanie</i> , <i>znovuzoštátnenie</i>

Tabuľka 4. Prehľad zastúpenia kompozičných slovotvorných postupov v súbore neologických abstrakt

typ onomaziologickej kategórie	počet ²⁴	percentuálne zastúpenie	príklady
modifikácia	1008	99 %	<i>biznisplán, cyklotrasa, dojmológia, fanzóna, megatrend, paleodiéta, rádiodispečing</i>
mutácia	50	4,9 %	<i>peňazovod, samoštúdium, sebaobdiv</i>

Tabuľka 5. Prehľad zastúpenia typov onomaziologických kategórií v súbore neologických abstrákt

a) Modifikačné kompozitá

aa) semikompozitá

Jednoznačne najprominentnejšou kategóriou modifikačných kompozít sú semikompozitá. Absolútna väčšina týchto jednotiek sú lexémy utvorené niekoľkými produktívnymi bázoidmi²⁵ (predovšetkým v prednej, ale aj v zadnej pozícii) ako *agro-*, *audio-*, *bio-*, *cyklo-*, *e-*, *eko-*, *euro*⁻¹, *euro*⁻², *foto-*, *hyper-*, *krimi-*, *krypto-*, *kyber-*, *makro-*, *mega-*, *mikro-*, *mini-*, *multi-*, *narko-*, *porno-*, *profi-*, *psycho-*, *sex-*, *super-*, *video-*, *-lógia*. V stručnom prehľade uvedieme charakteristiku piatich najfrekvencovanejších bázoidov.

1. *video-* je s výraznou prevahou najfrekvencovanejší bázoid medzi semikompozitami, v súbore je takto utvorených jednotiek 81, čo predstavuje 10 % všetkých semikompozít. Produktivita tohto bázoidu súvisí jednak s popularitou rozširovania audiovizuálneho obsahu na domáce sledovanie v podobe videokaziet, ktoré dosiahlo svoj vrchol v 90. rokoch, jednak s jeho transformáciou do digitálnej podoby, ktorá sa v súčasnosti šíri prostredníctvom internetu. Takto vzniká mnoho jednotiek na pomenovanie diel, relácií, formátov (*videofilm*, *videohra*, *videoklip*, *videoportrét*, *videoseriál*), ďalšie pomenovania súvisia s rozširovaním a uchovávaním diel vo videoformáte, napr. *videodistribúcia*, *videofilmotéka*, *videonahrávka*, *videoobsah*, uskutočňovaním niečoho prostredníctvom videa, napr. *videodohľad*, *videohovor* či tvorbou videí, napr. *videografika*, *videopríslušenstvo*.

2. *euro*⁻¹ je s 34 jednotkami druhým najfrekvencovanejším bázoidom. S významom „charakteristický pre alebo súvisiaci s Európskou úniou“ sa vyskytuje v jednotkách pomenovávajúcich javy súvisiace s integráciou do EÚ a existenciou krajiny ako členského štátu, napr. *eurofanatizmus*, *eurokriticizmus*, *eurobarometer*, *eurodotácia*, *eurofond*, *europarlament*, *euroregión*.²⁶

3. *bio-* je viacvýznamový bázoid s lexiami 1. súvisiaci so životom, 2. súvisiaci so živými organizmami, 3. vyrobený z alebo používajúci prírodné produkty (porov. Buzássyová – Jarošová, 2006). V primárnom význame obsahujú tento bázoid napr. lexémy *bioetika*, *bioinformatika*, sekundárny význam má v lexémach ako *biodiverzita*, *biorytmus*, *biozáťaž*. Najtypickejšie sa však medzi neologizmami objavuje vo význame „vyrobený z alebo používajúci prírodné produkty“, napr. *biopoložnosť*, *bioprodukcja*, *biosortiment*, *biovýroba*.

²⁴ Nesúlad medzi celkovým počtom kompozične utvorených abstrákt a súčtom jednotlivých kategórií je spôsobený polymotiváciou jednotiek.

²⁵ M. Ološtiak (2018, s. 17) bázoidy charakterizuje ako „[k]omponenty neslovného charakteru so zrejším lexikálnym významom.“

²⁶ Bázoid *euro*⁻² s významom „súvisiaci so spoločnou menou euro“ má výrazne menšie zastúpenie, takýchto jednotiek je v súbore iba 14.

4. *mega-* sa ako bázoid objavuje v 27 neologických lexémach. Významom „veľký, mimoriadny“ modifikuje význam druhého motivantu, tieto jednotky sa teda zaraďujú do onomaziologickej kategórie miera (Vužňáková, 2006). Súbor jednotiek s týmto bázoidom je z hľadiska významu aj pragmatických charakteristík rôznorodý. Jeho súčasťou sú lexémy patriace do komunikačného registra IT (*megabajt, megapixel*), publicizmu (*megakampaň, megaskandál*), expresíva (*megabiznis, megatéma*), najpočetnejšie sú však neutrálne a nocio-nálne lexémy (*megaakcia, megafilm, megakonzert, megaprojekt*).

5. *mikro-* s významom „malý, v malom“ sa vo funkcii bázoidu vyskytuje taktiež v 27 jednotkách. Zaraďujú sa sem jednotky z komunikačného registra stavebníctva (*mikrotuneling, mikrovetranie*), ekonomiky (*mikrofirma, mikroplatba, mikrotransakcia*), športu (*mikrosúboj, mikrosústredenie*), medicíny (*mikrocirkulácia*) a neutrálne lexémy (*mikrookamih, mikrosystém, mikrotrend*).

ab) kvázikompozitá

V skupine kvázikompozít je 32 lexikálnych jednotiek, najčastejšie ide o nové spojenie bázoidov atemporálneho charakteru, ktorými sa pomenúvajú nové záujmy (*audiofília, cinefília, technofília*), náboženské a iné spirituálne presvedčenia (*astrológia, scientológia*), liečiteľské praktiky (*iridológia*), spoločenské fenomény (*xenofília*). Medzi kvázikompozitami s atemporálnymi bázoidmi tvoriacimi neologické jednotky sú tiež frekventované publicizmy označujúce rôzne typy politík, politických pôsobení ap. s opakujúcim sa bázoidom *-kracia* (*falokracia, kleptokracia, mediokracia, telekracia*). Všetky tieto lexémy sú zároveň expresívne príznakové, možno ich označiť za dysfemizmy.

ac) čistá kompozícia

Medzi tzv. čistými kompozitami, ktorých je v súbore 160, nachádzame jednotky s frekventovanými opakujúcimi sa motivantmi, najmä *sám/seba* (*samovyšetrovanie, samozdanie, sebaobdiv, sebaaprezentácia, sebareflexia*)²⁷, *polovičný* (*polodemokracia, polokapitalizmus, polosocializmus*) či *terapia* (*enzymoterapia, laseroterapia, vitaminoterapia*). Zostávajúce jednotky sú rozmanitou skupinou, v ktorej ako motivanty dominujú jednotky cudzieho pôvodu (*biznisplán, fanklub, hitrádio, mobilbanking, popkultúra*), vyskytujú sa ale aj lexémy s jedným motivantom cudzieho a druhým domáceho pôvodu (*rýchlodabing, taxislužba*) a s oboma domácimi motivantmi (*novodôchodok, rýchlonahrávanie, teplotlač*).

b) Mutačné kompozitá

Mutačných kompozít je medzi neologickými abstraktami 50. Absolútna väčšina, 39 týchto jednotiek, je polymotivovaná, možno ich interpretovať ako utvorené čistou kompozíciou alebo kompozično-derivačným SP (porov. časť 4.1.2 b). Ďalšie možno interpretovať aj ako deverbatívne deriváty utvorené motivantom *-nie* (*znovupotvrdenie, znovuzjednotenie*). Jedinným kompozično-derivačne utvoreným abstraktom bez možnosti alternatívnej motivačnej interpretácie je lexéma *peňazovod* s významom „nepretržitý tok peňazí jedným smerom“.

5 Záver

Z prezentovaného prehľadu úlohy slovotvornej motivácie pri tvorení abstrákt v súčasnej a najsúčasnejšej lexike možno vyvodit' dva základné závery. Jedným je kontinuita spôsobov tvorenia v intenciách slovotvornej motivácie, ktorá ostáva určujúcim činiteľom pri tvorbe abstrákt predovšetkým prostredníctvom transpozičných derivátov. Tie ako typické stvárnenie substantivizácie abstraktných významov prevládajú aj v neologickej lexike. Posuny v rámci derivačného tvorenia abstrákt nastali predovšetkým na formálnej úrovni v podobe

²⁷ Takmer všetky tieto lexémy je možné interpretovať aj ako utvorené kompozično-derivačným slovotvorným postupom (porov. časť 4.1.2 c).

zmeny frekvencie používania jednotlivých slovotvorných formantov. Hoci sa medzi deverbatívami aj deadjektívami naďalej preferuje tvorenie pomocou formantov *-nie*, resp. *-ost'*, najmä v kontexte početnejších deverbatív je viditeľná narastajúca tendencia využívania formantov cudzieho pôvodu ako *-ácia* či *-ing* na úkor transflexného tvorenia či formantov *-ka* a *-stvo*. V skupine deadjektív sa internacionalizácia v podobe preferovania prevzatých afixov neprejavuje natol'ko výrazne, formanty *-ost'* a *-stvo* sa bežne kombinujú aj so slovotvornými základmi cudzieho pôvodu, obmedzujú tak produktivitu najfrekventovanejšieho formantu *-ita* na približne 11 % deadjektív.

Spomínaný formant *-ing*, prevzatý z angličtiny, predstavuje najvýznamnejšiu inováciu na úrovni samotného inventára formantov. V kombinácii s verbálnymi, ale aj substantívnymi slovotvornými základmi sa ako ekvivalent domáceho sufixu *-nie* stáva relatívne produktívnym prostriedkom na tvorbu abstrákt spoločne so slovotvornými základmi cudzieho pôvodu, typicky prevzatými z angličtiny.

Ako nepochybne najvýraznejšia (nová) tendencia medzi neologickými abstraktami sa ukazuje produktivita tvorenia semikompozít, ktorých početnosť spôsobila takmer vyrovnaný podiel derivácie (52 %) a kompozície (47 %) v súbore. To je možné označiť za bezprecedentný stav s ohľadom na lexiku slovenčiny ako takú, kde sa prirodzene preferuje derivácia.

Predložený príspevok sa pokúsil na základe vyhodnotenia analýzy neologických abstraktných lexém charakterizovať spôsoby ich tvorenia v rámci slovotvornej motivácie a zistiť, či a akým spôsobom sa líšia od tých, ktoré sa uplatňujú v atemporálnej lexike. Ide o náčrt možností hlbšieho skúmania danej problematiky, keďže vo väčšine starších textov na tému abstraktných lexém sa s abstraktnosťou pracuje predovšetkým ako s vlastnosťou rovnajúcou sa onomaziologickej transpozícií, a d'alším pomenovaniam, ktoré možno tiež vyhodnocovať ako abstraktá, sa pozornosť nevenuje. Možno teda ďalej uvažovať o analýze syntakticky, interlingválne či sémanticky motivovaných abstrákt aj v porovnaní s atemporálnou lexikou. Bolo by tak možné adekvátne posúdiť, či ide v prípade neologickej lexiky o úplne nové tendencie alebo o kontinuitu predchádzajúceho systému s istými inováciami.²⁸

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Dynamické tendencie v abstraktnej lexike. In: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Eds. J. Horecký – K. Buzássyová – J. Bosák. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1989, s. 98 – 139.

FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.

OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: FF PU v Prešove 2011. 339 s.

OLOŠTIAK, Martin, ed.: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015. 1024 s.

OLOŠTIAK, Martin: *Lexikálna paradigmatica, sémantika a kombinatorika*. [online] Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017a. 117 s. Dostupné z WWW: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10>. [cit. 2024-3-21].

OLOŠTIAK, Martin: *Slovotvorba, slovnodruhové prechody, preberanie a skracovanie lexém*. [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017b. 119 s. Dostupné z WWW: www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak11. [cit. 2024-3-21].

²⁸ T. j. pomerne vysoký podiel prevzatých lexém či sémanticky utvorených lexém v porovnaní s inými typmi homogénnych súborov ako pomenovania osôb atď.

OLOŠTIAK, Martin – VOJTEKOVÁ, Marta – ORIŇÁKOVÁ, Slavka: Slovtvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 249 s.

OLOŠTIAK, Martin – REŠOVSKÁ, Soňa – GIANITSOVÁ, Lucia: Jazyková zmena, neologizmy a pramene ich skúmania. In: Jazyková zmena a pramene jej skúmania. Eds. G. Múcsková – K. Muziková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2021, s. 207 – 221.

REŠOVSKÁ, Soňa: O spôsoboch nominácie neologických pomenovaní osôb v slovenčine. V tlači.

RUŽIČKA, Jozef et al.: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Slovtvorné (onomaziologické) kategórie a slovtvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2006, roč. 57, č. 1, s. 13 – 32.

Zdroje

BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra: Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [online]. Bratislava: Veda 2006. Dostupné z WWW: <https://slovník.juls.savba.sk/>. [cit. 2024-3-15].

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov
Slovenská republika
sona.resovska@unipo.sk

K OTÁZCE KLASIFIKACE BOHEMISMŮ V MLUVENÝCH PROJEVECH RUSKO-JAZYČNÉHO OBYVATELSTVA PLZNĚ A PLZEŇSKÉHO KRAJE

Anastasija Šestakova

1 Úvod

V moderní lingvistice neexistuje plnohodnotná klasifikace bohemismů v ruském jazyce. Pokusy o roztrídění jazykových prvků ovlivněných češtinou najdeme především ve článku „Bydlím v Čexii“, aneb *Specifika českých výpůjček na příkladu online komunikace rusky mluvících imigrantů v ČR* An. Timofejevové (Martinkové) a An. Golubevové (Тимофеева – Голубева, 2014), ve kterém autorky dělí analyzované jednotky na toponyma, vízové reálie, slova z oblasti kancelářské práce, bydlení, jídla a jednotky hovorové a každodenní slovní zásoby. V současné době výzkumem bohemismů se také zabývá Marie Kaguševa, předmětem jejího bádání jsou bohemismy v online komunikaci rusky mluvících v ČR. V souvislosti s výše uvedeným cílem tohoto příspěvku je pokus o různé přístupy k roztrídění bohemismů v mluvených projevech ruskojazyčného obyvatelstva Plzně a Plzeňského kraje a vytváření různých klasifikací na základě odlišných kritérií.

Termínem *bohemismus* rozumíme „výsledek jazykového kontaktu“ češtiny s jinými jazyky, tj. označení lexikální, slovotvorné, sémantické či syntaktické výpůjčky z češtiny do jiných jazyků nebo označení změněné frekvence jazykových prostředků ve varietách jiných jazyků pod vlivem češtiny“ (Nekula – Večerka, 2012–2020).

Jelikož analýza českých jazykových jednotek a počestěných prvků spadá do oblasti česko-ruské interference, při klasifikaci bohemismů dle jednotlivých jazykových rovin jsme se opírali na vybrané teoretické aspekty klasifikace zpracované výzkumnou skupinou na FF UK v Praze pod vedením M. Zatovkaňuka (Zatovkaňuk, 1979). Inspiraci také posloužila struktura *Databáze jazykových chyb v češtině s prvním jazykem slovanským* (CHRUP projekt, viz <http://chrup.ff.cuni.cz/>), v níž sebraný materiál byl roztríděn do 5 chybových kategorií: písmo a pravopis, morfologie, syntax, lexikum a stylistika. S ohledem na to, že materiálem pro analýzu jsou spontánní mluvené projevy, byly vynechány kategorie „písmo a pravopis“ i „styl“. Naopak, byla přidána kategorie „fonetika“.

2 Krátký popis výzkumu

Následující klasifikace bohemismů je součástí širšího výzkumu mluvených projevů ruskojazyčného obyvatel Plzně a Plzeňského kraje provedeného v období mezi 13. 6. 2016 a 3. 2. 2022. Skládá se ze 30 mluvených spontánních projevů, z nichž každý trvá přibližně půl hodiny. Dvou nahrávek se zúčastnili zároveň dva respondenti, takže celkem byla nahrána řeč 32 rusky mluvících informantů. V projevech bylo nalezeno 765 výskytů bohemismů. Při počítání a analýze byl zohledněn každý výskyt, včetně všech slovních tvarů (i opakujících). Vyhledávání respondentů bylo prováděno metodou sněhové koule. Při jejich tázání byly použity nestandardizované rozhovory.

3 Popis respondentů

Všichni respondenti byli diferencováni podle řady mimojazykových parametrů (pohlaví, země původu, věk příjezdu do ČR, doba pobytu v ČR, pracovní či vzdělávací činnost v ČR, míra kontaktů s rusky mluvícími obyvateli, sdílení domácnosti s česky mluvícím partnerem

nebo partnerkou). Mezi nimi jsou: 8 mužů a 24 žen; 15 občanů Ruska, 5 občanů Ukrajiny, 4 občane Běloruska, 2 občanky České republiky (dle prvního občanství jsou Ukrajinky); 6 respondentek jsou občanky dvou států (jedna respondentka je občankou Ukrajiny a Ruska, druhá respondentka je občankou Ruska a Litvy, čtyři ženy jsou občanky Ruska a ČR); 15 lidí je zaměstnaných v ČR, 3 jsou podnikatelé, 6 žen v domácnosti, 8 studentů.

Z hlediska délky pobytu lze respondenty rozdělit do čtyř skupin: 1–5 let – 9 osob; 5–10 let – 11 osob; 10–20 let – 10 osob; více než 20 let – 2 osoby. Z hlediska věku příjezdu do ČR také byly vymezeny čtyři skupiny: ti, kteří přijeli v dětství (ve věku 10 let – 1 osoba); ti, kteří přijeli do ČR od 17 do 25 let (17 osob), což bylo podmíněno účelem příjezdu a pobytu na území ČR (získáním prvního nebo druhého vysokoškolského vzdělání); ti, kteří přijeli ve věku od 25 do 35 let (9 osob; v těchto případech bylo účelem emigrace nové zaměstnání nebo manželství); nad 35 let – 5 osob.

4 Klasifikace

Bylo zpracováno několik klasifikací bohemismů na základě různých kritérií. Lze je rozdělit do dvou skupin: k první patří ty, které vznikly v důsledku snahy uspořádat analyzované jazykové jednotky a které jsou docela evidentní. Jde o a) tematickou klasifikaci, b) klasifikaci dle slovních druhů, c) dle stupně rusifikace, d) dle zjevnosti českého původu, e) dle přítomnosti či absence kontextu. Druhou skupinu tvoří klasifikace představující pokus o vysvětlení jazykových zvláštností bohemismů z hlediska jednotlivých jazykových rovin: fonetické, morfologické, lexikální a syntaktické.

a) tematická klasifikace

Byla uplatněna vůči tzv. čistým lexikálním bohemismům (viz dále o lexikálních bohemismech), které byly rozděleny do jednotlivých oblastí: 1) vzdělání, 2) formální záležitosti, 3) gastronomie a kulinářství, 4) neutrální slovní zásoba, běžná. Zvlášť byla vymezena propria (antroponyma a toponyma).

b) klasifikace dle slovních druhů

Mezi bohemismy se vyskytují především podstatná a přídavná jména a také slovesa, jak samostatná, tak zahrnutá do verbálních konstrukcí. Zvlášť byly také vymezeny konstrukce s předložkami. Mezi zájmeny se objevily jen tři tvary. Morfologické kritérium členění bohemismů se dále uplatňuje při jejich lexikálně gramatické klasifikaci.

c) klasifikace dle stupně „rusifikace“:

citátová slova (rus. „инкрустации“): mezi nimi jsou názvy učebních disciplín, oborů, názvy jídel, toponyma, ale také nespisovné a vulgární výrazy (v prepisech jsou uvedeny v češtině a nejsou řazeny mezi bohemismy),

jazykové prvky se zachováním českého gramatického tvaru: *не бывает сировэ колаче* – zachování české struktury záporné věty, v níž je subjekt vyjádřen tvarem 1. p. (místo tvaru 2. p.),

jazykové prvky modifikované v souladu s gramatikou ruského jazyka:

студийное отделение, подтырзени о студциуме, не было вторых покусов на экзаменах, сировых колачей нет, относительно знамэк, колея; по пятьдесят галержов ај.

d) klasifikace dle zjevnosti původu:

vlastní (čistá, absolutní) bohemismy (český původ je zjevný, snadno se určuje),

latentní bohemismy (český původ není zjevný, určuje se pomocí analýzy). K nim patří tzv. nevyslovené bohemismy: *в моём ж...* v моём CV („životopis“ místo rus. „резюме“), *которые потом твоё решение...* как это по-че... по-руски... э влияют на твоё решение... („ovlivňují“ místo „влияют на“),

neúplné bohemismy (český původ je zjevný, ale v češtině jazykový prvek neexistuje): *высокооборова школа, тартарак,*

falesné bohemismy (pseudobohemismy): např. slova v mluvě rusky mluvících občanů Ukrajiny, přejatá z ukrajinštiny a zároveň jsou podobná českým slovům, např. *брама/брана.*

e) klasifikace dle přítomnosti/absence vysvětlujícího kontextu:

neuvědomované bohemismy

uvědomované bohemismy: z kontextu jejichž použití je zřetelné, že je respondent uvědomuje, snaží se je přeložit nebo vysvětlit. Jsou také případy, když se respondent přiznává, že neví příslušné ruské slovo nebo konstrukci. Např.: celková intonace a smích svědčí, že si respondentka uvědomuje použití bohemismů: *было три блока: обязательных предметов, повинно-валитэльных (smích), вот и вообще каких-то цэчковых (smích);* okamžitý překlad bohemismu: *секретаршккой... в йеднэ фирме... в одной фирме; у меня статнице весь этот год, госэкамены; она учится на зу... на стоматологии.*

Další klasifikace je zpracována na základě jednotlivých jazykových rovin. Lze vyčlenit fonetické, morfologické, lexikální a syntaktické bohemismy.

Mezi fonetickými bohemismy jsou vzniklé a) posunutím přízvuku (často na místo dlouhého vokálu v českém slově) – *ненависть; Сяды; б́устро*, b) ztrátou měkkosti souhlásky – *Плэнь, Балэвак, славанскую, страны-славянэ*, c) změnou jedné souhlásky na druhou – *роглики, в хотелях, экскурзию*, d) zbytečnou vokalizací nebo, naopak, její ztrátou – *Егунт, без папека*, e) monoftongizací dvojhásky -ou – *на Дубравке*.

Morfologické bohemismy se rozebíraly s ohledem na jejich slovní druh (stejně, jak byly rozříděny morfologické chyby v databázi CHRUP). V sebraném materiálu byly nalezeny tvary jmenné, adjektivní, slovesné a pouze dva tvary zájmenné.

Nejpestřejší skupinu tvoří lexikální bohemismy:

a) vlastní lexikální, neboli čisté, absolutní (lexikální jednotka existuje v češtině, ale není v ruštině):

vzdělání: názvy vzdělávacích zařízení, jejich částí: *на лекаршккой факулте, с факултними немоцницами, филозофицком, (школа) славянских студий*, názvy oborů: *ошетршователка; на породництви*, názvy předmětů: *морфосинтэкс, ЗСВ*, realie studentského života: *кóлейя, рочник, павиннэ-валитэльных, цэчковых, статнице;*

formální záležitosti: pobytové realie a dokumenty: *травалый, травалый побыт, доугодобый побыт, рóдный лист, с биометрикой, выпуску о бездлужности, живността ај,* názvy úřadů a organizací a jejich částí: *с финанчака, от хариты, на уржад праце, без реалитки, агентуры, в заказницком сервисе*, názvy funkcí a profesí: *полицайты, правник, вратна, секретаршккой, уклизэчки (2. р.), агентурщики*, názvy druhů plateb: *поплаток, пакута;*

gastronomie a kulinářství: polévky: *држкову, чочкову поливку, кветакóву поливку, чеснечка, копровку, брамбарачку, гулашова полэвка, забиачкову*, jídla z masa: *свичково мясо, свичкова, панэнка, сэзэдин, татарак, кркóвица, ржызэк ај,* sladká jídla: *татранку, медовник, цукрóви, с трдэльниками*, přílohy a další jídla, potraviny: *брамбаракы, феферонки, хлебчки, смаженный сыр, с кисеным зелым, кнэдлыки, с брамбóрами, гермелин наклáданый, сировий колач, колаче (mn. č.), с тавеным сыром, хлэб́ички, па-роје: абсинт, на сваржак, медовóну*, další názvy druhů jídel, kuchyň: *специалита, чинская, кнэдло-зэдло;*

neutrální slovní zásoba, běžná: *уклúд, спождени, дувод, на вылэты, на странках, в спацаке, надшeная, свалы, простор, подмúnки, цизинец, доволэну, с йиздэнками.*

b) lexikálně-sémantické (lexikální jednotka existuje v ruštině, ale má jiný význam nebo odstín významu). Např. *кредиты*, *кредиты*. Slovo se používá ve významu „jednotka náročnosti, kterou se měří a oceňuje objem práce, který musí vysokoškolský student průměrně vynaložit na úspěšné zvládnutí kurzu, modulu nebo jiné části studia“¹. K dalším lexikálně-sémantickým bohemismům patří (v závorkách je vždy uveden význam slova použitý respondentem): *рыбники* („nádrž“), *преграда* („nádrž“), *тэрмин* (*термины*, *тэрмины* i *термины* – „den stanovený pro vykonání něčeho“), *бригада* („přivýdělek“), *уставы* („instituce“), *пивовар* („podnik vyrábějící pivo“), *ломы* („důl“), *словенка* (místo „словачка“), *обвод* („hraniční čára“) aj.

c) kalky: *высокая школа*: je to doslovný překlad čes. „vysoká škola“ místo rus. „вуз“; *единый (дувод)*: je to doslovný překlad čes. „jediný“ místo rus. „единственный“; *упадёт интернет*: výraz je kalkem čes. „spadne internet“ (místo rus. „пропадет интернет“); *повторялись первые курсы*: je kalkem čes. „opakovaly se první ročníky“ místo „остаться в на второй год на первом курсе“; *славянские исследования*: je kalkem názvu studijního programu „slovanská studia“ místo rus. „славистика“; (в) *прирождённой (обстановке)*: je kalk českého přídavného jména „přirozený“ místo vhodného „естественный“.

d) neexistující slova (vymyšlené podle ruského vzoru nebo vzniklé smíšením ruského vzoru s českým): *платёные (организации)*: zkomolené od čes. „placené organizace“, slovo zřejmě vzniklo střídáním souhlásek c//č; *высокооборова (школа)*: lze připustit, že toto přídavné jméno vzniklo zkomolením jména „vysokoškolský“, v němž se kořen *-škol-* byl nahrazen kořenem *-obor-*.

K syntaktickým bohemismům patří:

a) konstrukce s českou vazbou:

„работать как + 1. p.“ místo ruské konstrukce „работать + 7. p.“: *работают как врачи*, *работала как бармэн*,

„sloveso v záporném tvaru + 1. p.“ místo ruské konstrukce „sloveso v záporném tvaru + 2. p.“: *не бывает сирови колаче*,

použití nesprávné konstrukce s předložkou: *мне зависело на моих оценках* (od čes. „záviset na + 6. p.“ místo ruské konstrukce „зависеть от + 2. p.“, která však v tomto významu není vhodná a zřejmě nahrazuje konstrukci „мои оценки мне были важны“),

porušení lexikální kombinovatelnosti sloves: „язык научилась“: od čes. „naučit se jazyk“ místo rus. „научиться языку“ nebo „выучила язык“; „русский не умели“: od čes. „neuměli rusky“ místo rus. „не говорили по-русски“, „не знали русского языка“.

b) konstrukce s předložkami:

„**над** пятьдесят лет — восемь месяцев, а **над** шестьдесят — одиннадцать месяцев“: od čes. „nad 50 let... nad 60 let“ místo rus. „**старше** 50 лет... **старше** 60 лет“,

„раньше жилось лучше **за** коммунистов“: od čes. „za komunistů se žilo lépe“ místo rus. „**при** коммунистах жилось лучше“,

„то, **в** каком языке мы учимся“: od čes. „to, ve kterém jazyce se učíme“ místo rus. „то, на каком языке мы учимся“,

„был **по** школе“: od čes. „byl po škole“ místo rus. „был **после** школы“,

„донести **на** полицию“ od čes. „donést na policii“ místo rus. „отнести **в** полицию“,

„ждать **на** госучреждениях“: od čes. „čekat na úřadech“ místo rus. „ждать **в** госучреждениях“,

¹ Kredit (školství). Online. Wikipedie. 2. 2. 2023. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Kredit_\(%C5%A1kolstv%C3%AD\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kredit_(%C5%A1kolstv%C3%AD)). [cit. 2023-11-01].

c) konstrukce se spojkou „если“ (od čes. „jestli“) místo spojky-částice „ли“ v souvětích podřadných s vedlejší větou předmětnou, která může připomínat otázku, ale přitom tázací větou není: „попросился к нему... **если**, значит, он меня **не может взять**“ – místo rus. „**не может ли** он меня **взять**“.

5 Závěr

Různé klasifikace bohemismů v mluvených projevech ruskojazyčného obyvatelstva demonstrierají možné cesty česko-ruské interference a dovolují určit gramatické tvary a konstrukce náchylné k chybnému použití pod vlivem působení jiného slovanského jazyka. Na základě získaných výsledků lze konstatovat, že k nim patří na fonetické rovině slova obsahující slabiky lišící mezi jazyky pouze tvrdostí/měkkostí (např. *страны-славянэ*); na lexikální úrovni – slova existující v obou jazycích, ale mající odlišný význam (např. *кредит*), a také slova, jejichž ekvivalent v mateřtině není mluvčímu dobře známý, nebo slova zcela chybějící v jeho mateřtině (např. *живность*); na syntaktické úrovni k interferenci dochází především u konstrukcí s odlišnými předložkovými vazbami (např. *то, в каком языке мы учимся*).

Podobné lingvistické výzkumy a pokusy o klasifikaci bohemismů jsou velmi důležité, zvláště s ohledem na růst ruský mluvících obyvatel ČR. Na základě výsledků lze pedagogicky korigovat lingvistickou výchovu bilingválních dětí, které mluví česky a rusky, zpracovávat výukové materiály pro ruský mluvící migranty, poskytovat pomoc v adaptaci ruský mluvících cizinců do českého prostředí, stejně jako např. provádět adekvátní korektury textů v ruštině, které vznikly v českém jazykovém prostředí a obsahují odchylky od literární verze ruského jazyka.

LITERATURA

Databáze jazykových chyb v češtině mluvčích s prvním jazykem slovanským [online]. Dostupné z WWW na: <http://chrupeff.cuni.cz/>. [cit. 14. 1. 2024].

NEKULA, Marek – VEČERKA, Radoslav: *Bohemismus*. Online. CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. 2012–2020. Dostupné z WWW: <https://www.czechency.org/slovník/BOHEMISMUS>. [cit. 2024-08-30].

ZATOVKAŇUK, Mikuláš a kol.: *Mezijazyková a vnitrojazyková interference*. 1. vyd. SPN. Praha. 1979.

ТИМОФЕЕВА, А. – ГОЛУБЕВА, А.: „Bydlim v Čechii“, или Специфика чешских заимствований на примере онлайн-коммуникации русскоязычных иммигрантов в Чешской Республике. «Новая русистика», Брно: Чешская ассоциация славистов, 2014, вып. 7, № 2, С. 47–63.

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra germanistiky a slavistiky
Riegrova 11, 301 00 Plzeň

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Jana Palacha 1/2
116 38 Praha 1
Česká republika
a.shestakova@seznam.cz

JEDEN, DVA, TRI ALEBO AKÉ ČÍSLOVKY UKRÝVA SLOVNÍK?¹

Ivana Šrámeková

1 Úvod

Predmetom príspevku sú prostriedky, ktoré sa vytvorili pre vyjadrovanie kvantity a pre ktoré sa v gramatike ustálilo pomenovanie *číslovky* (numeráliá). Kvantitu, kvantum či kvantifikáciu možno vyjadriť slovnodruhovými prostriedkami, a to špecificky – číslovkami – alebo pomocou podstatných mien (*kvapka koňaku*), prídavných mien (*duplicitná práca*), zámen (*všetci, málokto*), prísloviak (*veľmi sa bát*) či niektorými typmi sloviac – frekventatíva (*chodievat'*), distributíva (*ponavštevovat'*), maximatíva (*narozprávať sa*), minimatíva (*poskočiť*) a pod. (Adámková, 2013, s. 98 – 99).

Kategoriálnym prostriedkom na vyjadrenie kvantifikácie je napríklad gramatická kategória čísla pri podstatných menách (*stolička – stoličky*). Taktiež syntaktickým vyjadrením kvantifikácie môže byť napr. opakovanie tvarov (*a jedol, a jedol, a jedol*). Príbuzným javom kvantifikácie je intenzifikácia. Zatiaľ čo kvantifikácia sa týka množstva jednotlivín v rámci triedy objektov, intenzifikácia sa vzťahuje primárne na kvantitu príznaku (Dolník, 2005). Intenzifikáciu možno vnímať ako „kvantitatívny prejav daného príznaku v predmete (jeho silnejšie, slabšie prejavy)“ (Hansmanová, 2010, s. 404), ktorú pozorujeme napr. v rámci lexikálno-gramatickej kategórie stupňovania príznaku (*milý – milší; ťažko – ťažšie*). Pri slovo- tvorbe vyjadrujú intenzifikáciu napr. deminutívne a augmentatívne afixy (*domček, domisko*) či reduplikácia morfému (*šírošíry, svätosväte niečo sľúbiť*).

Ako už bolo vyššie naznačené, základným prostriedkom vyjadrovania kvantity sú práve číslovky. Číslovky patria k základným, plnovýznamovým slovným druhom, sú ohybné aj neohybné.

Číslovky sú nadstavbovým slovným druhom (podobne ako zámená), čo znamená, že na jednej strane pri nich môžeme pozorovať charakteristiky typické pre iné slovné druhy, na druhej strane je potrebné počítať i so špecifickými znakmi (Komárek, 2006, s. 54). Príznačným pre daný slovný druh je najmä formálna heterogénnosť. Číslovky – popri samostatnej podobe a skloňovaní (*jeden, dva, tri, štyri, päť*) – z formálneho hľadiska môžu mať podobu základných slovných druhov – podstatných mien (*milión, tisíc, štvrtina*), prídavných mien (*druhý, dvojnásobný, päťoraký*), ale sú aj také, ktoré majú charakter prísloviak (*dvakrát, trojako, dvojnásobne, málo, hodne*). Neurčité číslovky sú usúvzťažnené so zámenami, ktoré na ne formálne odkazujú (*koľkokrát* zámeno opytovacie číslovkové násobné – *mnohokrát* číslovka násobná neurčitá príslovková, podľa Jarošová – Buzáasyová, 2011; Jarošová, 2015).

2 Klasifikácia čísloviek

Číslovky sa delia do viacerých podskupín. Podľa svojho špecifického významu, čiže vzťahu k číselným pojmom, ich možno rozdeliť na určité a neurčité. Úlohou určitých čísloviek je pomenovať samostatné pojmy počtu (*jeden, dva...*) či číselné príznaky vecí, dejov

---

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0016/21 Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

i príznakov (*jeden človek, dve jablká...*), zatiaľ čo neurčité číslovky vyjadrujú počet len približne, nepresne, a to na základe subjektívneho postoja či odhadu, z čoho vyplýva, že v takomto prípade ich nie je možné nahradiť nijakou číslicou (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 314).

Fakt, že číslovky sú z hľadiska klasifikácie problematickým slovným druhom, dokazujú i polemiky týkajúce sa istých typov čísloviek. Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966) sa rozdeľujú určité aj neurčité číslovky na základné a skupinové, násobné, radové, druhové a zlomkové.² Na základe tejto klasifikácie sú číslovky subkategorálne roztriedené v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (4. vyd., 2003) a v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (A – G, 2006; H – L, 2011; M – N, 2015; O – Pn, 2021).

Jeden z iných prístupov k číslovkám možno nájsť v publikácii *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine* (1969). V tejto práci P. Ondrus vyčlenil číslovky na základe všeobecného významu kvantitatívnosti, ktorý sa lexikálne realizuje v označovaní čísla, morfologicky v kategórii pádu (sčasti aj rodu) a syntakticky v spájatelnosti s podstatnými menami. Okrem iného tiež jasne stanovil hranice medzi číslovkami a ostatnými triedami slov, čo mu zároveň dopomohlo vymedziť tri druhy čísloviek, a to základné, kolektívne a zlomkové. Zároveň sa autor snaží presadiť názor, že medzi číslovky možno zaradiť jedine číslovky určité,³ pričom i niektoré typy určitých čísloviek priraduje k iným slovným druhom, napr. radové a násobné adjektívne (*druhý, dvojnásobný*) k adjektívam, druhové adjektívne (*dvojaky*) k zámenám, druhové adverbálne a násobné adverbálne (*dvojako, dvakrát, dvojnásobne*) k príslovkám a pod.

K novším klasifikáciám čísloviek patrí delenie M. Sokolovej (1995, s. 140), ktorá triedi číslovky na primárne a sekundárne, pričom pri primárnych číslovkách je podstatná kvantitatívnosť a pri sekundárnych stojí v popredí iný význam ako kvantitatívnosť, napr. poradie, druh či násobnosť. Obidve skupiny čísloviek, primárne i sekundárne, následne vnútorne rozčleňuje na ďalšie podskupiny.

primárne	základné	jeden, dva, nula, sto, tisíc
	kolektívne	jedny, dvojce, troje, štvoro
	zlomkové	pol, štvrt'
	násobné adverbálne	dvakrát, stokrát, sto ráz
sekundárne	radové	prvý, druhý, stý, tisíci
	násobné adjektívne	dvojnásobný, stonásobný
	druhové ⁴	dvojaky, štvoraky

Tabuľka 1 Klasifikácia čísloviek podľa M. Sokolovej (1995, s. 140)

3 Lexikografické spracovanie čísloviek

Číslovky predstavujú slovný druh, s ktorým sa najčastejšie spájajú tri okruhy problémov, a to:

1. Slovnodruhové vymedzenie, resp. prelínanie sa s inými slovnými druhmi.
2. Ohýbanie základných, radových a zlomkových čísloviek.⁵

² J. Oravec, E. Bajžíková a J. Furdík (1984) radia zlomkové číslovky pod číselné podstatné mená.

³ Číslovky neurčité preraďuje P. Ondrus do iných slovných druhov, napr. podľa neho slová *mnogo, málo, veľa* patria medzi príslovky.

⁴ M. Sokolová tu neuvádza druhové adverbálne číslovky (*dvojako, štvorako*).

⁵ Popri ohýbaní týchto čísloviek spôsobuje problémy i tvar pripojeného výrazu – numeratív, napr. *tri štvrtiny ľudí – trom štvrtinám ľudí* (Šimandl, 2005).

3. Pravopis.⁶

Primárnym cieľom príspevku je zanalyzovať koncepčné riešenia pri spracovaní čísloviek v šesťzväzkovom *Slovníku slovenského jazyka* (1959 – 1968; SSJ), *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003; KSSJ) a v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (doposiaľ štyri zväzky: A – G, 2006; H – L, 2011; M – N, 2015; O – Pn, 2021; SSSJ), pričom svoju pozornosť sústredíme na:⁷

1. výber číslovkového heslára;
2. spôsob slovnodruhového zápisu čísloviek vo výkladových slovníkoch;
3. spôsoby výkladu významu;
4. exemplifikáciu.

Lexikografickú analýzu sme robili pomocou softvérového nástroja LexiCorp (Benko, 2019), pričom ako slovníkové zdroje nám slúžili výkladové slovníky slovenčiny zverejnené na slovníkovom portáli (<https://slovník3.juls.savba.sk/>).

3.1 Výber číslovkového heslára

Ako podotkli N. Janočková a J. Hašanová (2020), vzhľadom na neobmedzenú potencialitu tvorenia určitých čísloviek je nesmierne dôležité zvážiť, ktoré číslovky sa do slovníka zaraďia. V nasledujúcej kapitole prinášame prehľad určitých⁸ čísloviek, ktoré sa dostali do výkladových slovníkov.

SSJ a KSSJ⁹ spracúvajú jednotlivé druhy určitých čísloviek, t. j. základné, radové, skupinové, druhové, násobné, zlomkové, k nasledujúcim jednotkám s koreňovou morféomou: *dv-a-, dv-e-, dv-oj-; desat-, desat'-, desiat-; devät-, devät'-, deviat-; druh-; jed-, jeden-, jedn-; nul-; päť-, päť'-, piat-; osem-, osm-, ôsm-; prv-; sedem-, sedm-, siedm-; st-, st-or-; štr-, štv-or-, štvr-; šest-, šest'-, šest-; tisíc-; tr-et-, tr-i-, tr-oj-*. Z vyšších základných čísloviek sú spracované výrazy s koreňovou morféomou *bilión-, kvadrilión-*,¹⁰ *miliard-, milión-, trilión-*.¹¹

SSSJ spracúva jednotlivé druhy určitých čísloviek, t. j. základné, radové, skupinové, druhové, násobné, zlomkové, k nasledujúcim jednotkám s koreňovou morféomou: *dv-a-, dv-e-, dv-oj-; desat-, desat'-, desiat-; devät-, devät'-, deviat-; druh-; jed-, jeden-, jedn-; nul-; päť-, päť'-, piat-; osem-, osm-, ôsm-*. Z vyšších základných čísloviek sú podobne ako v SSJ a KSSJ spracované výrazy s koreňovou morféomou *bilión-, kvadrilión-, miliard-, milión-*. Ďalšie určité číslovky s inou koreňovou morféomou spracované doposiaľ nie sú, keďže posledný, štvrtý zväzok daného slovníka sa končí heslom *pnúť sa*.

V nasledujúcej časti porovnávame medzi vybranými výkladovými slovníkmi heslá s koreňovými morféomami *dv-a-, dv-e-, dv-oj-; desat-, desat'-, desiat-* a tiež výrazy *milión* a *bilión*.¹²

⁶ Návrhy na pravopisné varianty vyšších zložených základných a radových čísloviek nájdeme v štúdii A. Jarošovej (2021).

⁷ V príspevku sa zameriavame predovšetkým na určité číslovky. Pri neurčitých číslovkách sa okrajovo pristavujeme len v súvislosti s problémom ich identifikácie a prelínania so zámenami.

⁸ Sumár neurčitých čísloviek spracovaných vo výkladových slovníkoch ponechávame nateraz bokom.

⁹ Keďže SSJ slúžil ako východisko pri spracúvaní kodifikačného KSSJ, ich číslovkový heslárik sa vo veľkej miere prelína. Odchýlky sú spojené predovšetkým s faktom, že KSSJ slúži v súčasnosti nielen ako výkladový slovník, ale zároveň je to normatívna príručka.

¹⁰ Výraz *kvadrilión* sa uvádza iba v SSJ.

¹¹ Výraz *trilión* sa uvádza iba v SSJ.

¹² Heslá uvedené nižšie sú vyexcerpované zo SSSJ, pričom tučným písmom sú vyznačené heslá spracované v SSJ, KSSJ a SSSJ, kurzívou v SSJ a SSSJ a podčiarknutím v KSSJ a SSSJ. Obyčajným typom písma sú heslá vyskytujúce sa iba v SSSJ.

3.1.1 Jednotky s koreňom *dv-a-, dv-e-, dv-oj-*

- Základné: **2, 12, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 200, 12 000, 2 000, 20 000, 200 000**
  - Radové: **druhý, druhýkrát, druhý raz**,¹³ **dvanásty, dvadsiaty, dvojstý, dvojtisíci**, dvadsaťtisíci, dvestotisíci, dvojmilióny
  - Skupinové:¹⁴ **dvoje, dvadsatoro**
  - Druhové:¹⁵ **dvojaký, dvojako, dvojmo**
  - Násobné: **dvakrát, dva razy, dvanásťkrát, dvanásť ráz, dvadsaťkrát, dvadsať ráz, dvanásťnásobný, dvanásťnásobne, dvadsaťnásobný, dvadsaťnásobne, dvestokrát, dvesto ráz, dvestonásobný, dvestonásobne, dvojnásobný, dvojnásobne, dvaapokrát, dva a pol ráz, dvaapólnásobný, dvaapólnásobne, dvojité**,¹⁶ **dvojito**¹⁷
  - Zlomkové:¹⁸ **dvanástina, dvadsatina**, dvaatridsatina, dvaadvadsatina
- Heslá, ktoré sa do SSSJ nedostali, no nájdeme ich spracované v SSJ a/alebo v KSSJ:
- Druhové: dvadsatoraký, dvadsatorako, dvanástoraký, dvanástorako, dvestoraký¹⁹
  - *dvanko*²⁰ – *neskl. čísl. dva v detskom počítaní pri hre: jedenko, dvanko, trinko*

3.1.2 Jednotky s koreňom *desat-, desat'-, desiat-*

- Základné: **desať, desaťtisíc**
- Radové: **desiaty, desaťtisíci**
- Skupinové: **desatoro**
- Druhové: **desatoraký, desatorako**
- Násobné: **desaťkrát, desať ráz, desaťnásobný, desaťnásobne**
- Zlomkové: **desatina**

3.1.3 Jednotky s koreňom *milión-, bilión-*

- Základné: **milión, bilión**²¹
- Radové: **miliónty, biliónty**²²
- Násobné: **miliónkrát, milión ráz**
- Zlomkové: **milióntina, bilióntina**

¹³ Hoci výrazy *druhýkrát* a *druhý raz* sú tvorené pomocou morfémy *-krát* alebo slova *raz*, čo je typickým formálnym znakom pre číslovky násobné, podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966) či *Encyklopédie jazykovedy* (1993) sú zaradené dané výrazy medzi radové číslovky.

¹⁴ V SSJ sa označujú skupinové číslovky ako rozčleňovacie.

¹⁵ V SSJ sú hodnotené druhy príslovkové číslovky (*dvojako, dvadsatorako, dvanástorako, desatorako, desaťnásobne* a pod.) ako príslovky prihniezdované k druhovým adjektívnym číslovkám.

¹⁶ V SSSJ je heslo *dvojitý* hodnotené ako adjektívum, v SSJ a KSSJ ako násobná číslovka.

¹⁷ V SSSJ je heslo *dvojito* hodnotené ako príslovka.

¹⁸ V SSJ sú zlomkové číslovky hodnotené ako substantíva.

¹⁹ Heslo *dvestoraký* je spracované iba v SSJ.

²⁰ Heslo *dvanko* je spracované iba v SSJ.

²¹ V SSJ sú heslá *milión* a *bilión* hodnotené ako substantíva, ale *miliónty* a *biliónty* ako radové číslovky.

²² Heslo *biliónty* je spracované iba v SSJ.

3.2 Spôsob slovnodruhového zápisu čísloviek vo výkladových slovníkoch

Rozkolísanosť vo vymedzení čísloviek, resp. názorová nejednotnosť v slovnodruhovom určení čísloviek, sa premietla aj do výkladových slovníkov slovenčiny.²³ Najčastejšie problémy v súvislosti so slovnodruhovou identifikáciou sa spájajú s neurčitými číslovkami. Príklady, ktoré nižšie uvádzame, poukazujú na prelínanie neurčitých čísloviek s neurčitými zámenami, z čoho následne vznikajú problémy pri dešifrovaní lexikografického zápisu daných hesiel. Nezhodnosť zachytávame najmä pri derivátoch s prefixmi, prefixoidmi a sufixoidmi *bárs-*, *málo-*, *mnoho-*, *bohvie-*, *čertvie-*, *čojaviem-*, *da-*, *hoci-*, *koľko-*,²⁴ *ktovie-*, *leda-*, *neviem-*, *nie-*, *ni-*, *pánbohvie-*, *paromvie-* a pod. Príklady na niektoré z vyššie uvedených výrazov uvádzame v tabuľke 2.

	SSJ	KSSJ	SSSJ
bohviekoľko	čísl. neurč.	zám. neurč. číslov. hovor. expr.	bohviekoľko, bohviekoľkí, pís. i bohvie koľko zám. neurčité číslolkové hovor. expr.
dakoľko	dakoľko -ých, da- koľko neskl. čísl. neurč.	-	dakoľko, da- koľkí zám. ne- určité číslov- kové hovor.
hocikoľko, hockoľko	čísl. neurč.	hocikoľko, hoc- koľko, hocikoľkí, hockoľkí, hoci- koľké, hockoľké zám. neurč. číslov. hovor. expr.	hocikoľko, hockoľko, ho- cikoľkí, hoci- koľké, hoci- koľké zám. neurčité číslolkové ho- vor. expr.
koľko	zám. prísl.	koľko, koľkí, koľké zám. opyt. číslov.	koľko, koľkí, koľké zám. opytova- cie číslovkové

Tabuľka 2

Na nezrovnalosti v zápise v jednotlivých výkladových slovníkoch upozornili N. Janočková a J. Hašanová v štúdii *Číslovky v Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2020), v ktorej spomínajú heslá *niekoľkokrát* a *niekoľko ráz*. Zatiaľ čo v KSSJ sú uvedené ako nesklonné neurčité násobné číslovky, v SSJ a SSSJ ako neurčité číslovkové násobné zámená. Všimli sme si aj ďalšie podobné prípady, v ktorých sa slovnodruhové označenie v jednotlivých výkladových slovníkoch nezhoduje. Niektoré z nich uvádzame v tabuľke 3.

²³ Slovnodruhový zápis čísloviek do veľkej miery súvisí s tým, z akej kodifikácie autori pri tvorbe slovníka vychádzali.

²⁴ Ak je základ *koľko* zámenom, tak v duchu analógie by aj jeho deriváty (*bohviekoľko*, *dakoľko*, *hocikoľko* a pod.) mali byť zámenami. Podľa nášho názoru by si to však žiadalo hlbšiu analýzu.

	SSJ	KSSJ	SSSJ
dvojité	čísl. nás.	čísl. nás.	príd.
dvojmo	prísl.	čísl. nás. prísl.	čísl. druhová prísl. lovková
nastokrát	čísl. nás. neurč. expr.	čísl. nás. neurč. prísl. expr.	prísl. expr. zasta- ráv.
niekoľkokrát/niekoľko rás	zám. čísl. neurč. nás.	neskl. čísl. nás. neurč.	zám. neurčité čísl- lovkové násobné
niekoľkonásobne	prísl.	čísl. nás. neurč.	zám. neurčité čísl- lovkové násobné príslovkové
niekoľkonásobný	zám. čísl. neurč. nás.	čísl. nás. neurč.	zám. neurčité čísl- lovkové násobné adjektívne
niekoľkorako	-	čísl. druh. neurč.	zám. neurčité čísl- lovkové druhové
niekoľkoraký	zám. čísl. neurč. druh.	čísl. druh. neurč.	zám. neurčité čísl- lovkové druhové
niekoľkýkrát ²⁵ /niekoľký rás	čísl. nás.	čísl. rad. neurč.	zám. neurčité čísl- lovkové radové násobné
obidvoje, oboje ²⁶	1. čísl. druh. 2. čísl. základ.	obyč. neskl. čísl. skup.	oboje¹, obidvoje¹ čísl. skupinová; oboje², obidvoje² zám. vymedzova- cie substantívne

Tabuľka 3

Na základe vyššie pripojenej tabuľky 3 chceme poukázať na jeden z problematických javov v lexikografickom spracovaní, a to na skrátený spôsob slovnodruhového zápisu čísloviek vo výkladových slovníkoch, ktorý môže byť v istých prípadoch ťažšie identifikovateľný (Janočková – Hašanová, 2020, s. 169 – 170). Autorky upozorňujú, že napr. „*dvojnásobne* čísl. nás. prísl.

Aby sa predišlo vyššie zmieneným problémom, autorský kolektív SSSJ sa rozhodol zrušiť niektoré textové skratky, a teda popri slovnodruhovej charakteristike formou skratky *čísl.* sa uvádza celým slovom ich subkategorálna klasifikácia (*základná, skupinová, radová, radová násobná, násobná, druhová, zlomková*). Podľa svojho špecifického významu, čiže vzťahu k číselným pojmom, sa explicitne uvádza i informácia – *neurčitá* (v prípade absencie daného

²⁵ V SSJ variant *niekoľkýkrát* nie je spracovaný.

²⁶ Kým v SSJ a KSSJ ide o rozličné druhy čísloviek – v SSJ dokonca spracované polysémicky (1. druhová, 2. základná číslovka), v KSSJ monosémicky (skupinová číslovka), SSSJ spracováva ako dve homonymné heslá (skupinová číslovka – vymedzovacie zámeno).

údaja ide o určitú číslovku). Následne sa uvádza i formálna príslušnosť danej číslovky (*substantívna, adjektívna, príslovková*²⁷) v neskrátenej podobe.

3.3 Spôsoby výkladu významu

Spôsob výkladu jednotlivých hesiel je koncepcnou záležitosťou každého slovníka. Vo všeobecnosti uvádzame sumár jednotlivých typov výkladu významu, ktorý sme vyabstrahovali zo všetkých troch analyzovaných slovníkov, t. j. nie všetky typy výkladu sa uplatňujú v každom slovníku, napr. SSSJ využíva funkčný a slovotvorný výklad:

- 1.funkčný výklad – **päť** vyjadruje číslo 5;
- 2.slovotvorný výklad – **piaty** majúci v poradí číslo 5;
- 3.výklad synonymom – **päťadvadsať** *hovor. zastaráv.* dvadsaťpäť;
- 4.výklad odkazom – **piaty** *čísl. rad. k 5*;
- 5.výklad prihniedzovaním – **päťorako** je prihniedzované pri motivujúcom hesle **päťoraký**.

Na výklad významu čísloviek sa používajú nasledujúce typy perifráz:²⁸

1. základné

Výraz:	päť
SSJ	vyjadruje číslo 5
KSSJ	vyj. číslo a počet 5
SSSJ	1. vyjadruje číslo a počet 5; súčasť zložených čísloviek 2. ako súčasť zlomkovej číslovky <i>päť a pol</i> ► vyjadruje číslo a počet 5 1/2, päť celkov a jednu polovicu (takého istého) celku

Výraz:	päťadvadsať ²⁹
SSJ	<i>hovor. dvadsaťpäť</i>
KSSJ	<i>hovor. zastaráv. dvadsaťpäť</i>
SSSJ	<i>hovor. zastaráv.</i> ► vyjadruje číslo a počet 25, dvadsaťpäť

2. skupinové

Výraz:	päťoro
SSJ	1. základná číslovka – vyjadruje počet päť (osôb i vecí) 2. rozčleňovacia číslovka – vyjadruje päť druhov niečoho
KSSJ	pri pomn. a pri podst. m. označujúcich páry al. viazané množstvo zastupuje zákl. čísl. a vyj. počet 5; pri iných podst. m. vyj. počet 5 ako súhrn
SSSJ	pri pomnožných podstatných menách a podstatných menách označujúcich párové predmety al. viazané množstvo zastupuje základnú číslovku päť; pri iných podstatných menách vyjadruje počet päť ako súhrn; päť jednotlivcov al. jednotlivostí rovnakého druhu

²⁷ Dané vymedzenie čísloviek sa uvádza pri násobných a druhových číslovkách, ktoré z formálneho hľadiska môžu mať podobu adjektívnu alebo príslovkovú (*dvojnásobný, dvojnásobne; dvojaký, dvojako*). Formálna príslušnosť sa neuvádza napr. pri neurčitých číslovkách typu *dost', hodne, málo, ikstý* a pod.

²⁸ Typy perifráz uvádzame na príklade čísloviek s koreňmi *päť-, päť-, piat-*.

²⁹ Inverzné podoby čísloviek sa spracúvajú výberovo, napr. SSSJ spracúva *päťadvadsať*, lebo sa vyskytuje ako súčasť frazeologizmu *dostať/zaslúžiť [si] päťadvadsať palicou [na zadok] dostať bitku od niekoho; naložiť/vyťať niekomu päťadvadsať palicou [na zadok] zbiť niekoho*.

3. zlomkové

Výraz:	pätina
SSJ	piata časť z celku ³⁰
KSSJ	5. časť celku, 1/5
SSSJ	časť celku vzniknutá jeho rozdelením na päť rovnakých častí, piata časť celku, mat. jeden lomené päť, 1/5

4a radové

Výraz:	piaty
SSJ	čísl. rad. k päť
KSSJ	čísl. rad. k 5
SSSJ	majúci v poradí číslo 5, päť; súčasť zložených čísloviek

4b radové násobné príslovkové

Výraz:	piatykrát, piaty raz
SSJ	neskl. čísl. rad. nás. príslov. k päť
KSSJ	neskl. čísl. rad. nás. príslov. k 5
SSSJ	vyjadruje uskutočnenie deja v piatom poradí, v piatom opakovaní

5a násobné adjektívne

Výraz:	päťnásobný
SSJ	päťkrát väčší, päťkrát sa opakujúci
KSSJ	znásobený al. opakovaný 5 ráz
SSSJ	znásobený päťkrát, päť ráz toľký; opakovaný päťkrát

5b násobné príslovkové

Výraz:	päťkrát, päť ráz
SSJ	čísl. nás. k päť
KSSJ	neskl. čísl. nás. k 5
SSSJ	vyjadruje opakovanosť al. násobenosť deja, stavu, príznaku, vlastnosti číslom 5, päť

Výraz:	päťnásobne
SSJ	prihniezdované ako príslovka k heslu <i>päťnásobný</i>
KSSJ	prihniezdované ako číslovka násobná príslovková k heslu <i>päťnásobný</i>
SSSJ	znásobene al. opakovane päťkrát, päť ráz toľko

6a druhové adjektívne

Výraz:	päťoraký
SSJ	piatich rozličných druhov
KSSJ	piatich rozlič. druhov
SSSJ	pozostávajúci z piatich druhov niečoho; jestvujúci v piatich rozličných podobách

6b druhové príslovkové

Výraz:	päťorako
SSJ	prihniezdované ako príslovka k heslu <i>päťoraký</i>

³⁰ Výraz *pätina* sa hodnotí v SSJ ako substantívum; v KSSJ a SSSJ ako zlomková číslovka.

KSSJ	prihniedzované ako číslovka druhová príslovková k heslu <i>pätoraký</i>
SSSJ	piatimi spôsobmi

3.4 Exemplifikácia

Exemplifikácia, t. j. objasňovanie pomocou príkladov, tvorí dôležitú súčasť výkladových slovníkov. Hoci sa exemplifikácia čísloviek môže na prvý pohľad javiť ako nadbytočná, informácie, ktoré sú obsiahnuté v tejto časti, môžu byť nápomocné predovšetkým pre používateľov jazyka.

V jazykovej poradni sa objavujú otázky typu *Kedy sa píše v číslovke „v šesťdesiatych“ mäkké i a kedy ypsilon?; Je správne Spomínajú a ďakujú po 70-ich rokoch alebo 70-ych rokoch?; Čo vyjadruje pomenovanie päťdesiate roky a šesťdesiate roky?* Na tieto a ďalšie otázky týkajúce sa pravopisu základných a radových čísloviek možno nájsť odpoveď práve v exemplifikácii. Napr. pri hesle *osemdesiaty* sa uvádza:

osemdesiaty -ta -te čísl. radová majúci v poradí číslo 80, osemdesiat; súčasť zložených čísloviek, napr. *šesťstoosemdesiaty/šesťsto osemdesiaty*,³¹ *milión tristoosemdesiaty/milión tristo osemdesiaty*: o. kilometer; *osemdesiate roky* od roku 80 po rok 89 príslušného storočia; *osemdesiate výročie založenia spolku*; *organizovať slávnostný večer k osemdesiatym narodeninám spisovateľa*; *cieľom tenistky je skončiť do osemdesiateho miesta*; *v osemdesiatej minúte hostia skóre vyrovnali*.

4 Záver

V príspevku sme predstavili doterajšie lexikografické spracovanie čísloviek. Zamerali sme sa predovšetkým na komparáciu koncepčného riešenia číslovkových hesiel vo výkladových slovníkoch, a to konkrétne v *Slovníku slovenského jazyka* (6 zv., 1959 – 1968), *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (4. vyd., 2003) a v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (A – G, 2006; H – L, 2011; M – N, 2015; O – Pn, 2021), pričom sme svoju pozornosť sústredili nielen na výber číslovkového heslára, ale i spôsob slovnodruhového zápisu, spôsoby výkladu významu či exemplifikáciu.

Na základe analýzy výskumného materiálu možno zhrnúť, že rozdiely týkajúce sa uvedených oblastí súvisia vo veľkej miere so samotnou koncepciou jednotlivých slovníkov. Napr. pri komparácii výberu číslovkových hesiel je potrebné brať do úvahy, že ide o rozsahovo rozdielne slovníky, preto sa i zoznam hesiel líši. KSSJ vzhľadom na svoju jednozväzkovosť musel selektovať heslá výraznejšie ako SSJ a SSSJ. Výklad viacerých čísloviek KSSJ rieši prihniedzovaním alebo odkazom na motivujúce heslo. Takisto s koncepciou slovníka úzko súvisí i zápis slovnodruhovej charakteristiky daného hesla. Používateľom môže spôsobovať problémy hromadenie skratiek pri jednom hesle, ktoré sa môžu v niektorých prípadoch interpretovať rôzne a viesť k nejednoznačnosti. Vo výklade významu čísloviek sa uplatnilo päť spôsobov, a to funkčný výklad, slovotvorný výklad, výklad synonymom, odkazom alebo prihniedzovaním. Funkčný a slovotvorný spôsob sa využíva na výklad čísloviek v SSSJ a, naopak, výklad pomocou synonymie, odkazovania či prihniedzovania sa uplatňuje hlavne v SSJ a KSSJ.

Ďalším dôležitým aspektom je normatívne východisko lexikografického diela, resp. kodifikačná príručka, z ktorej autori pri spracovávaní hesiel vychádzajú. Zatiaľ čo KSSJ a SSSJ vychádza z *Morfológie slovenského jazyka* (1966), SSJ pravdepodobne z vtedy aktuálnych *Pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* (1953), preto tie rozdiely v slovnodruhovej identifikácii.

³¹ Lomka signalizuje pravopisné varianty (porov. Jarošová, 2021).

Primárnym cieľom nášho príspevku bolo predstavenie toho, ako sa v lexikografickom spracovaní odrazilo vnímanie, klasifikácia a uchopenie takého zložitého a nadstavbového slovného druhu, akým sú číslovky. Rozdiely v ich spracovaní v jednotlivých slovníkoch súvisia jednak s aktuálnou teóriou slovných druhov a jej kodifikáciou a jednak s prijatou lexikografickou koncepciou toho-ktorého slovníkového diela. Každý z analyzovaných troch slovníkov je výnimočným lexikografickým dielom, koncepcne nadväzujúcim na svojho predchodcu a zároveň inovatívne reflektujúcim dobový stav gramatického výskumu.

LITERATÚRA

ADÁMKOVÁ, Petra: Úvahy o české morfologii. In: 6. Studie k moderní mluvnici češtiny. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2013. 215 s.

BENKO, Vladimír: LexiCorp: Corpus Approach to Presentation of Lexicographic Data. In: Electronic lexicography in the 21st century: Smart lexicography. Proceedings of the eLex 2019 conference. 1-3 October 2019, Sintra, Portugal. Eds. I. Kosem – T. Zingano Kuhn – M. Correia. Brno: Lexical Computing CZ, s. r. o., 2019, s. 957 – 969.

DOLNÍK, Juraj: Koncepcia novej morfológie spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 4, s. 193 – 210.

Encyklopédia jazykovedy. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 518 s.

HANSMANOVÁ, Júlia: Intenzifikácia. In: Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda 2010, s. 401 – 448.

JANOČKOVÁ, Nicol – HAŠANOVÁ, Jana: Číslovky v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: U počukach garmoniji movy. Do 80-litt'a vid dňa narodženňa člena-korespondenta Nacional'noji akademiji nauk Ukrainy, doktora filologičnych nauk, profesora Niny Fedorivny Klymenko. Red. Je. A. Karpilovska – L. P. Kysľuk – Ju. V. Romaňuk – A. O. Savenko. Kyjiv: Vydavnyčyj dim Dmytra Burago 2020, s. 168 – 177.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Zložené číslovky so zreteľom na písanie spolu a oddelene. In: Slovenská reč, 2021, roč. 86, č. 2, s. 208 – 229.

KOMÁREK, Miroslav: Příspěvky k české morfologii. Olomouc: Periplum 1978. 263 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ONDRUS, Pavel: Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine. Bratislava: UK 1969. 148 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact 1995. 180 s.

ŠIMANDL, Josef: Kam se (ne)ubírá vývoj českého numerativu. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Ed. J. Dolník. Bratislava: UK 2005, s. 308 – 318.

ZDROJE

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1134 s. Dostupné z WWW. <https://slovník.juls.savba.sk/>.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Hl. ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1087 s. Dostupné z WWW. <https://slovník.juls.savba.sk/>.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Hl. ved. red. A. Jarošová, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2015. 1100 s. Dostupné z WWW. <https://slovník.juls.savba.sk/>.

Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. Hl. ved. red. A. Jarošová, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2021. 1128 s. Dostupné z WWW. <https://slovník.juls.savba.sk/>.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie
Panská 26, 811 01 Bratislava
Slovenská republika
ivana.sramekova@juls.savba.sk

ŽURNALISTICKÉ TEXTY CEZ PRIZMU VÝRAZOVEJ KONCEPCIE FRANTIŠKA MIKA (IDENTIFIKÁCIA A POROVNÁVANIE ŠTÝLOVÝCH A ŠTYLISTICKÝCH KVALÍT TEXTOV ČASOPISU *ŽIVENA*)¹

Nikola Vansáčová – Diana Demčáková

1 Úvod

Živena bol vlastný časopis dodnes fungujúceho najstaršieho ženského spolku na Slovensku, ktorý nesie rovnomený názov. V návrhu stanov spolku *Živena*, ktorý fungoval od r. 1869, bol jeho vznik odôvodnený potrebou konca duševného a hmotného otroctva žien. Spolok mal aj prostredníctvom časopisu *Živena* pomôcť prekonať stav zaostalosti, a teda ženy vzdelanostne a duchovne povzniesť (Kodajová, 2019). Dôvodom jeho vzniku v r. 1910 bolo i prerušenie vydávania prvého slovenského časopisu pre ženy – *Dennica* (Gladiš, 2021).

Časopis *Živena* mal primárne literárny charakter, no jeho východisková koncepcia vyžadovala i práce populárnejšej povahy alebo praktické rubriky, určené pre nenáročného čitateľa (Hučková, 2014). *Živena* prežila rakúsko-uhorskú monarchiu, tzv. „veľkú vojnu“, prvú Československú republiku, druhú svetovú vojnu, ba dokonca i totalitu vojnového Slovenského štátu (Gladiš, 2021). Aj napriek neľahkým podmienkam sa dokázala vyformovať na moderné ženské periodikum so zábavným, informačným, výchovným a poučným charakterom.

Živena sa stala materiálom východiskom analyticko-interpretatívnej časti našich projektových diplomových prác. Publicistické texty časopisu analyzujeme cez prizmu výrazovej koncepcie štýlu F. Mika.

Vo svojom vedeckom diele sa usiloval obsiahnuť najmä dve príbuzné, no predsa rozdielne vedné disciplíny – jazykovedu a literárnu vedu, ktorých spojivom sa stala štylistika. F. Miko sa usiloval poznať predmet svojho výskumu vždy podrobne a komplexne, uplatňujúc pritom „vybrúsený“ teoreticko-metodologický prístup (Kačala, 2011, s. 52 – 59), čo dokazuje aj jeho systém výrazových kategórií. Štruktúrou štýlu (syntagmatickým aspektom) sa podľa F. Mika (1969) štylistika výrazne zaoberala, no štylistickej paradigmaticke² nevenovala veľkú pozornosť, a tak vytvoril **sústavu výrazových kategórií**, „v ktorej sa definujú jednotlivé výrazové kvality a predurčujú sa ich syntagmatické (konfiguračné) možnosti“ (Miko, 1969, s. 14).

¹ Príspevok predstavuje parciálnu časť projektových diplomových prác, ktoré sú súčasťou grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*.

² V rámci organizácie jazykových prostriedkov rozlišujeme **syntagmatický smer** „syntagmatická os“, t. j. štruktúrnú organizáciu, ktorá dáva ako výsledok jazykové jednotky rozličnej úrovne slúžiace na komunikáciu (fonémy, morfémy, slová, syntagmy, vety atď.) a **paradigmatický smer**, „paradigmatická os“, t. j. systémové usporiadanie, ktorého zmyslom je určovať zo vzájomných vzťahov povahu, význam a funkciu jazykových prostriedkov a dávať ich takto používateľom jazyka k dispozícii na praktické využitie (Miko, 1969, s. 13).

Elementárnym systémotvorným východiskom výrazovej sústavy je klasický komunikačný model a jeho jadrovými výrazovými kategóriami sú ako základné zložky jazykovej funkcie operatívnosť výrazu a ikonickosť výrazu³. Prevažia jednej či druhej funkčnej zložky pritom dáva prejavu osobitý výrazový charakter a ich protiklad je najelementárnejším stylistickým rozdielom v jazykovom prejave (Miko, 1969, s. 17). Vo výrazovej sústave sa potom operatívnosť a ikonickosť výrazu binárne štiepia na podkategórie, ktoré zastrešujú ďalšie podsystémy výrazových kategórií (Plesník, 2024).

Každá výrazová kategória má pritom svoju vnútornú opozíciu, ktorá je jej konkurenčným partnerom, čo značí, že zosilnenie jedného funkčného aspektu automaticky spôsobuje zoslabenie protikladného člena (Benyovszky, 2011). Jednotlivé členy protikladu sa teda nechápu ako rovnocenné, keďže jeden z členov dvojice je vždy zakladajúci, nadradený svojmu opaku, ktorý zároveň v sebe i zahŕňa (vzťah inklúzie) (Plesník 2024). „V skutočnosti ide o dialektický vzťah. V ňom sa predpokladá neeliminatívna jednota členov, ich ‚nenulovosť‘.“ (Miko, 1989, s. 86).

Publicistický štýl, ktorý je v centre nášho záujmu, sa postupne konštituoval odčleňovaním z náučného štýlu a preberaním prvkov rečníckeho štýlu na samostatný funkčný jazykový štýl. Je tiež spätý s administratívnym a umeleckým štýlom, keďže jeho súčasťou sú aj strohé a informatívne ladené prejavy či rôzne beletristické žánre (Horváth, 2016). Stretnúť sa môžeme aj s hovorovými prvkami, predovšetkým v spravodajských útvaroch, v rozhlasových a televíznych komunikátoch (Minářová, 2008). V publicistických textoch možno teda identifikovať aj znaky iných formálnych modelových štruktúr textov. Znamená to, že sa v textoch publicistického štýlu vždy v rozličnej miere uplatňujú všetky štyri základné výrazové kategórie (operatívnosť – ikonickosť; zážitkovosť – pojmovosť). Publicistický štýl teda nemá striktné vymedzenú jednu, resp. dve výrazové kategórie, ktoré v ňom prevládajú, tak ako to F. Miko určil pri základných funkčných jazykových štýloch (podrobnejšie pozri Miko, 1989, s. 87).

2 Ciele a metódy

Naším primárnym cieľom je zistiť a porovnať štýlové a stylistické kvality publicistických textov časopisu *Živena*, a to s využitím systému výrazových kategórií F. Mika ako kvalitatívnej metódy, ktorú D. Slančová a kol. predstavujú v publikácii *Úvod do štúdia interaktívnej stylistiky (I.)* (2022), a overiť tak jej aplikovateľnosť. Analýzou miery zastúpenia základných výrazových kategórií sa zas usilujeme verifikovať platnosť tvrdení F. Mika o *reláciách základných výrazových kategórií* a princípe ich *nenulovosti* z publikácie *Aspekty literárneho textu* (1989) vo vzťahu k *prechodnosti* publicistického štýlu. Vzhľadom na systematickosť, prehľadnosť a dôkladnú rozpracovanosť výkladu jednotlivých výrazových kategórií koncepcie F. Mika sa pri ich identifikovaní opierame o publikáciu Ľ. Plesníka a kol. *Tezaurus estetických výrazových kvalít* (2011), no sekundárne vychádzame aj z pôvodných publikácií F. Mika ako *Estetika výrazu* (1969) či *Tvorba a recepcia* (1978), ktorá vznikla v spolupráci s A. Popovičom.

Východiskom sa pri výbere textov stali ich samotné titulky. Považujeme ich za formálne vyjadrené obsahové kondenzáty, na základe ktorých môžeme predikovať, či bude mať text

³ V uvedenom modeli sú obsiahnuté dva účely ľudskej komunikácie. Prvý účel sa týka vzťahu autora a adresáta a spočíva v tom, aby sa v tomto vzťahu niečo dosiahlo (informovanie adresáta o niečom, úprava ich vzájomného vzťahu a pod.). Zameranie výpovede na účastníkov komunikácie sa nazýva operatívnosť výrazu. Druhý účel ľudskej komunikácie slúži na sprostredkovanie obrazu mienej (referenčnej) skutočnosti (Plesník a kol., 2011).

skôr operatívny alebo skôr ikonický charakter. Každá z autoriek sa zameriava na iný typ textov z hľadiska predpokladanej dominancie tej-ktorej základnej výrazovej kategórie (operatívnosť – ikonickosť).

Pri analýzach uplatňujeme deduktívny prístup, vychádzajúc z centra systému výrazových kategórií. Ten sa hierarchicky rozvetvuje a vedie nás na základe ich tematických a jazykových prostriedkov k uvedomovaniu si štýlových a štylistických kvalít textov (Slančová a kol., 2022). Z dôvodu veľkého rozsahu analýz neuvádzame v predkladanom príspevku všetky nájdené výrazové kategórie a im prislúchajúce indikátory.

Po individuálnej analýze a žánrovom zaradení jedného textu s predpokladanou dominanciou operatívnosti výrazu (*Pozdravenie Timrave*⁴) a jedného textu s predpokladanou dominanciou ikonickosti výrazu (*Zo života arabských žien a detí*⁵) pristupujeme k ich komparácii. Na pozadí zistených špecifik oboch textov publicistického štýlu a ich diferencovaných znakov postupne dospievame k potvrdeniu alebo vyvráteniu prvotných predpokladov o dominantnosti operatívnosti alebo ikonickosti výrazu. Potvrdzujeme tiež inkluzívnosť ich vzťahu a sekundárnosť publicistického štýlu.

3 Komparácia analýz

3.1 Titulok

Dominantne operatívny text (OT), žánrovo zaradený k personálnemu jubilejnému článku, nesie názov: *Pozdravenie Timrave*. Východisko titulku tvorí substantívum pozdravenie, pri ktorom sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka 4 (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003) nachádza iba synonymný výraz *pozdrav* s významom: „**blahoželanie** alebo iný **prejav pozornosti pri istej príležitosti**“. Jeho jadrom je pseudonym Boženy Slančíkovej – *Timrava*, čo indikuje zameranie výpovede na adresáta. Na základe titulku predpokladáme dominantnú mieru zastúpenia kategórie operatívnosti výrazu a jej podriadených kategórií.

Dominantne ikonický text (IT), žánrovo zaradený k reportáži, nesie názov *Zo života arabských žien a detí*. Titulok článku poskytuje informáciu o zobrazení konkrétneho výseku skutočnosti (životnej reality arabského etnika) (ikonickosť výrazu). Upriamujeme však pozornosť na uvedené sociálne skupiny, ktorými by sa článok mal podľa titulku zaoberať. Predpokladáme, že ide o prvotný zámer autorky, ktorá má na zreteli svoje čitateľky (ženy a matky). Hneď na začiatku ich explicitným zameraním vťahuje do textu, ktorý im ponúka možnosť nahliadnuť do života žien a detí v cudzej krajine. Keďže tým zohľadňuje spoločenské postavenie príjemcu, posilňuje tak sociatívnosť výrazu⁶. Na základe uvedeného možno konštatovať, že samotný názov článku má skôr ikonický charakter, z čoho vychádza aj náš predpoklad o dominantnosti tejto výrazovej kategórie.

Zatiaľ čo je v titulku prvého textu zdôraznená primárne operatívnosť výrazu, v titulku druhého článku síce dominuje ikonickosť výrazu, ale už s istým náznakom operatívnosti výrazu, čo naznačuje koexistenciu centrálnych výrazových kategórií.

3.2 Vecný obsah, téma, intencionálnosť

V operatívnom texte Ada Petrovičová hovorí o Božene Slančíkovej-Timrave, ktorá je *osobným* objektom textu a súčasne účastníčka komunikácie. Autorka, majúci pravdepodobne

⁴ PETROVIČOVÁ, A. Pozdravenie Timrave. In: Živena, 1947, roč. 37, č. 10 – 12, s. 337 – 339.

⁵ KARÁSKOVÁ, A. Zo života arabských žien a detí. In: Živena, 1948, roč. 38, č. 9 – 10, s. 229 – 233.

⁶ Sociatívnosť výrazu je chápaná ako „zvýrazňovanie aspektu príjemcu v texte, rešpektovanie jeho očakávaní“ (Slančová a kol., 2022, s. 143), pričom sa akceptuje „miesto jednotlivca v spoločenskom prostredí“ [...], „spoločenská situácia a sociálne zaradenie komunikačného partnera“ (Plesník a kol., 2011, s. 61).

na zreteli konkrétne texty, prezentuje aj vlastnú charakteristiku spisovateľkinej tvorby, čo značí, že komunikovaným obsahom sú aj tzv. *informačné konzervy*⁷. Hlavnou témou textu je život a dielo jubilančky.

Jedným z primárnych zámerov⁸ dominantne operatívneho textu je vyvolať reakciu adresáta, konkrétne dojatie, radosť, vďačnosť, povzbudenie či hrdosť (**interaktívna intencionalnosť**), čo vychádza už zo samotnej podstaty príhovorov. Môžeme potvrdiť aj **fatickú intencionalnosť**. Výpovede s fatickou funkciou sú najmä pozdravy: „*pozdravujeme nanajvýš nám vzácnu spisovateľku a drahú dcéru Polichna*“, ale aj pod'akovania: „*V mene Ústredia Živeny a v mene svojom **chcem vám vysloviť hlbokú vďaku** a hold za váš dar, za vaše dielo, venované slovenskému národu.*“ či blahoželania: „*nech vás, pani jubilančka, tešia ešte mnohé zaslúžené roky na úslni radostného rozvoja*“. Indikátorom fatickej intencionalnosti je aj častá prítomnosť oslovení: „*drahá, pradáha pani jubilančka a národná umelkyňa*“, „*vzácná dcéra Polichna*“. Analýza intencionalnosti výrazu naznačila, že je v texte preferovaná interakčná stránka komunikácie.

V ikonickom článku sú dominantnými osobné objekty (ženy, deti), no rezonujú v ňom aj ich pocity a postoje samotnej autorky Anny Karáskovej. Tá rovnako zachytáva predmetné objekty (napr. arabské chrámy, pokrmý svadobnej hostiny, tradičné arabské odevy). Témou článku je život arabských žien a detí.

Kľúčovou je vo výpovedi informatívna intencionalnosť, ktorá smeruje k označeniu istých faktov referenčnej skutočnosti („*Do školy chodí dievča len krátky čas. V niektorých krajinách sú **osobitné, samostatné školy len pre dievčence s večerným vyučovaním.***“). Autorka sa touto výpoveďou snažila obohatiť vedomie adresáta o relatívne izolovaný fakt, čo je charakteristické pre faktovú intencionalnosť (Slančová a kol., 2022). Informačnú zložku textu posilnili i deskriptívna intencionalnosť, zameraná na vyvolanie príjemcových predstáv o istých vlastnostiach („*Arabi používajú byt vcelku veľmi málo. **Spia, perú, šijú a rozličné remeselnícke práce si vykonávajú zväčša na voľnom priestranstve, na dvore, pod stromami alebo aj na ulici.***“), ako aj explikatívna intencionalnosť, vysvetľujúca vzťahy medzi javmi („*Dozrievajúce hrozno treba zavčasu pripraviť do obchodu. Preto dozorcovia horľivo **poháňajú deti i veľkých.***“). V tomto článku bola uprednostnená kognitívna (poznávací) stránka komunikácie, a teda posilnená ikonická zložka výpovede.

Pri komparácii sme odhalili, že postojová intencionalnosť bola zastúpená v oboch textoch. V operatívnom texte ale vyjadrovala vzťah k príjemcovi („... *priviedol nás nielen spontánny **pocit vďaky a obdivu k vašej nadanej, individuálne mocnej a umelecky dokonalej osobnosti...***“), zatiaľ čo v ikonickom texte bola reprezentovaná iba hodnotiacim momentom, a to smerom k objektom referenčnej skutočnosti („*Chutnučné sú malé mešity v severnej Afrike, vždy s palmou a **plôtikom z kaktusov***“).

3.3 Operatívnosť výrazu a jej podkategórie

V operatívnom texte je viditeľný odraz autorky v reči, hlavne v častiach, v ktorých prezentovala osobné city, vlastné skúsenosti a myšlienky („*Moje dievčenské srdce, **nabažené***

⁷ Každú skutočnosť, o ktorej možno hovoriť, nazývame vecným obsahom. Pojem vecný obsah zaviedol J. Kořenský (1999, cit. podľa Slančová a kol., 2022, s. 76), podľa ktorého komunikujeme buď o osobných objektoch, o neosobných predmetoch (predmetných objektoch), o informačných konzervách, ku ktorým zaraďujeme všetky vytvorené texty, o metaobjektoch (napr. o jazyku) alebo o akejkolvek fiktívnej skutočnosti, predstavách, postojoch, pocitoch a myšlienkových operáciách.

⁸ Komunikačný zámer textu hodnotíme cez kategóriu intencionalnosti výrazu reflektujúcu „zámer, cieľ, ktorý autor sleduje realizáciou výpovede“ (Slančová, 2022, s. 144).

neskutočným pásmom postáv [...] našlo [...] sugestívnu a presvedčivú čarovnosť“), čo, naopak, ikonickému textu chýba.

Pri porovnávaní podkategórii subjektívnosť výrazu⁹ (expresívnosť¹⁰, emocionálnosť¹¹) sa zdalo, že sú texty relatívne rovnocenné. V konečnom dôsledku rozhoduje miera zastúpenia, v operatívnom texte prevažujúca, v ikonickom texte minimálna. Z hľadiska komparácie pokladáme za relevantnejšiu sociatívnosť výrazu a jej podkategórie, ktorým sa v nasledujúcej časti podrobnejšie venujeme.

V dominantne operatívnom texte je výrazná sociálna nerovnosť medzi komunikantmi, čo sa v príhovore prejavuje okrem iného servilným spôsobom vyjadrovania („*I ja, neznáma, blížim sa k vám s ostýchavou prosbou, aby ste mi odpustili, že som tak neskromne smelá a chvatom – bez uvažovania – nadšene prijala som výzvu pozdraviť vás v dnešný deň v mene Ústredia Živeny*“).

V dominante ikonickom texte sa zas zdôrazňuje konformnosť výrazu, ktorá sa odrazila v snahe autorky vytvoriť seberovný vzťah s príjemcom. Fakt, že sa ženy vo všeobecnosti považujú za nežnejšie a citlivejšie pohlavie, zohľadnila v článku aj samotná autorka ako žena. Zobrazovanie drastických či brutálnych motívov a obrazov trpiacich žien a detí bolo v uvedenej ukážke využitím umiernených slov deminutívneho charakteru a prirovnania taktné a prijateľné („*Po zákroku nechajú chlapcov samých, a tu ako malé zvieratká, stúlení za plotom niekde v kútku alebo v kaluži snažia sa sami zmierniť si bolesť...*“). Keďže autorka rešpektovala aj citlivosť príjemcu, posilnila predovšetkým étos výrazu.

V komunikácii s adresátom si autorka operatívneho textu zvolila tzv. pozitívnu zdvorilosť, pre ktorú je typické prejavovanie pocty a uznania komunikačnému partnerovi. Zdvorilostný princíp sa striktne dodržiaval prostredníctvom zásady taktu, v rámci neho sa uplatňuje aj škála dobrovoľnosti a nepriamosti. Prejav sympatie bol maximalizovaný explicitným pomenovaním citov („*Dovoľte, aby som vám poďakovala. V mene Ústredia Živeny a v mene svojom chcem vám vysloviť hlbokú vďaku a hold za váš dar, za vaše dielo, venované slovenskému národu*“).

S ohľadom na operatívnosť výrazu konštatujeme, že ikonický text bol objektívnejšieho charakteru, pretože cieľom autorky nebolo zdôrazňovať svoj vlastný postoj ku skutočnosti, ale sprostredkovať sumár informácií o živote arabskej spoločnosti. Svojho príjemcu síce rešpektovala, no nekoncentrovala sa na reguláciu ich vzájomného vzťahu. Naopak, primárnym cieľom autorky operatívneho textu bolo vyzdvihovať aspekt príjemcu, čo sa odrazilo v markantnom zastúpení indikátorov sociatívnosti výrazu. Prostredníctvom zreteľnej servilnosti výrazu a využitia zdvorilostného princípu bol vzťah komunikantov regulovaný. Autorka pritom uprednostnila subjektívnosť s výraznou citovou účasťou pred objektívnosťou a nocio-
nálnosťou.

⁹ Ako subjektívnosť výrazu môžeme rozumieť „odraz podávateľa v reči“, pretože komunikant obvykle hovorí vo svojom vlastnom mene, pričom ponúka svoje osobné hľadisko i postoj a zanecháva v nej stopy svojich myšlienok a skúseností (Miko, 1969, s. 26).

¹⁰ Ako vyššiu mieru uplatnenia subjektivity označuje F. Miko (1969, s. 60) expresívnosť. Je to podľa neho isté „výrazové gesto“, ktorým hovoriaci nahrádza konvenčné vyjadrenie skutočnosti subjektívnym postojom k nej, takže dochádza „k prevahe subjektívnej reakcie nad objektívnym faktom“ (Miko, 1969, s. 63 – 64).

¹¹ Pod emocionálnosťou v jazyku rozumieme istý spôsob citového prejavu, prostredníctvom ktorého autor v texte uplatňuje svoju osobnosť. V tomto zmysle by sme mohli emocionálnosť považovať za podriadenú expresívnosti, resp. každé emocionálne pomenovanie označiť aj za expresívne. „Hranica medzi emocionálnosťou a expresívnosťou je splyvavá“ (Plesník a kol., 2011, s. 56).

3.4 Ikonickosť výrazu a jej podkategórie

Keď s niekým vstupujeme do komunikácie, nejde nám iba o to, aby sme s ním nadviazali kontakt, ale o to, aby sme sa s ním dorozumeli vo veci komunikovaného obsahu. Obsah v najvšeobecnejšej podobe v texte vnímame na úrovni kategórie ikonickosti. Tá bola najmä v dominantne ikonickom texte rozvíjaná zážitkovosťou výrazu¹² a jej podkategóriami.

V oboch textoch sa autorky usilovali sprostredkovať skutočnosť tak, aby sa premietla vo vedomí príjemcu čo najpôsobivejšie (markantnosť výrazu). V ikonickom texte bola „živšia“ predstava o vypovedanom dosiahnutá porovnávaním arabských pomerov s pomermi vo vtedajšom Československu („*Arabská svadba je totiž veľkým dňom pre celú dedinu, ktorá vtedy pripomína našu dedinu, keď je tam „jarmok“*“), zatiaľ čo v operatívnom texte bola markantnosť výrazu dosahovaná zvýrazňovaním špecifík tvorby B. Slančíkovej-Timravy pútavo, presvedčivo a výstižne („*A s britkosťou odvážneho hrdinu sekli ste pravdu, zavše so smiechom, i keď ten smiech zakrýval horkosť životom vnúteného blenu – a sklamania*“). Markantnosť výrazu bola v tomto prípade podporená aj využitím viacnásobného a variantného opakovania motívov, čo malo pravdepodobne podporiť sugestívnosť textu („*vaše ume-nie ako vrchol svojráznosti [...] vášmu mužsky vzdorujúcemu a provokatívne rebelujúcemu peru sa to dokonale podarilo*“).

Markantnosť výrazu sa ďalej špecializuje v troch smeroch. Zatiaľ čo v ikonickom texte ako figuratívnosť, zvláštnosť a sila výrazu, v operatívnom texte len ako figuratívnosť výrazu.

V ikonickom texte je figuratívnosť zastúpená prirovnaniami („*Po zákroku nechajú chlapcov samých, a tu ako malé zvieratká, stúlení za plotom niekde v kútiku alebo v kaluži snažia sa sami zmierniť si bolesť*...“), synekdochou, konkrétne *totum pro parte* („*O svadobnú hostinu sa stará dom mladého zaťa*“), frazémami („*Tak je cudzinec často obeťou trikov, ktorým nijako nemôže prísť na koreň*“), ustáleným slovným spojením („*Ale európsky žalúdok musí byť pri týchto „čajoch o piatej“ opatrný*“). V operatívnom texte je mnohopočetnejšia, čo zároveň koreluje s kvetnatým spôsobom autorkinho vyjadrovania. Je zastúpená metaforami („*zostať vzdorovitým útesom pravdy na šírom literárnom mori*“), prirovnaním („*A s britkosťou odvážneho hrdinu sekli ste pravdu, zavše so smiechom*“), lexikalizovanou metonymiou („*Timrava!*“), synekdochou, konkrétne *totum pro parte* („*Práca vás, slávnych Slovencek, je významným kusom slovenskej histórie*“), litotesmi („*nemožno nám nevšimnúť si dvoch timravovských kontrastov*“), oxymoronom („*neprikrášľovanej a predsa veľkolepej opravdivosti!*“).

Indikátorom sily výrazu je repetícia motívu neslobodnej arabskej ženy. Pri opisoch utrpenia mladuchy, mladej vydatej ženy či opisoch obriezky malých chlapcov sila výrazu prerástla až do brutality a drastickosti výrazu („*Zavolaný odborník (nie lekár!) príde už za rána s veľkými nožnicami a bez osobitných príprav vykoná bolestnú operáciu. Je rýchly, ale nepoužíva ani umrťvenia ani injekcie. Deti sa svíjajú, kričia bolesťou, ale beda, keby sa pokúsili ujsť! Otec, náboženský fanatik, by radšej pripustil zabiť syna, ako porušiť muslimský obrad*“).

V dominantne ikonickom texte sme zaznamenali pre nás zvláštne až bizarné opisy (zvláštnosť výrazu → bizarnosť výrazu) („... Arab vždy má veľmi rád prírodu, [...]. *Rád navštevuje cintoríny a pokojne sa na cintoríne aj vyspí*“).

Pojmovosť výrazu je ako ďalšia zo základných výrazových kategórií rozvíjajúcich ikonickosť zastúpená v dominantne operatívnom texte minimálne. V dominantne ikonickom texte sa manifestuje výraznejšie a je rozvíjaná faktickosťou výrazu („*Obývajú Arábiu, Maroko,*

¹² Zážitkovosť výrazu sa chápe ako vlastnosť zobrazenia, ktorá implikuje „konkrétne, životné, pragmatické konotácie, v dôsledku ktorých vzniká text ako evokačné zobrazenie konkrétnych životných situácií, príbehov a osudov“ (Miko – Popovič, 1978, s. 215 – 216).

Alžírsko, Tunis, Tripolis, Egypt, mnoho ich je v Turecku, Perzsku, Palestíne, Libanone, Sýrii, Abesínii, Somálsku, Erytrei a napokon aj v južnom Španielsku, na Malte, Kréte, Cypre, v Afganistane a v Indii.“). Odborné slová z oblasti medicíny (*obriezka, dispenzár*) dokazujú vlastnosť odbornosti a terminologickosti výrazu. V texte sa vyskytuje i niekoľko **cudzích slov arabského pôvodu** (napr. *ramadán*), ktorých význam autorka hneď ozrejmuje, čím posilňuje explikatívnosť výrazu („*Po skončení pôstneho mesiaca ramadánu nastáva čas veľkých modlitieb, mužskí sa modlia v chráme, ženy na určenom mieste, a potom je veľká hostina, doplnená darmi.*“).

Ikonickosť výrazu ani v operatívnom texte nemôžeme zaprieť, pretože jeho téma je zreteľná a text sprostredkúva istý výsek skutočnosti. Prejavila sa v markantnosti a figuratívnosti výrazu, čo pravdepodobne vychádza zo snahy autorky celostne zaujať príjemcu. Ikonický článok sa, naopak, v plnej miere orientuje na sprostredkovanie konkrétnych životných situácií, príbehov a osudov. Text hodnotíme ako výrazne zážitkový a toto tvrdenie podporuje aj bohaté rozvetvenie kategórie zážitkovosť výrazu.

4 Záver

V závere konštatujeme, že titulky textov (nielen) publicistického štýlu môžeme považovať za dôveryhodné nástroje na predikciu ich prevládajúcej výrazovej kategórie. Predpoklady o dominantnosti ikonickosti výrazu či dominantnosti operatívneho výrazu sa totiž potvrdili vo vzájomne porovnávaných textoch, ale aj v ďalších analýzach textov, ktoré sú súčasťou oboch projektových diplomových prác.

Výsledky analýz a komparácie zároveň potvrdzujú vzťah inklúzie centrálnych výrazových kategórií (operatívnosť – ikonickosť). V každom texte sú totiž zastúpené oba členy tejto binárnej opozície, pričom posilňovanie jednej výrazovej kvality vo výpovedi zväčša vedie k oslabovaniu náprotivnej výrazovej akosti. Jeden z členov dvojice je teda dominantný, pričom jeho opak je zastúpený v menšej miere.

V publicistických textoch (*Pozdravenie Timrave a Zo života arabských žien a detí*) boli vždy v rozličnej miere uplatnené všetky štyri základné výrazové kategórie (operatívnosť – ikonickosť, zážitkovosť – pojmovosť). Uvedené sme identifikovali aj v rámci iných analýz oboch projektových diplomových prác. Dospeli sme k zisteniu, že dominancia výrazovej kategórie (výrazových kategórií) v texte závisí predovšetkým od jeho témy, žánru a autorského štýlu, čím sa zároveň potvrdzuje *prechodnosť* publicistického štýlu, ktorý nemá vopred vymedzenú dominantnú centrálnu výrazovú kategóriu (operatívnosť – ikonickosť) tak, ako je to určené pri primárnych funkčných jazykových štýloch.

Príspevok súčasne ponúka nový pohľad na texty jedného z najvýznamnejších ženských periodík na Slovensku. Ich analýzou sme zároveň potvrdili aktuálnosť a aplikovateľnosť, ako aj produktívnosť výrazovej koncepcie F. Mika.

LITERATÚRA

BENYOVSZKY, Kristián: Odkrytie štylistického znaku: Kontexty Mikovej výrazovej teórie. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2011. 230 s.

GLADIŠ, Marián: Prvé slovenské ženské časopisy: Dennica, Živena, Slovenská žena (1898 – 1923). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2021. 184 s.

HORVÁTH, Miloš: Štylistika súčasného slovenského jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 206 s.

HUČKOVÁ, Dana: Kontexty Slovenskej moderny. Bratislava: Kalligram 2014. 390 s.

KAČALA, Ján: Odišiel vynikajúci slovenský jazykovedec a literárny vedec František Miko (1920 – 2010). In: Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 1, s. 52 – 59. Dostupné z WWW: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2011/1/ks2011-1.pdf>. [cit. 2024-02-28].

KODAJOVÁ, Daniela: Živena, spolok slovenských žien. In: Kodajová, Daniela a kol.: Živena – 150 rokov spolku slovenských žien. Bratislava: SLOVART 2019.

MIKO, František: Aspekty literárneho textu. Nitra: Pedagogická fakulta, Ústav jazykovej a literárnej komunikácie 1989. 208 s.

MIKO, František: Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 210 s.

MIKO, František – POPOVIČ, Anton: Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia. Bratislava: Tatran 1978.

MINÁŘOVÁ, Eva: Informativní a persvazivní funkce jako konstituující faktor projevu. Funkční styl publicistický. In: Čechová, Marie a kol.: Současná stylistika. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008.

PLESNÍK, Ľubomír a kol.: Tezaurus estetických výrazových kvalít. 2. doplnené vydanie. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2011.

SLANČOVÁ, Dana: Praktická stylistika. 2. upravené a doplnené vydanie. Prešov: Slovacontact Štefan Franko 1996.

SLANČOVÁ, Daniela a kol. Úvod do štúdia interaktívnej stylistiky (I). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2022. 480 s.

ZDROJE

PLESNÍK, Ľubomír: Výrazová sústava. Dostupné z WWW: <https://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/3/vyrazova-sustava>. [cit. 2024-01-24].

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

PRAMENE

KARÁSKOVÁ, A.: Zo života arabských žien a detí. In: Živena, 1948, roč. 38, č. 9 – 10, s. 229 – 233.

PETROVIČOVÁ, A.: Pozdravenie Timrave. In: Živena, 1947, roč. 37, č. 10 – 12, s. 337 – 339.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta
Katedra slovistiky, slovanských filológií a komunikácie
Moyzesova 9, 040 01 Košice
Slovenská republika
diana.demcakova66@gmail.com
nikola.vansacova@gmail.com

**VARIA
XXXII**

Zborník príspevkov
z 32. kolokvia mladých jazykovedcov

Editorky:

Mgr. et Mgr. Soňa Rešovská, PhD.
Mgr. Stanislava Spáčilová, PhD.
Mgr. Miroslava Kysel'ová, PhD.

Sadzba:

Mgr. et Mgr. Soňa Rešovská, PhD.
prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Počet strán: 161

Vydanie: prvé

Vydavateľ:

Prešovská univerzita v Prešove
Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity, 2024

ISBN 978-80-555-3409-1

EAN 9788055534091